

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**TÜRKİYE'DE SEKÜLERLEŞME
PERSPEKTİFİNDEN DİNİ
PRATİKLERDEKİ DEĞİŞMELER (DİB
DİN ŞURASI KARARLARI ÖRNEĞİ)**

Sebiha KAHRAMAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
OCAK - 2010**

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**TÜRKİYE'DE SEKÜLERLEŞME
PERSPEKTİFİNDEN DİNİ PRATİKLERDEKİ
DEĞİŞMELER (DİB DİN ŞURASI
KARARLARI ÖRNEĞİ)**

DANIŞMAN: Prof. Dr. Hüsnü E. BODUR

Sebiha KAHRAMAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
OCAK-2010**

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE SEKÜLERLEŞME PERSPEKTİFİNDEN
DİNİ PRATİKLERDEKİ DEĞİŞMELER (DİB DİN
ŞURASI KARARLARI ÖRNEĞİ)**

Sebiha KAHRAMAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kod No :

**Bu Tez 25/01/2010 Tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından
Oy Birliği / Oy Çokluğu ile Kabul Edilmiştir.**

.....
Prof. Dr. Hüsnü E. BODUR
BAŞKAN

.....
Prof. Dr. M. Kemal ATİK
ÜYE

.....
Doç. Dr. M. Ali KIRMAN
ÜYE

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

.....
Prof. Dr. Ahmet Hamdi AYDIN
Enstitü Müdür Vekili

Not: Bu tez ve projede kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE'DE SEKÜLERLEŞME
PERSPEKTİFİNDEN DİNİ PRATİKLERDEKİ
DEĞİŞMELER (DİB DİN ŞURASI KARARLARI
ÖRNEĞİ)

Sebiha KAHRAMAN

Danışman : Prof. Dr. Hüsnü E. BODUR

Yıl : 2010 , Sayfa: 64 + 5

Jüri : Prof. Dr. Hüsnü E. BODUR (Başkan)
: Prof. Dr. M. Kemal ATİK (Üye)
: Doç. Dr. Mehmet Ali KIRMAN (Üye)

Sekülerleşme-din ilişkisi birçok yönüyle sosyal bilimlerde tartışılan konular arasında yer almıştır. Hızlı bir değişimin yaşandığı dünya ölçeğinde din-dünya ilişkisini inceleyen sekülerleşme teorisi tartışılmaya da devam edeceğe benziyor. Türkiye’de din sosyolojisi alanında, özellikle modernleşmenin- çağdaşlaşmanın hedef alındığı bir dönemde böyle bir konuyu araştırma ihtiyacı içerisine girilmiştir. Dinin toplumsal öneminin azalacağına dair bir teoriyi içeren bu tez, anti tezlerini de üretmiştir. Böyle bir durum karşısında dinin toplumsal düzeyde alacağı konum merak konusudur. Seküler bir toplum olma yolunda ilerleyen Türk toplumu dinin de toplumsal meşruiyetini göz ardı etmemesi bakımından dinle sekülerlik yan yana durabilmektedir. Dinin sosyal gerçekliğini düşündüğümüz de böyle melez bir durum karşısında toplumun dini algılamalarında da değişimin olabileceği ortadır. Türkiye’de toplumu dini konularda aydınlatma görevini üstlenen Diyanet İşleri Başkanlığı da dinin modernleşen Türk toplumun yeni ihtiyaçlarına cevap verme adına bir takım faaliyetlerde bulunmuştur. Diyanet’in, toplumun din hizmetlerini geliştirme ve dinin güncel meselelere çözümler üretmek amacıyla belli aralıklarla Din Şuraları adı altında istişare toplantıları düzenlediği bilinmektedir. Bu toplantıların sosyolojik değerlendirilmesi, dini değişimin sistematik bir düzeyde incelenmesi açısından önemli görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sekülerleşme, Din, Modernleşme, Sekülerleşmeden Dönüş, Toplumsal Değişme, Rasyonelleşme, Bireyselleşme, Farklılaşma.

DEPARTMENT OF PHILOSOPHY AND RELIGION SCIENCES
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY

ABSTRACT

MA THESIS

CHANGES IN RELIGIOUS PRACTICES
WITHIN THE PERSPECTIVE OF
SECULARIZATION IN TURKEY
(THE CASE OF DİN ŞURASI DECISIONS OF
DİB)

Sebiha KAHRAMAN

Supervisor : Prof. Dr. Hüsnü E. BODUR

Year : 2010 , Pages: 64 + 5

Jury : .Prof. Dr. Hüsnü E. BODUR (Chairperson)
: Prof. Dr. M. Kemal ATİK (Member)
: Assc. Prof. Dr. Mehmet Ali KIRMAN (Member)

The relationship between religion and secularization takes part in controversial subjects in social sciences with its many sides. The theory of secularization, which examines the relationship between religion and the world in the measurement of the earth in which is a rapid change seems like to continue. In Turkey especially in a time that modernity is in favor, such a subject is needed to be searched. This thesis that includes a theory in which the social significance of religion will decrease has produced its anti-thesis as well. It is wondered of course what a position in social level religion will take against such a state. Religion and secularization can stay together in secularly-growing Turkish society with respect of social validity of religion as well. It is obvious that a change will happen in religious perception of the society against such a cross bred situation when we think about the social reality of religion. Department of Religious Affairs to enlighten the society in religious matters has some goings on so that religion can meet the new needs of the society. It is known that Department of Religious Affairs has organised advisory meetings under the name of 'Din Şuraları' periodically in order to improve the religious services of the society and that religion can produce solutions to the daily matters. The sociological evaluation of these meetings will lead that the religious change will be examined on a systematic stage.

Keywords: Secularization, Religion, Modernity, De-Secularization, Social Change, Rationalization, Individualization, Differentiation.

ÖN SÖZ

Din, tarihin hemen her döneminde toplumsal alanda etkin bir şekilde yer almaktadır. Ancak özellikle son yüzyıllarda dinin eski önemini yitirdiğine dair sekülerleşme teorileri ortaya çıkmıştır. Dinin geleneksel konumunu hatırladığımızda, aileden ekonomiye, eğitime ve ahlaki kurallar olmak üzere hayatın tüm alanını kapsamaktaydı. Rasyonel düşüncenin egemen olmasıyla birlikte amprik ve pragmatik düşünce, metafizik olan her şeyi dolayısıyla dini sorgular oldu ve dinin egemenliğinin yerine akıl geçmiş oldu. Sekülerleşme olarak anılan bu teoride, toplumsal değişme süreci karşısında, din eski önemini kaybedecek hatta tamamen ortadan kaybolacaktı. Dinin bu şekilde yok olmadığı ve sekülerleşme tezinin gerçekleşmediğine dair yeni paradigmlar ortaya çıktı. Yapılan araştırmalara göre dinin toplumsal hayattan silinmediği ancak kurumsal açıdan zayıflaması noktasında bireyselleşerek yön değiştirdiği iddia edildi. Din de bu noktada varlığını sürdürebilmesi açısından bir takım değişimlere maruz kaldı.

Sekülerleşme teorileri ilk olarak Batı toplumlarında ortaya çıksa da küreselleşen dünyada bunun etkisinin Batı toplumlarına özgü kalmadığı diğer toplumlarda da sekülerleşme sürecinin yaşandığı görülmektedir. Türk toplumu da bu değişim sürecini yaşayan toplumlar arasında zikredilebilir. Nitekim Türk toplumunun Tanzimat'tan günümüze gelinceye kadar geçirmiş olduğu değişim ve dönüşüm sürecine baktığımızda, sekülerleşmenin izlerini rahatlıkla görebilmekteyiz.

Halkının çoğunluğunun Müslüman olan Türk toplumunun dini yapısını ve dinin toplumsal meşruiyetini de göz önünde bulundurduğumuzda, sekülerleşme konusunun Türkiye'de de tartışılan konular arasında yer almasının önemi de ortaya çıkmaktadır. Dini değişimin daha güvenilir ve bilimsel dayanağının olması açısından, Türk toplumunu din alanında aydınlatan Diyanet İşleri Başkanlığının da dinin bu gelişmelerden geri kalmaması ve güncellenmesine yönelik çalışmaları, bunlardan bir tanesi olan Din Şuralarında alınan kararlar ve bu kararları uygulamaya yönelik faaliyetler, dini değişimin yönünü belirlemesi açısından önemli görülmektedir.

Bu düşüncelerle gerçekleştirilen araştırmamız beş ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde konuya genel bir giriş yapılmış, İkinci bölümde, konuyla ilgili daha önceki çalışmalara değinilmiştir. Üçüncü bölümde sekülerleşme-din ilişkisinin kavramsal ve sosyolojik çerçevesi verilmiş, Türk modernleşmesi tarihi seyir içerisinde değerlendirilmiştir. Dördüncü bölümde ise, sekülerleşme perspektifinden dini pratiklerdeki değişim Din Şuraları kararları ve bunların uygulamasına yönelik faaliyetler de göz önünde bulundurulmuş ve verilmeye çalışılmıştır. Son bölümde ise varsayımlarla ilgili olarak sonuçların değerlendirilmesi yapılmıştır.

Tartışmalı konulardan olan sekülerleşme teorisi ve bunun Türk toplumunda dini algılamalardaki değişimi incelemek, diğer taraftan Diyanet'in dini değişime bakışını saptamak güçlükleri de beraberinde getirmektedir. Ancak lisans döneminden itibaren büyük bir ilgi ve her zaman desteğini gördüğüm, araştırmamın oluşmasına fikri destek vermeye kalmayıp, aynı zamanda araştırmamın danışmanlığını yürüten hocam sayın Prof. Dr. Hüsnü Ezber BODUR'a bize, sosyolojik bir bakış açısı kazandırdığı ve araştırmaları ve fikirleriyle destek olduğu için özellikle teşekkür ederim. Araştırmamın oluşumunda gerek metodolojik, gerekse fikirleriyle büyük bir yardım gördüğüm ve gençlere her zaman ışık tutan hocam sayın Doç. Dr. Mehmet Ali KIRMAN'a, sonsuz teşekkür ederim. Ayrıca; desteğini her zaman yanımda hissettiğim aileme, sevgili arkadaşım Emine CAN'a ve İngilizce ile ilgili çevirilerde yardımcı olan Ömer ÖZTAŞ'a teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Sebiha KAHRAMAN/Ocak-2010

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR LİSTESİ	V
1. GİRİŞ	1
2. KONUYLA İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR	4
3. SEKÜLERLEŞME-DİN İLİŞKİSİNİN KAVRAMSAL ve	
KURAMSAL ÇERÇEVESİ	6
3.1. Sosyolojik Açıdan Din	6
3.2. Din ile Toplumsal Değişme Arasındaki İlişkiler	8
3.2.1. Toplumsal Değişimi Engelleyici Bir Faktör Olarak Din	10
3.2.2. Toplumsal Değişme Faktörü Olarak Din	11
3.2.3. Toplumsal Değişmelerin Din Üzerindeki Etkileri (Dini Değişim)	12
3.3. Sekülerleşme Teorisi	13
3.3.1. Sekülerleşmenin Boyutları	15
3.3.2. Toplumsal Sekülerleşme	16
3.3.3. Kurumsal Sekülerleşme	16
3.3.4. Bireysel Sekülerleşme	17
3.4. Sekülerleşme Teorisi Hakkında Farklı Görüşler ve Eleştiriler	17
3.5. Modernleşme-Sekülerleşme İlişkisi	19
3.6. Araştırmada Kullanılan Teoriler (Araştırmanın Teorik Çerçevesi)	22
3.6.1. Rasyonel Seçim Teorisi	22
3.6.2. Dini Pazar Modeli	23
3.7. Türkiye’de Modernleşme Süreci ve Sekülerleşme Din İlişkisi	24
3.7.1. Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Modernleşmesi	25
3.7.2. Cumhuriyet’ten Günümüze Türk Modernleşmesi	26
3.8. Diyanet İşleri Başkanlığının Türk Toplumundaki Yeri	28
4. SEKÜLERLEŞME-DİN İLİŞKİSİ- DİN ŞURALARI	31
4.1. Din Şuraları	31
4.2. Diyanet İşleri Başkanlığının Örgütsel ve Yapısal Değişmeleri	33
4.3. Bireyselleşme ve Özelleşme Bağlamında Dini Değişim	36
4.4. Dini Çoğulculuk ve Dinler Arası Yönetişim İlişkilerinde Değişim	37
4.5. Bilimsel ve Teknolojik Gelişmeler	39
4.5.1. Çağdaş Dünyada Kadın Problemleri İle İlgili Dini Tartışmaların ve Hadis Tefsir Çalışmaları Açısından Değerlendirilmesi	43
4.5.2. Organ nakli-Ötenazi	46
4.6. Dini Pratiklerdeki Değişim Talepleri	47
4.6.1. Namaz İbadeti ile İlgili Değişim	47
4.6.2. Oruç İbadeti ile ilgili Değişim	49
4.6.3. Kurban İbadeti ile İlgili Değişim	50
4.6.4. Hac İbadeti ile İlgili Değişim	52
4.7. Ekonomi Alanındaki Değişimlerin Dine Etkisi	53
4.8. Aile Kurumundaki Değişmeler ve Din	55
4.8.1. Doğum Kontrol, Kürtaj ve Tüp Bebek	56
4.8.2. Resmi Nikahın Önceliği	57
5. SONUÇ ve TARTIŞMA	58
KAYNAKLAR	61
ÖZ GEÇMİŞ	

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AÜİFY	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
ayr.	: Ayrıca
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
der.	: Derleyen
ed.	: Editör
EÜİFY	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DİY	: Din İşleri Yüksek Kurulu
Fak.	: Fakülte
Gzt.	: Gazete
haz.	: Hazırlayan
IAHR	: Uluslararası Dinler Tarihi Derneği
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
İFD	: İlahiyat Fakültesi Dergisi
krş.	: Karşılaştırınız
KSU	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar arası
TDVY	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
TRT	: Türkiye Radyo ve Televizyonu
TÜDTAD	: Türkiye Dinler Tarihi Derneği
Yay.	: Yayınevi

1. GİRİŞ

Problem

18. yüzyılda Batı'da sanayi devrimiyle başlayan modernleşme olgusu, günümüze kadar devam eden bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanayileşme ve şehirleşmenin neden olduğu sosyal değişme süreci son 30 yıl içerisinde sosyologların ve ekonomistlerin ilgisini çeker olmuştur. Sosyologlar ve ekonomistler, sanayileşme ve şehirleşmeyi modernleşmenin motor gücü olarak görmüşlerdir. Bu yönüyle modernleşme hayat standartlarının yükselmesine bağlı olarak ortaya çıkmıştır denilmektedir.

Modernleşmenin ortaya çıkışı ve geçirdiği süreç açısından değerlendirdiğimizde, sanayileşme, rasyonelleşme, kentleşme toplumsal farklılaşma ve en nihayetinde sekülerleşme gibi kavramlar, modernleşmeyi yakından ilgilendiren ve birbiriyle iç içe geçmiş toplumsal değişimin dinamikleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu kavramlarda ortak sonuç olarak değerlendirebileceğimiz ve sekülerleşme teziyle özdeşleşmiş bir durum ortaya konulmaya çalışılmaktadır ki, o da dinin bu süreç içinde eski önemini kaybedeceği ve hatta yok olacağına dair öngörüdür. Sekülerleşme ile ilgili olarak dinin gerilediği ve toplumsal hayatta önemsizleştiği yönündeki kehanetlerin ne kadar gerçekleştiği veya gerçeklik payı sosyologlar arasında uzun bir araştırma ve tartışma konusu olmuştur.

Son birkaç yüzyıldır devam eden ve tüm dünyayı etkisi altına alan bu değişim süreci karşısında Türk toplumu da payına düşeni almıştır. Türk toplumunun, Osmanlı Devleti'nden başlayıp Türkiye Cumhuriyeti ile büyük bir ivme kazandığı modernleşme sürecinin etkisi günümüzde de yoğun bir şekilde hissedilmektedir. Toplumsal yapıda ve kültürde önemli değişimlere yol açan bu süreçte dinin toplumsal hayattaki rolünde, konum ve işlevlerinde ve hatta kendisinde bazı değişimler olduğu ortaya çıkmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda, Türkiye'yi çağdaş uygarlık seviyesine yükseltme politikasına yönelik reformlarda, Türk modernleşmesinin izlerini rahatlıkla görebilmekteyiz. Özellikle dini alanda yapılan bu reformlar arasında Halifeliğin ve Şeriyye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılarak Diyanet İşleri Bakanlığının kurulması, toplumun dini alanda aydınlatılarak yanlış inanç ve hurafelerden arındırılması açısından önemli bir gelişme olarak görülmektedir. Bu yönüyle Diyanet İşleri Başkanlığı Türk toplumunun dini ihtiyaçlarına cevap bulabileceği bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hedef doğrultusunda, dini pratik ve ahlaki ilkelerinin en doğru şekilde topluma iletilmesi ve çağın gerisinde kalınmayıp, topluma her dönemde cevap verilebilmesi amacıyla Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından bir takım çalışmalar yapıldığı bilinmektedir. Bu çalışmalar arasında yer alan ve Diyanet İşleri Başkanlığınca yürütülen hizmetlerin geliştirilmesi konusunda bilimsel yeterlikleri ve dini hizmetleriyle tanınmış olan bilim ve din adamlarının görüşlerini almak üzere Din Şuraları adı altında toplantılar gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet tarihinde ilk defa yurt içinden 172, yurt dışından 32 olmak üzere toplam 204 kişinin katıldığı I. Din Şurası, 01-05 Kasım 1993 tarihleri arasında Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Belirli aralıklarla gerçekleştirilen bu şuraların Dördüncüsü henüz 12-16 Ekim 2009 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu şuralar ve burada alınan kararlar doğrultusunda Diyanet İşleri Başkanlığı modern ve çağdaş Türk toplumunu dini alanda aydınlatma adına birçok faaliyetlerde bulunmakta, kendi içerisinde de yeniliklere ve değişime açık olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın Konusu

Araştırmanın konusu; Türkiye’de sekülerleşme perspektifinden dini pratiklerdeki değişimi, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın düzenlemiş olduğu din şuralarında alınan kararlar ve bu kararları uygulamaya yönelik yapmış olduğu çalışmaların, sosyolojik olarak incelenmesidir.

Biz çalışmamızda bir taraftan sekülerleşme teorilerini ortaya koyarken, diğer yönden seküler bir devlet olma yönünde ilerleyen Türkiye’de bu değişim sürecinin dini hangi yönlerden etkilediğini, resmi bir kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığı’nın düzenlemiş olduğu din şuralarında alınan kararlarını da göz önünde bulundurarak; sekülerleşmenin üçüncü ve son boyutu iç sekülerleşme -dini organizasyonların seküler dünya ile bir uyum yönünde gelişim tecrübesi yaşaması yani değişim süreci- bağlamında incelemeye çalışacağız.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Dinin sosyal fonksiyonu ve toplum üzerindeki etkisini incelemenin yanı sıra toplumsal şartların da din üzerindeki etkisi din sosyolojisinin araştırma alanına girmektedir. Toplum arasındaki karşılıklı etkileşimin ortaya çıkardığı bu durum, dinin sadece düşünce ve eylemlerin meşrulaştırılmasıyla sınırlı kalmayıp toplumsal bir fenomen olarak hayatın bir çok alanında karşılıklı etkileşim içerisinde olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla din de toplumsal değişim karşısında, fonksiyonlarında zayıflama ya da kendi içinde bir takım değişmelere maruz kalabilmektedir.

Modernleşme ve sekülerleşme sürecinde dinin toplumsal ve kurumsal alanda zayıfladığına dair teoriler sosyologların ilgisini çekmiştir. Uzun bir zamandan beri modernleşme sürecinden geçen Türkiye’de de sekülerleşmeye dair dini gelişmeler yaşanmaktadır. Bu gelişmelerin etkisi dini alanda da gözlenmektedir. Bu çerçevede resmi dini kurum olarak Diyanet İşleri Başkanlığının belli aralıklarla Din Şurası adıyla bilimsel toplantılar düzenlediği bilinmektedir. Türkiye’nin yaşamakta olduğu bu sürecin anlaşılması modernleşme sürecinin anlaşılması açısından son derece önemli olduğundan bunların sosyolojik açıdan değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir. Bu araştırma, DİB’nin din şuralarında alınan kararların ışığında, Türkiye’nin modernleşme sürecinde din kurumunu anlamayı amaçlamaktadır.

Sosyolojik araştırmalarda önemli bir yere sahip olan din ve modern dünya ilişkisi modernleşme sürecini yaşayan Türkiye için de önemli konular arasında görülmektedir. Bu çalışma yaklaşık iki asırdan beri modernleşme sürecinden geçen Türkiye’nin, sekülerleşmeye yönelik eğilimlerini resmi kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığı şura kararlarından yararlanılmasının, bu tür araştırmalara da katkı sağlayacağını umut ediyoruz.

Araştırmanın Metodu

Dinin toplumsal tezahürleriyle ilgilenen din sosyolojisi alanında yapılan diğer çalışmalarda olduğu gibi bu çalışmada da sosyal bilimler metodolojisi yönünde hareket etmeye çalıştık. Yapılan bu araştırma sosyolojik bir literatür taramasıdır. Gerek teorik ve kuramsal çerçevenin oluşumunda konuyla ilgili çalışmaları, gerekse Diyanet İşleri Başkanlığı Din Şurası toplantılarında sunulan bildirimlerin ve alınan kararların yayınlanmış olması nedeniyle de araştırmamızı metin analizi yöntemiyle yaptık.

Araştırmanın modelini, eldeki imkanlar dahilinde veri toplama tekniklerinden olan belge tarama tekniği kullanılarak oluşturduk.

Sosyal bilimleri doğa bilimlerinde olduğu gibi deneye tutmak güçtür. Bu güçlükleri göz önünde bulundurarak, din toplum ilişkilerindeki değişimi belirlemek adına yine bu konu üzerinde yapılan ampirik çalışmalardan faydalanarak karşılaştırma, anlama ve açıklama yöntemini kullandık. Şura kararlarının uygulanmasına yönelik çalışmaların denenmesinde Kur'an Kursları öğreticileriyle görüşmeler yaptık. Ayrıca, istatistiksel bilgilerden ve medyada çıkan haberlerden de faydalandık.

Sosyal bilimler metodolojisinde konuya yaklaşımda objektiflik önemli bir ilkedir. Sekülerleşme gibi kritiği hala devam eden bir konuyu da araştırırken her türlü ön yargı ve kabullerden uzak kalmaya gayret ettik. Özellikle Türkiye'nin kültürel yapısındaki çeşitliliği de göz önünde bulundurduğumuzda dini değişim gibi hassas bir konuda objektiflik ilkesiyle yaklaşmak bilimsel etik açısından dikkat gerektiren bir husustur. Bu yüzden konuyla ilgili çalışmalarını incelerken bu durumu göz önünde bulundurarak araştırmamızı tamamlamaya çalıştık.

Varsayımlar

Her araştırmada olduğu gibi bu araştırmamız da birtakım varsayımlara dayanmaktadır. Yapılan araştırmanın doğruluğu veya yanlışlığı henüz belirlenmemiş önermelerine varsayım denildiği bilinmektedir. Araştırmanın bilimsel bir zemine oturtma açısından bir ön hazırlık gerekmektedir. Bu yüzden varsayımlar oluşturulurken böyle bir hazırlıkla yola çıkmıştır. Araştırmada yararlanılan temel varsayımlar şu şekildedir:

Sekülerleşme-din arasında karşılıklı bir etkileşim vardır; sekülerleşmeye dair teoriler sekülerleşmenin dinin toplumsal önemini azaltacağına dair kehanetlerle birleşmektedir. Bu teorinin gerek savunulmasında gerekse eleştirisinde her açıdan dinle olan ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Bu durumun Türkiye'ye yansımaları şu varsayımlarla birleşmektedir:

Din ile sekülerleşme bir arada olabilir.

Sekülerleşme, dini değişime yol açabilir.

Sekülerleşme dindarlığın boyutlarında farklılaşmaya yol açabilir.

Sekülerleşme sürecinde yeni dindarlık tipleri ortaya çıkabilir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bilimsel araştırmalar doğası gereği belli sınırlılıkları bünyelerinde taşırlar. Her bilimsel araştırmada olduğu gibi araştırmamız da belirli sınırlılıkları bünyesinde barındırmaktadır. Teorik çerçevesi sekülerleşme tezine dayanan çalışmamızda, teolojik ve felsefi olmak üzere birçok açıdan inceleme konusu olan sekülerleşme olgusunu ve Türkiye'de sekülerleşmenin din üzerinde ne gibi değişimlere sebep olduğunu incelediğimiz ikinci bölümümüzde Türk Modernleşmesini sosyolojik perspektifte incelemeye çalıştık. Dini pratiklerdeki değişim olgusunun toplumsal genişliğini göz önünde bulundurduğumuzda konuya daha iyi hakim olma açısından konuyu Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yapmış olduğu din şuralarında alınan kararlar ve bu kararların uygulanmasına yönelik çalışmalarla sınırlandırdık.

Araştırmanın sınanma aşamasında, bir literatür çalışması olduğundan anket gibi teknikler kullanılmamıştır. Bu yüzden konuyla ilgili yapılan ampirik çalışmaların karşılaştırılmasıyla sınırlı kalınmıştır.

2. KONUyla İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR

Seküleşme ve din ilişkisine yönelik sosyolojik çalışmalar Batı literatüründe geniş bir şekilde yer almasına rağmen bu alanda, Türkiye'deki araştırmalar henüz yenidir. Seküleşme-din ilişkilerine yönelik teorik çalışmaların yanı sıra Seküleşmenin Türk toplumunu dini alanda dönüşüme neden olup olmadığına yönelik araştırmalardan söz etmek mümkündür. Ayrıca konunun diğer boyutu olan dinin toplumsal meşruiyetine yönelik Diyanet İşleri Başkanlığının konumuyla ilgili çalışmalar bulunmakla birlikte dini pratiklerdeki değişimin Din Şuraları kapsamında incelenmesine dair bir çalışma saptanmamıştır.

Celalettin Çelik, “Şehirleşme ve Din” (2002)

Eserde, teorik düzeyde modernleşmenin bir alt süreci olan şehirleşme sürecinde ortaya çıkan sosyo-kültürel değişim ve şehirleşme din ilişkilerini, genel olarak şehirleşme sürecindeki Türk toplumunda yaşanan yapısal ve kurumsal değişimler ile dini hayat arasındaki etkileşimlere değinilmiştir. Pratikte ise sosyo-ekonomik ve kültürel değişimlere sahne olan Konya şehri örneklem olarak alınmıştır. Şehirleşmeyle birlikte dini tutum ve davranışlarda değişimlerin olup olmadığı alan araştırmasıyla ortaya konulmaya çalışılmış ve teknik olarak anket çalışması yapılmıştır.

Araştırmanın sonucunda Şehirleşmenin sosyo-kültürel hayatta yol açtığı değişimler, bağımsız değişkenlere göre farklılık arz ettiği ortaya çıkmaktadır.

M. Ali Kirman, “Din ve Sekülerleşme” (2005)

Eser sekülerleşme olgusunu sosyolojik bakımdan ele alan ilk çalışmadır. Sekülerleşme teorisinin ortaya çıkışı Batıya özgü bir durum gibi algılansa da artık küreselleşen dünya da sosyolojik olaylar olgular tüm toplumları ilgilendirir hale gelmiştir. Bu yönüyle, modernleşmekte olan Türkiye için de sekülerleşme olgusu araştırılması gereken önemli konular arasında yer almaktadır. Türkiye’de laiklikle anılan ve birçok açıdan anlam kargaşasının da yaşandığı böyle bir süreçte toplumsal değişime yön veren sekülerleşmenin Türk sosyolojisi açısından önemi ortadadır. Yazarın bu çalışması bu alandaki eksikliği kapatması açısından önem taşımaktadır. Eserde, Sekülerleşmeye dair teorik bilgilerin yanı sıra, Türk toplumunun sekülerliğini ölçme adına alan araştırması yapılmıştır.

Sekülerleşmenin iddia ettiği, dinin öneminin azalmasına dair teori Türk toplumu açısından değerlendirilmiş ve netice itibariyle sekülerleşmenin tamamen gerçekleşmesini mümkün görülmediği gibi tamamen de etkisiz olmadığı ortaya çıkmıştır. Yazara göre, sekülerleşme, her toplumun farklı soyo-kültürel yapısına göre farklı şekilde ortaya çıkmaktadır. sekülerleşme devam eden bir süreçtir, henüz sonlanmamıştır. De-sekülerizasyondan bahsedilse de etkisi de hala güçlü bir şekilde hissedilmektedir.

Nevin Meriç, “Modernleşme, Sekülerleşme ve Protestanlaşma Sürecinde Değişen Kentte Dini Hayat” (2005)

Yazar, modernleşme, sekülerleşme ve Protestanlaşmanın sosyal değişime yansımalarını incelerken diğer taraftan toplumun dini algılamalarındaki değişimi fetva bürolarına gelen sorulardan faydalanarak ortaya koymaya çalışmıştır. Kentsel yaşamın gündelik hayata getirdiği sorumluluklar, statü, rol dini algılarındaki farklılaşmalar fetva sorularıyla örneklendirilerek verilmeye çalışılmıştır.

Ali Coşkun, “Sosyal Değişme ve Dini Normlar” (2005)

Araştırmada; geleneksel, modern ve post-modern, toplumsal değişme kuramlarının Türkiye’de dini normlara nasıl bir etkide bulunduğunu alan araştırmasıyla ortaya koymaya çalışılmıştır. Araştırma, toplumsal değişim-din ilişkilerine yönelik kavramsal ve teorik çerçeveden sonra, alan araştırmasıyla ilgili bilgi ve bulgulardan oluşmaktadır.

Dini normlar ve değerlerin toplumda ne ölçüde etkide bulunduğu Diyanet İşleri Başkanlığı fetva bürolarına gelen sorular dini programların seyir oranları ve buraya yöneltilen sorulardan da yola çıkarak belirlenmeye çalışılmıştır. İstanbul'un örneklem olarak alındığı alan araştırmasında, toplumsal değişimin dini normlarda değişime neden olup olmadığını ölçme adına anket çalışması yapılmıştır. Araştırmanın değerlendirmesi ise modernizm ve post-modernizmin sentezlendiği yani dinin modernlikle beraber etkinliğini devam ettirdiği; ancak sosyal değişimin de dini normlarda, bağımsız değişkenlerdeki farklılarla birlikte bir değişimin olduğu ortaya konulduğu yöndedir.

Talip Küçükcan, "Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişme ve İslam Dünyası" (2005)

İslam Araştırmalar Dergisi Sayı 13. 2005'de yayınlanan makalede, modernleşme ve sekülerleşme kuramlarının günümüzdeki dini ve toplumsal değişmeyi ne kadar açıklayabileceğine değinilmiş, sekülerleşme kuramının öngörülere, eleştirilere ele alındıktan sonra, İslam dünyasının laiklik projeleri, tartışmaları ve bunların siyasi ve toplumsal yansımaları üzerinde durulmuştur. Türkiye'nin laiklik deneyiminin yanı sıra, Cezayir Tunus, İran ve Pakistan gibi İslam ülkelerinin laiklikle de bağlantı kurularak dini yapıları hakkında genel bir bilgi verilmiştir. Netice itibariyle modernleşme süreçlerinin her ne kadar özgürlükleri, demokrasiyi ve toplumsal örgütlenmeye dair farklılaşmaları sağlasa da, sekülerizasyonun gerçekleşmesinden ziyade, dini cemaatler ve sivil din anlayışındaki artışla ortaya çıkan rekabetçi anlayış sekülerleşmenin yeniden ele alınmasını gerekli kıldığını başka bir deyişle modernite-din ilişkisinin yeniden ele alınması gerektiği ortaya çıkmıştır.

Hüsnü Ezber Bodur, "Sekülerleşme Teorileri Çerçevesinde Din ve Sosyal Değişme" (2009)

TÜDTAD, İAHR tarafından düzenlenen 'Sekülerleşme ve Dini Canlanma' konulu uluslararası konferansta sunulan bu makale, sekülerleşmenin teorik analizini, sekülerleşme din ilişkisini, farklı sekülerleşme düzeylerini ve eleştirileri ve sekülerleşmenin dini değişime neden olan yönlerini sosyolojik perspektifte bizlere sunmuştur.

3. SEKÜLERLEŞME-DİN İLİŞKİSİNİN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ

Modern dönemle birlikte ortaya çıkan sosyal değişim olgusunun, dini etkilediği hatta dinin de sosyal değişmeye katkısının olabileceği öngörülmektedir. Bu değişim süreci karşısında sosyologlar, dinin toplumsal tezahürleri konusunda araştırma yapmışlar ve sosyal bilimin erken zamanlarından beri yapılan bu araştırmalarla sosyologlar, modernleşmeyle birlikte dinin gerilediği, öldüğü ya da çözüldüğü kehanetlerinde bulunmuşlardır. Modernleşmeyle ilgili bu kehanetler sekülerleşme tezini ortaya koymaktadır (Riss, 2006: 194).

Sekülerleşme ile ilgili olarak dinin gerilediği ve toplumsal hayatta önemsizleştiği yönündeki kehanetlerin ne kadar gerçekleştiği veya gerçeklik payı sosyologlar arasında uzun bir araştırma ve tartışma konusu olmuştur.

Sekülerleşme din ilişkisini inceleyeceğimiz bu bölümde konunun daha iyi anlaşılması açısından sekülerleşme teorisine geçmeden önce, dini sosyolojik açıdan değerlendirmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

3.1. Sosyolojik Açıdan Din

İnsanlığın hemen her döneminde kutsalla bağlantılı olarak bir inanç sistemi var olagelmıştır. Bu noktada din insanların yaşamlarını şekillendirmesinde sosyal, kültürel ve ekonomik alanları da içine alacak şekilde sosyal bir olgu olarak görülmektedir. Dinin bireysel etkisinin yanında, kişiye toplum içerisinde diğer insanlarla olan ilişkilerinde, davranışlarında ve ahlakında etkili olmaktadır. Din inananları birbirine bağlayarak bir takım gruplar ve kurumlar oluşturma gücüne sahiptir. Bu durum dinin metafizik alemin yanı sıra toplumsal boyutunu da ortaya koyar. Sosyolojik araştırmalar dinin bu yönüyle ilgilidir. Dinin insanlar tarafından algılanıp yorumlanması sonucu farklı şekillerde ortaya çıkan bu yönü çoğu zaman 'yaşanan din' olarak ifade edilir. Bütün toplumlarda görülen sosyal bir kurum olan din, toplumla birlikte gelişir (Kirman, 2004: 61).

Toplumun böylesine işgal eden din, birçok bilimin de konusu olmuştur. Bu bilim dallarından bir tanesi de dini sosyolojik yönleriyle inceleyen Din Sosyolojisi olmuştur. Dini sosyal bir fenomen olarak inceleyen Din Sosyolojisi alanında birçok din tanımıyla karşılaşmaktayız.

Dinin sosyolojik tanımına geçmeden önce şunu belirtelim ki: Din Sosyolojisi'nin kurucularından olan Max Weber bu işin başında dinin mahiyetini tam olarak ne olduğunu ortaya koymaya çalışmanın hatalı olacağını söyler (Günay, 2008: 211). Bu durum bizi her sosyologun kendine göre yaptığı birçok tanıma götürür. Biz bunlardan birkaç tanesini vermeye yetineceğiz.

Rudolf Otto'ya göre din, 'kutsalın tecrübesi' olarak tanımlanmaktadır. J. Wach da Otto'yla benzer şekilde, din kutsalın tecrübesidir tanımını kabul etmektedir. Ona göre din alanında geçerli bir ifade veya formun gerçek anlamı ve en temel kaynağı, orjininde ve karakteristik bir dini tecrübeye tanıklık etmesindedir. Wach'a göre dinin bu şekilde anlaşılması ve objektifliği üzerinde ısrar etmekte ve onun yalnızca yanıltıcı tabiatı üzerinde ısrar eden psikolojik nazariyelere karşı koymaktadır (Wach, 1987: 17).

Din tarifleri temel bir kavram veya merkez bir mana etrafında toplanmıştır. 'ruhi olay (Tylor), Tabiat üstü olaylarla ilgili (Weber), kutsal-kutsal dışı meselesi (Durkheim), Mantık üstü, esrarlı, (Otto), En üstün gerçek kutsalın tercümesi (Wach), tabiatüstü düzen, nihai gerçek, temel davranış (Parsons), sosyal bütünleşme, topluma güç veren, duyguları onaylayan, aklileştiren, ve destekleyen bir sistem, (Davis), kutsallık yerleşmiş beşeri

hareket (Berger)...tariflerde ve izahlarda kullanılan merkez mana ve temel kavramlardan bir kısmıdır (Sezen, 1998: 30).

Clifford Geertz'e göre ise din, 'bir semboller sistemi'dir (Kirman, 2004: 61). "Sosyologlar dini, bir tanrı ya da tanrılara olan inançla değil, kutsala gönderme yaparak tanımlamışlardır ve buna neden olarak böylesi bir tanımın toplumsal karşılaştırma yapmayı olanaklı kıldığına işaret etmişlerdir (Marshall,1999: 156).

Din olgusunun insan ve toplum yaşamındaki çok büyük ağırlığa sahip olması nedeni ile toplumu makro düzeyde açıklamaya kalkan kuramcıların, kaçınılmaz biçimde din üzerinde durdukları, din kurumunu teorik sistemlerin bir parçası olarak ele aldıkları bilinmektedir.

Sosyoloji bilimine adını veren A. Comte, din olgusuna, teolojik, metafizik, ve pozitivist aşamalara yer verdiği 'üç hal' isimli tarihi yasasında yer vermiştir. Comte, dini bir yanılısma olarak değerlendirmiş ve onun yerine sevgi, bilgi ve adalet temeline dayanan bir 'insanlık dini' kurmayı düşlemiştir. Comte'un bu insanlık dininde, dini ayinler ve törenler Hıristiyanlığın inançlarından ayrı değildir. Ancak bu dinle Comte, Tanrı'nın yerine insanlığı, ermişlerin yerine bilginleri bir başka deyişle sosyologları geçirmiştir (Özay, 2007: 54).

Durkheim *The Elementary Forms Of The Religious Life* (Dinsel Hayatın İlk Şekilleri) ilkel kabilelerde yaptığı araştırmalarda dinin kuvvetli bir bütünleştirici bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Durkheim, dini, ortak değerlerin gelişmesinde özellikle etkin ve böylece çok iyi bir bütünleştirme kaynağı olarak görmektedir (Wallace-Wolf, 2004: 30).

Durkheim ilkel toplumlar üzerinde yaptığı bu çalışmasında, dinin birey ve toplum arasındaki bağları kuvvetlendirme de dinin etkin bir konumda olduğu üzerinde durur. Din, toplumun, bütünlüğünü, işleyişini ve ahengini bozacak davranışları, bireysel benmerkezciliği bastırmakta ve böylece kişiyi topluma uyumlu hale getirmekte büyük bir işlevsel ağırlığa sahip bulunmaktadır. Durkheim'in sisteminde toplumun varlığı ve bu varlığın sürmesi için gerekli ana mekanizmalardan biri olarak tanımlanmaktadır (Bodur, 2007: 5-6). Buradan hareketle Durkheim dini, sosyal bütünleşme ve kontrolün tesisinde temel olarak görmekte ve onu, toplumu meydana getiren temel unsurlardan biri olarak saymaktadır (Günay, 2008: 222).

Çatışmacı teorinin öncüsü olan Marks'a göre ise din bir yandan sömürü ve sınıf çelişkilerini kamufle eden bir söylem, öte yandan da ezilenlerin ve yoksulların sefaletle katlanmasını sağlayan bir "müsekkin" yani afyon olarak işlev görür (Atay, 2004: 23). Marks'ın kapitalizmi eleştirirken din hakkındaki görüşleri dikkat çekmektedir. Marks'a göre "Din, dünyanın yansımasından başka bir şey değildir. Üreticilerin genel olarak birbirleriyle toplumsal ilişkilere girdikleri ve böylece kendi bireysel türdeş insan emeği ölçütüne meta üretimine dayanan bir toplum için Hıristiyanlık ve onun burjuva gelişimleri olan Protestanlık, Deizm, vb. en uygun din biçimiydi (Marks,1995: 126). Bu görüşüyle Marks hakim sınıfın bir başka deyişle burjuvanın gücünü meşrulaştırdığı ve işçi sınıfın da bu duruma boyun eğerek kendisiyle yabancılaşmasında dini etkin bir faktör olarak görür.

Weber, "Protestan Ahlakı Ve Kapitalizmin Ruhı" adlı çalışmasında din ile sosyo-kültürel ve ekonomik yapı arasında bir ilişki olduğunu ve karşılıklı etkileşimde bulunduğunu söylemektedir. Weber, Protestanlaşmanın dünyevi asketik görüşüyle, Katolik mezhebinin cenneti satın almasının aksine dünyayı cennet haline getirme düşüncesiyle kapitalizm arasında sıkı bir ilişki kurmaktadır (Weber, 1997).

Günümüz toplum bilimi içinde Weber'in teorik çizgisini izleyen en etkili toplum bilicilerden birinin Talcot Parsons olduğu söylenebilir. Bu çerçevede günümüz toplum bilim çalışmalarında en yaygın din çözümlemelerin de esas olarak Parsons'un "eylem teorisine" (action theory) dayandığı ileri sürülmektedir. Toplumsal entegrasyonun

sağlanması tüm kurumlar arasındaki ahenkle mümkün olur. Kültürel sistemler içerisinde yer alan din ahlaki ilkelerin kurumsallaşmasını sağlar. Böylece din toplumun varlığının devamı için bir etken olarak yerini alır (Wallace-Wolf, 2004).

Dinin sosyolojik değerlendirmelerin de görülen bu temel farklılıkların temel sebebi dine bakışın hangi düzlemde gerçekleştirildiği, dinin hangi sosyal perspektifte değerlendirildiği ile yakından ilgilidir. Örneğin; fonksiyonel tanımın öncüsü kabul edilen Durkheim'e göre din kutsal nesnelere ilgili inanç ve uygulamalara bağlı bir sistem iken çatışmacı teorisinin öncüsü olan Marks "din"e yaklaşımında burjuva ve işçi sınıfı arasındaki çatışma perspektifinde dini bu sistemi devam etmesini sağlayan bir etken olarak görmesi yatmaktadır.

Netice itibariyle din konusunda sosyologların görüşleri kendi sosyolojik perspektifleri doğrultusunda olmuştur. Bir taraftan dini, toplumun devamı için gerekli ya da daha net bir ifadeyle zorunlu görülürken; diğer taraftan dine ihtiyaç bırakmayacağı düşünülen birtakım gelişmelerle dinin öneminin azalacağı, hatta tamamen ortadan kaybolacağı yönündeki görüşler, sekülerleşme teorisinin temelini oluşturmaktadır.

3.2. Din ile Toplumsal Değişme Arasındaki İlişkiler

Tarih boyunca değişimin aktörü olarak insanı görüyoruz. İnsan çevresiyle ve doğayla olan ilişkilerinde tabii bir ihtiyaç olarak değişmektedir. Bu yönüyle insan, biyolojik, fiziksel ve psikolojik olarak değişken bir yapıya sahiptir. İnsanın bu değişken yapısı çevresiyle olan ilişkilerinde etkili olmaktadır. Sosyal bir ortamda yaşayan insan, içinde bulunduğu toplumsal çevreden hem etkilenmekte hem de çevreye kendinden bir şeyler katmaktadır. Hayatın devamı için zorunlu görünen değişimin bu doğal hali karşılıklı bir etkileşimle toplumsal alana da yayılmaktadır. Değişimin sosyal yönünü yansıtan bu durumda değişim, sosyolojinin temel konuları arasında yer almaktadır.

Toplumsal değişme deyince, "ailenin örgütlenişindeki, hayat kazanma yollarındaki, dinsel davranışlarındaki, insanlar tarafından benimsenen değerlerdeki ve kullanılan teknolojilerdeki değişimleri değerlendirebiliriz (Kongar, 1995: 55).

Modern dünyanın en önemli realitelerinden biri sosyal değişim olgusu olmuştur. Sosyal değişime etki eden faktörleri de göz önünde bulundurduğumuz da bu süreç farkına varılacak kadar kısa olduğu gibi, bir insan ömrünü aşan zaman dilimini de yayılmaktadır. Bu bakımdan değişimin derecesi zamana göre ve bir toplumdaki diğerine göre farklılık arz eder (Günay, 2008:358). Toplumsal değişme 'kısa zaman aralıklarında' gözlenebilir ve denetlenebilir dönüşümlerden meydana gelir. Buna göre toplumsal değişme toplumun yapısında izlenebilen ve gözlenebilen bir değişimdir (Doğan, 1996: 284).

Sosyolojinin temel problemlerinden birisi olan toplumsal değişme özellikle XIX. Yüzyılın ortalarında sosyolojik analizlerdeki ilk girişimler, Avrupa'yı saran iki büyük değişim dalgasını (sanayileşme ile Amerikan ve Fransız devrimlerinin peşinden gelen demokrasi ve insan haklarının genişlemesi) açıklama gerekliliğinden kaynaklanmıştır XIX. Yüzyıl sosyologlarından Comte, Spencer ve Marks gibi düşünürler değişimi, toplumun her kesiminin birlikte değişeceği, bütüncül, homojen bir süreç olarak görmüşlerdir (Marshall, 2005: 136). Ancak günümüzde bu durum her ne kadar küreselleşme bağlamında genelleşme söz konusu olsa da değişimin farklı kategorilerde seyrettiği, gerçekleşme ve sonuç itibariyle farklı kategorilere ayrıldığı gözlenmektedir (Çelik, 2002: 81).

Nitekim sosyologlar, toplumları incelerken tarihi ve sosyal bir süreç şeklinde almak ve zaman içerisinde ortaya çıkan toplumsal değişimleri incelemek eğilimi göstermişlerdir. Özellikle XX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren sosyal değişme konusunun incelenmesine özel bir önem atfetmişlerdir ve bu bakımdan da 30-40 yılın sosyoloji literatürü içerisinde

soyasal değişme süreçlerinin incelenmesi konusu çok büyük bir yer tutmuştur ve tutmaya da devam etmektedir (Günay, 2008: 359).

“En yaygın şekliyle sosyal değişme, zaman içerisinde bir toplumun yapısında ve bu yapının çeşitli fonksiyonlarında ve bireylerin üstlendiği toplumsal rollerde ve toplumdaki ilişkiler sisteminde, toplumsal kurumlarda ve bireylerin davranışlarında meydana gelen değişmeler olarak tanımlanabilir. Toplumsal değişme bilimsel ve nesnel bir kavram olup hiçbir yer ve değer yargısı ifade etmez. Değişme ilerleme şeklinde olabileceği gibi gerileme şeklinde de gerçekleşebilir. Ne kadar geleneksel ve tutucu olursa olsun her toplum ve her kültür sürekli bir değişim içerisindedir. Ancak toplumlar değişme faktörüne açıklık ve bu faktörden etkilenme yönü ve oranı bakımından büyük farklılıklar gösterdikleri gibi toplumsal değişmenin hızı da her toplumda veya bir toplumun bütün kesimlerinde bir olmamakla farklılık göstermektedir. Sosyal değişmeye etki eden faktörler arasında fiziki çevre, biyolojik faktör, teknoloji faktörü, kültür faktörü ilk anda akla gelenlerdir. Bunlara kitle iletişim, demografi, din, ekonomi ve politik çatışma ve savaş faktörlerini de eklemek mümkündür (Kirman, 2004: 232).

Sosyal değişimin hemen her toplumun bir karakteristiği olduğunu vurguladıktan sonra, toplum içerisinde görülen her değişikliğin sosyolojide sosyal değişme olarak vasıflandırılmayacağını belirtmeliyiz. Bu anlamda mesela; moda ile ilgili değişmeler iş hayatındaki dönemsel değişiklikler sosyal değişme olmamaktadır. Çünkü, sosyal değişmede yenilik esastır. Ve bu da ancak sosyal sistemi meydana getiren yapısal unsurların ve onların işleyişinin değişmesini beraberinde getirmektedir. Sosyologlar “sosyal çözülme” “sosyal tekamül” ve “sosyal olay” kavramlarını sosyal değişmeden ayrı tutmuşlardır. Bir sosyal sistemi oluşturan alt sistemlerdeki çeşitli sebeplerle ortaya çıkan dengesizlik, düzensizlik, örgütsüzlük ve yapısızlık vs. durumlarla meydana gelen değişmeleri sosyal değişmeden ayrı tutarak sosyal çözülme olarak nitelemişlerdir. Sosyal tekamül ise toplumun bünyesinde çok uzun vadede -en azından bir veya birkaç asırlık ortaya çıkan geniş ve köklü gelişmeler olarak tanımlanır. Bu tür değişiklikleri detaylarıyla incelemek oldukça zordur. Sosyal değişmeden ayrı tutulan diğer bir kavram ise sosyal olaydır. Mesela; bir toplantı, yangın, grev vs. birer sosyal olaydır sosyal değişmeye etki edebilirler, engel olabilirler fakat; sosyal değişme bu olaylardan farklıdır. Modernleşmenin yoğun olarak hissedildiği son yüzyıllarda toplumun statik olmadığı toplumsal siyasal ve kültürel değişikliklerin devam ettiği görülmektedir (Günay, 2008: 361-362). Dolayısıyla değişme ile modernleşme arasında bir ilgi vardır ve modernleşme genellikle az gelişmiş ülkelerin ileri düzeyde endüstrileşmiş ülke modeline uygun değişmeleri anlamında kullanılmaktadır. Bu açıdan modernleşme de değişmenin özel bir halidir (Kongar, 1995: 59).

Tüm bu açıklamalar sosyal değişmenin kolektif bir değişme olduğunu, dolayısıyla toplumun tamamını veya önemli bir bölümünü ilgilendirdiğini bize göstermektedir.

“Toplumun yapısını oluşturan sosyal ilişkiler ağının ve bunları belirleyen kurumlaşmasını ifade eden sosyal değişme, duygu ve düşünce kalıpları gibi normların yanı sıra inanç ve değerler ile dünya görüşlerinde de değişmelerin yansımalarını gösterir (Çelik, 2002: 80). Bu yönüyle sosyal değişmeyle din arasında da bir takım ilişkiler ortaya çıkmıştır.

Din ve toplum arasındaki ilişkilerin karşılıklı olmasının, din ile toplumsal bir olay olan sosyal değişme arasındaki ilişkiler konusunda belirleyici bir rol oynadığını öncelikle belirtmeliyiz. Böyle olunca din ile sosyal değişme arasındaki ilişkileri ele aldığımızda, bir yandan sosyal değişmenin din üzerindeki etkilerini bahis konusu ederken, öte yandan da dinin sosyal değişime süreci içerisindeki rolü üzerinde durmamız gerekmektedir (Günay, 2008: 368). Din ve toplumsal değişme arasındaki muhtemel ilişkilerle ilgili olarak genel kabul gören görüşler şunlardır:

Din sosyal değişime engel olur; dolayısıyla statükonun devamına yardım eder.

Toplumsal değişimler dini değişime yol açar.

Din sosyal değişime yardımcı olur (Bodur, 2006: 39).

Dini değişim olgusunu araştırdığımız bu bölümde “din ve sosyal değişim ilişkilerinde din, bir yönüyle sosyal değişmeye engel olan bir faktör olarak karşımıza çıkarken bir başka vechesi altında sosyal değişmenin temel faktörü veya motor gücü olarak kendini göstermekte ve nihayet sosyolojik perspektiften yaklaşıldığında, dini değişmeyi sosyal değişmenin bir sonucu olarak ele almak yahut en azından sosyal değişmenin din üzerindeki etkilerinden söz etmek mümkün olmaktadır (Günay, 2008: 368).

3.2.1. Toplumsal Değişimi Engelleyici Bir Faktör Olarak Din

Hemen her din ortaya çıkışında etkin olan unsurlara bağlılığı söz konusu olmaktadır. Bu mitoloji olabildiği gibi din kurucusunun belirlediği tebliğ esasları da olabilmektedir. Bu durum din mensuplarının bu ilkelere olan bağlılığıyla tarihten soyutlamakta her seferinde kendini tekrarlayan vechesiyle de değişimden uzak kalmaktadır. Dinin bu muhafazakar tutumu değişime sebep olabilecek her türlü zihniyete, norm ve değerlere karşı bir firen görevi görmektedir (Günay, 2008: 369).

Toplumların sosyal değişmeyi kaçınılmaz bir şekilde yaşadığını daha önce belirtmiştik. Din değişmeye direnen toplumsal ilkeler getirmesi bağlamında toplum içerisinde değişime engel olacak sosyal bir faktör olarak yer almaktadır. Din kendi ilkelerine aykırı olabilecek değişimleri de bozgunculuk ya da muhalefet olarak görmektedir. Bu değişimler dinle örtüştüğünde herhangi bir problem oluşturmazken, aksi durumda ise din bu tür bir değişime engel olmaktadır. Dinin toplumsal değişmeye engel olduğu düşüncesi bu noktada ortaya çıkmaktadır. Özellikle dinin toplumun merkezinde yer aldığı geleneksel toplumlarda sosyal değişim ve gelişmeler daha çok din ve dini değerler doğrultusunda olmaktadır. Ancak modern toplumda din sosyal bir fonksiyon olarak görülürken toplumsal gelişme ve değişimi belirleyen pozitif düşünce olmaktadır. Dinin toplum hayatındaki en önemli fonksiyonlarından birinin sosyal bütünleşmenin sağlanmasına yönelik olması, onun öteden beri toplumda daha çok bir istikrar faktörü şeklinde değerlendirilmesine yol açmıştır. Bunda şüphesiz, Fransız Sosyoloji Ekolünün büyük temsilcisi E. Durkheim’in toplumsal anominin temelinde, dini gelişmeye paralel olarak toplumsal dayanışma bağlarının çözülmesini görmesi önemli rol oynamıştır

Gerek fonksiyonalist gerekse Marksist teoriler, dinin toplumda değişime neden olacağı görüşüne karşı çıkmışlardır. Toplumda meydana gelen değişmelerin dini şekillendirdiğini söylemişlerdir. Dinin statükonun devamına yardımcı olduğuna dair “muhafazakar” kelimesini kullanmışlardır. Muhafazakarlık, toplumda sosyal dayanışma ve bütünleşmeyi teşvik etmektedir. Toplumsal entegrasyonu sağlamasıyla dinin mevcut durumu koruduğu söylenilir. Toplumca paylaşılan değerler sağlaması yönüyle din, insanların karşılaştıkları stresleri hafifletir; bu da sosyal hayatın devamlılığına katkıda bulunur. Toplumun en önemli sorunlarında biri stres ve anomiden kaynaklanmaktadır. Fonksiyonalistlere göre din özellikle gençleri kuralsızlığa iten bu iki sorun karşısında sosyal istikrarı ve sosyal bütünleşmeyi sağlamakta ve gençlerin anlam arayışına cevap vermesi açısından toplumsal entegrasyon oluşturmaktadır. Din, bu yönüyle mevcut düzenin devamını sağlayan bir uzlaştırıcı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, “dinin sosyal değişim olgusunu tamamen inkar ettiği düşüncesi hatalı olacaktır. Zira, ister evrensel ve ilahi dinler olsun, isterse geleneksel ve hatta arkaik halk dinleri olsun, onlar, tarihi ve sosyal perspektiften bakıldığında, gerçekte değişmeyi inkar etmemekte, fakat onu bir çeşit kayıp veya gerileme ya da menşei tecrübeye nispetle yaratıcı ve hayat verici enerjinin yitirilmesi yahut bozulması olarak görmekte; ve hakikaten mesela, zamanın değişmesi

sonucu dinin asli safiyetini veya yaratıcı enerjisini kaybettiği bütün durumlarda, bunu düzeltmek üzere girişilen her değişiklik hamlesi onun ilk dönemlerinin orijinal safiyetine bir çeşit dönüş hareketi karakterini göstermektedir (Günay, 2008: 371). Bunun tipik örneğini İslam dünyasında Hz. Peygamber döneminin asrı saadet olarak görülerek bu döneme dönüşün ya da bu dönemdeki dini yaşayış şeklinin aynen yaşanmasıyla mümkün olacak bir saadet arayışında görmekteyiz. Nitekim Selefî görüş olarak ortaya çıkan ekol, modernizmle birlikte değişen ve ilk dönemin safiyetinden uzaklaşan Müslümanları tekrar katıksız dine döndürme amacındadırlar. Böyle bir değişime direnci diğer birçok dinde de görebilmekteyiz. “Özellikle dinin gelenekleştiği ve müesseseseleşerek istikrar kazandığı her toplumda bu böyledir. Mesela Hindin kast sisteminin yüzyıllardan beri büyük değişikliklere uğramaksızın varlığını sürdürmesinin de, Hindistan’da özellikle köklü dini inançların temsilcisi olan “*Brahman*” sınıfının sayesinde olduğu kabul edilmektedir (Günay, 2008: 371).

İslam Dini de diğer monoteist dinlerde olduğu gibi, Hz. Muhammed’in 632’de vefatı ile birlikte kurumsallaşma sürecine girmiş belirli bir karmaşıklık ve komplekslik içerisinde devamlı evrilen boyutlarıyla yeni bir form kazanmıştır (Bodur, 2006: 40).

3.2.2. Toplumsal Değişme Faktörü Olarak Din

Din Sosyolojisinde bu konuyla ilgili Alman Sosyolog Max Weber’in araştırmaları dikkat çekmiştir. Weber’e göre bazı durumlarda din, sosyal değişmeye yol açabilir. Paylaşılan inançlar bir sosyal grubu bütünleştirmeye katkı da bulursa da aynı inançların uzun dönemde toplumda değişmeye yol açabilecek yansımaların da olabileceğini belirtmiştir. “Weber’e göre dini ve ahlaki değerler ve fikirler, sosyal ve ekonomik değişme olgusu içerisinde yer alabilir hatta yerine göre hakim faktörü rolünü üstlenebilirler. Hiç şüphesiz onlar, sosyal değişmenin yegane hakim faktörü değildirler. Tersine bu olgu içerisinde başka birçok faktörler de rol oynamaktadır. Din, Batıda modern Kapitalizmin doğuşunda oynadığı rolde görüldüğü üzere, sosyal ve ekonomik değişimin dolayısıyla da yeni değerlerin yaratılmasının hakim faktörü olabilir. Bu değişim modern zamanlarda Kalvinist, Pietist, Bapdist ve Medotist Protestan çevrelerin yaşayışında beliren Püritanizm şeklindeki bir zahitlik anlayışı sayesinde mümkün olmuştur. Böylece insanlar, rasyonel ekonomik davranışa uygun bir dünya görüşü ve bir zihniyetle canlandırılmış olduklarından, bu zihniyet köklü sosyal ve ekonomik değişmelerin hakim faktörünü oluşturdu. Halbuki tarihin başka dönemlerinde, insan davranışlarına hakim olan ve onlara ilhamını veren dini ve sihri dünya görüşü, tersine ekonomik gelişmeye ve rasyonelleşmeye engel olduğundan, toplumsal gelişme ve değişmeye de olumsuz etkilerde bulunuyordu (Günay, 2008: 372). Bu durum bize gerek dini düşünce yapısında, gerekse dinin toplumsal değişime etkisi konusunda gelişmelerin yaşandığını ortaya koymaktadır.

Herhangi bir din, doğduğu ya da gördüğü sosyo-kültürel bir ortama kendi normlarına göre değiştirmek istemektedir. Din doğduğu toplumun kendi doğrultusunda dönüştürmektedir. O bölgede yaşayan insanları kültürlerine girerek kültürel dokunun kendi lehine dönüşmesini istemektedir. Zamanla eğer başarılı olabilirse oradaki insanların duygu, düşünce ve davranışlarında dini bir değişim görülmektedir. Böylece yeni dinin ortaya çıkış başlı başına bir değişim sebebi olmaktadır.

Yeni bir dini ortaya çıktığı toplumda nasıl karşılandığı insandan insana ve toplumdaki topluma göre farklılık arz etmektedir. Din ortaya çıktığı toplumun kültürel yapısına göre şekillenirken bu yönüyle toplumsal yapı içerisinde kendine yer bulmaktadır. Dinin toplumla bu şekilde bütünleşmesi tek yönlü olmamakta bir tür etkileşime dönüşmekte böylelikle din toplumun şekillenmesini ve değişmesini belli oranda etkilemektedir. Bu değişimin başarılı olabilmesi dini topluma tebliğ eden liderin

karizmatik konumuyla bire bir bağlantılıdır. Din kurucularıyla ilgili olarak Weber; peygamber, ve rahip tipleri üzerinde önemle durmaktadır. Bu iki tipten ikincisi, işleyen ve yerleşik bir sistemin bir parçası olarak, onun üzerinde hiçbir yaratıcı fonksiyon icra etmeksizin yalnızca müesseseleşmiş geleneksel düzenin idamesini sağladığı halde birincisi, orijinal tecrübesi ile yerleşmiş modellere meydan okur ve şayet başarılı olursa, yeni mesajın yaratıcılığı sayesinde taraftarlarının sosyal hayatı üzerinde köklü değişiklikleri gerçekleştirir. Weber'in terminolojisinde Peygamber, karizmatik liderliğin dini tezahürüdür Dini liderin toplum üzerindeki cazibe gücünü ifade eden karizma toplumu değiştirmeye hatta reforma sebep olabilecek bir güç sergiler. Dini liderin karizmatik gücü özellikle ilk dönemlerde etkili bir şekilde devam ederken zamanla ve liderin ölümünden sonra bu gücünü kaybeder. Weber'in "karizmanın rutinleşmesi" olarak ifade ettiği bu durumla birlikte gelenekselleşme başlar (Günay, 2008: 372).

3.2.3 Toplumsal Değişmelerin Din Üzerindeki Etkileri (Dini Değişim)

Modern sanayi medeniyetinin, tüm toplumlar ve dinlere ne denli köklü toplumsal değişme Sosyal değişmeler paralel olarak dinde de bir takım gelişme ve değişimlerin olabileceği gözlenmektedir. "Esasen din, orijinal temel dini tecrübesine bağlılık itibariyle ne kadar muhafazakar bir özellik taşırsa taşırsın, yine de onun zaman içerisinde toplumda ortaya çıkan ve gerçekleşen köklü değişikliklerden etkilenmişlerdir. Bütün dinler, insan topluluklarını göçebelikten yerleşikliğe, siterden imparatorluklara, kırsal kültürel ve medeniyetlerden sanayi toplumlarına geçiren büyük ve köklü değişikliklerden etkilenmişlerdir (Günay, 2008: 375).

Modern sanayi medeniyetinin, tüm toplumlar ve dinlere, toplumsal değişme ve uyum problemleri ortaya çıktığı tarihsel ve sosyolojik olarak karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel hayat tarzından farklı bir hayatı empoze eden modern dünya görüşü sanayileşmiş Batı toplumlarının yanı sıra tüm toplumların geleneksel ve kültürel yapısını derinden etkiledi. Bu etkiler, dünyanın tüm toplumlarının geleneksel ve kurumsallaşmış dini inançları, uygulamaları, normları, değerleri, ve kültürleri üzerinde de çok derin yankılar uyandırdı. Böylece, sanayileşme, modern bilimsel ve teknolojik gelişmeler, sosyo-ekonomik değişmeler, hızlı nüfus artışı, kentleşme, modern eğitim-öğretim ve kitle iletişim ve ulaşım araçlarının dünya ölçüsünde yaygınlık kazanması, toplumsal hareketliliğin eskiye nispetle çok büyük artışı, vb. değişimler, tüm toplumların geleneksel yapısını, kültürünü ve inançlarını derinden etkiledi (Günay, 2008: 376).

Değişen sosyal yapının etkisiyle düşünce, değer ve inançlarda da farklılaşmalara neden olabilmektedir. Netice itibariyle tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişlerde, toplumsal alanda meydana gelen değişme dinde de değişimler ortaya çıkabilmektedir.

Bir kısım din sosyologu dinin sosyal değişmeyi teşvik ettiği ya da engellediği şeklinde belli bir tartışmanın içine girse de birçok araştırmacı toplumsal değişmelerin dinde değişime yol açacağını kabul etmektedir.

Dinin toplum içerisinde diğer faaliyet alanlarından farklılaşmasına, dini duyguların özelleşmesine ve dinin faaliyet alanının daralmasına kısaca dinin öneminin azalmasına işaret olarak sekülerleşme teorisi ortaya çıkmaktadır. Netice itibariyle toplumsal değişimin dine etkisini inceleyen sosyal bilimcilerin geçmişte ve halen ne olduğunu anlama çabaları, bir şekilde sekülerleşme ile ilişkili olmaktadır (Kirman, 2007: 293).

Sekülerleşme teorisi her ne kadar dinin eninde sonunda yok olacağını söylese de dünyanın hemen her yerinde görünen dini toplumsal durum aksi yöndedir; din hala ayaktadır ancak; değişim, her toplumsal kurum gibi dini de etkilemektedir. Ama bu, onun yok olması değil, belki, toplumsal tezahürlerinin şekil değiştirmesi anlamında bir başkalaşımdır.

3.3. Sekülerleşme Teorisi

Son yılların tartışmalı konularından olan sekülerleşme teorisi, dinin öneminin azaldığı ya da tamamen ortadan kaybolduğuna dair bir süreci nitelemek üzere kullanılmaktadır. “Bu bağlamda, sosyolojinin kuruluşunda emeği geçen Comte, Durkheim, Weber ve Marks gibi sosyal bilimciler sanayileşmenin ve bilimsel bilginin gelişmesinin, sekülerleşmeye yol açacağı görüşünü açıkça beyan etmişlerdir. Fransız fonksiyonalist sosyolog A.Comte, insanlığın her birini farklı entelektüel inanç öbeğinin karakterize ettiği üç safhadan geçtiğini ve nihai pozitif safhada dini inancın yok olacağına ve bilimin tek başına insan düşüncesine hakim olarak davranışları yönlendireceğine inanmaktadır.

Günümüzde birçok sosyal bilimci de sosyolojinin kurucularının izinden giderek sanayileşmenin dinin önemini iyice azaltacağına inanmaktadır. Dini dünya görüşünün yerine modern, amprik dünya görüşünün geçeceği düşüncesi sosyal bilimciler arasında hayli taraftar bulan bir görüştür. Mesela; sekülerleşmenin karşı konulmaz bir güç olduğunu belirten ve iyi bir taraftarı olan B. Wilson, sekülerleşmeyi; dini düşünce, pratik ve kurumların sosyal öneminin kaybolmasına yol açacak bir süreç olarak tanımlamaktadır (Bodur, 2009: 34).

Kavramların nasıl değerlendirildiği, ne anlamlarda kullanıldığı ve hangi evrelerden geçtiği konunun anlaşılmasını kolaylaştıracığı düşüncesiyle sekülerleşme teorisini kavramsal açıdan değerlendirelim:

“Kilise-cemaat ve diğer birçok temel kavram gibi sekülerleşme kavramını da bize M. Weber (1930) hediye etti; ama kavram Weber’in bir zamanlar arkadaşlık ettiği Ernst Troelts (1958) tarafından yaygınlaştırıldı. Weber’in bu konu hakkında iddiası şu yöndedir: Sosyal eylem için kesin bilgi sağlama anlamında ilahi otoriteye yönelik geçmişe göre güvenirliliğini kaybetmiş ve pratik ekonomik faktörler (cennette banka hesabı açtırmanın aksine) bilginin değerini belirlemede giderek artan bir rol oynamaya başlamıştır (Swatos-Christianio, 2002: 96).

“Kavram olarak sekülerleşme, İngilizce yoluyla dilimize geçmiş olup, köken olarak Latince ‘seaculum’ sözcüğünden türetilmiştir. Yunancadaki ‘aeon’ sözcüğünün Latince tercümesi olan ‘seaculum’ sözcüğü de, ‘zaman’ ve ‘mekan’ çağrışımlarını birlikte veren bir anlama sahiptir. Zaman, şimdi ve hazır oluşu; mekan ise dünyada ve dünyevi oluşu anlatır. Şu halde seküler kavramı, bu dünyada meydana gelen çağdaş vakıaları, yani şimdiki zamanda olan olayları ifade ederken, sekülerlik bir durumu, sekülerleşme ise bir süreci nitelemektedir. Sekülerleşmenin, bir ideoloji olarak algılanıp algılanmaması da sekülerizm olarak adlandırılır (Kirman, 2005: 51).

“Seculare özellikle XII. Yüzyıldan itibaren, ‘kutsalın’ zıddı olarak kullanılmaya başlamıştır. Bu ayrım, kutsalın yeryüzündeki yansıması olan kiliseden kültürel anlamda özgürleşmeyi ortaya koymaktadır (Özay, 2007: 122). “ Seküler kelimesi İngilizce’de XIII. Asırda kullanılmaya başladı. Fransızcada kullanılan seculere sözcüğü Latince kilisenin karşıtını ifade eden ‘seaculum’dan gelmektedir. İngilizceye Fransızcadan seculer biçiminde geçen bu kelime ilkin bu dönemde manastır düzeninin dini kurallarına uymayan clergy’i (ruhban sınıfı) belirtmek üzere kullanılmıştır. Yine aynı dönemde Batı Avrupa’da Roma Katolik Kilisesinin otoriter yapısına karşı dünyevi alan için de kullanılmaya başlamıştır. Görüldüğü gibi Katolik Kilisesinin otoriter yapısına karşı bir tepkiyi içermesi bakımından bu kelime, bu dünyaya ait olma biçiminde gelişmelerin özünü oluşturmaktadır (Bodur, 2007: 35). Bu yaklaşımı pekiştirecek bir tanıma, modern batı tarihindeki gelişmelere yoğunlaşarak, yaşanan olaylara göz attığımızda karşımıza, sekülerleşmenin; Reformasyon, Din Savaşları, Fransız Devrimi ve Protestanlık içerisinde geleneksel ve liberal hareketle, Endüstri Devrimi ve Bilimin Devrimi gibi dinin, yani Hıristiyanlığın

toplumsal yapıdaki önemini değişime uğratan süreçlerle yerleşik bir hal aldığını görüyoruz (Özay, 2007: 123).

“Sekülerleşme, doğüstü güçlerden veya kutsaldan uzaklaşma yönünde gerçekleşen bir eğilim; dünyevileşme. Weber’in dünyanın büyüünden arınması ve toplumun rasyonelleşmesi kavramlarıyla ifade etmeye çalıştığı olguyla ilişkilidir, toplumsal açıdan ele alındığında dinin günlük hayatta her geçen gün etkisizleşerek önemini kaybetmesi, bilimin ve aklın egemen olduğu bir durumu ifade eder (Kirman, 2004: 196).

“Sekülerleşme tezi, sekülerleşmenin sanayi toplumunun ve kültür modernleşmesinin yükselişinin kaçınılmaz bir özelliği olduğunu ileri sürer. Bu teze göre, modern bilim geleneksel inançları daha az akla yatkın bir duruma getirmiş; yaşam dünyalarının çoğullaşması dinsel sembollerin tekeli kırılmış; kentleşme bireyci ve anomik bir dünya yaratmış; ailenin öneminin aşınması dinsel kurumları daha az ihtiyaç duyulan bir konuma düşürmüş; teknoloji, her şeye kadir tanrı fikrini daha az gerekli ve akıl dışı bir kalıba sokarak, insanlara kendi çevreleri üzerinde daha fazla denetim kurma olanağı tanımıştır. Bu anlamda sekülerleşme, Max Weber’in toplumun akılcılaşması kavramıyla ifade etmeye çalıştığı olgunun bir ölçüsü olarak kullanılmaktadır (Marshall, 1999: 645).

“Sekülerleşme ile ilgili kullanılan farklı kavramlar arasında ‘Dünyanın büyüünden arınması’, ‘kurumsal farklılaşma ve ayırma’, ‘özerkleşme’, ‘rasyonelleşme’, ‘bireyselleşme’, ‘özelleşme’, ‘göreceleşme’, ‘bu dünyaya ait olma’, ‘inanmama’, ‘kilisesizleşme’, ‘brikolaj’, ‘aydınlanma miti’ gibi bazı kavramlar sayılabilir. (Kirman, 2005: 4).

Sekülerleşmenin bu tarihi seyir içerisinde geldiği nokta bu konudaki sosyologların da görüşlerinden de yola çıkarak farklı şekillerde olduğu ortaya çıkmaktadır. sekülerleşme kavramının bu tarihi serüveni içerisinde bu gün geldiği nokta da “sekülerleşme dini” inanç çağı efsanesinden yola çıkarak bir dini gerilemeden bahsedilmesi, böyle bir çağın varlığının eleştirisiyle tezi kendi içerisinde çürütmektedir. Tüm bu eleştirilere rağmen sekülerleşme teorisini tamamen yok saymanın da mümkün olmadığı da ortaya çıkmaktadır. Böyle bir süreç içerisinde modern dünya din ilişkilerinde günümüzde sosyal değişimi açıklarken sosyal dinamizmi anlamamızda sekülerleşme teorisinden faydalanılmaktadır.

Bu son dönemlerde karşımıza çıkan ve tüm dünyayı ilgilendiren *çoğulculuk* kavramını da açıklarken sekülerleşmenin şekillendirdiği dini haritaya bakma ihtiyacı hissediyoruz. Buna göre *çoğulculuk*; farklı din, inanç ve kültür yapısının aynı ortamda paylaşılıyor olmasıyla tanımlanmaktadır. Bu çok kültürlük aynı zamanda bir rekabet ortamını da doğurmaktadır. Yani bugün tüm dünyada –Batılı bir vatandaşla Ortadoğulu bir vatandaş aynı oranda hissetmeseler de– sınır tanımaksızın gerçekleşen bir dini yarış söz konusudur. Çağdaş çoğulculuk çok sayıda dini dünya görüşünün tarihte hiç olmadığı kadar birbirlerine yakın pozisyonlarda yarışa girmeleri anlamına gelmektedir. Mesela; ABD bir zamanlar ortak bir “Yahudi-Hıristiyan ahlak sistemine karar vermişken, şimdi ise artık dini haritasında sayıları giderek artan Müslüman ve Budistlere yer vermek zorundadır (Swatos-Christian, 2002: 111).

Kutsal ve seküler kutuplaşmasında geline nokta çoğulculuk olmuştur. bu duruma yol açan temel etken egemen dini yapının ve geleneğin, söz konusu bu egemenlikten arındırılmasıdır. Dinin toplum üzerindeki egemen tekelci yapısının sona ermesi, beraberinde çoğulcu yapıyı ortaya çıkarmıştır (Özay, 2007: 182).

Sekülerleşme teorisini altında yatan ve çoğulculuğun da tehdit ettiği varsayım ‘din’in sabit bir şey olduğu fikridir. Böyle bir fikir yerine din sosyologları anlam sağlamada dinin de varsayımlar içerdiğinin ve kırılabilir olduğunu farkında olmalıdırlar. Düşünsel bir sistem olarak dinler maddi kültürle, sosyal yapı ile, diğer kültürel sistemlerle ve bireysel kişiliklerle sürekli ilişki içindedirler. Sekülerleşme teorisinin din sosyolojisi içindeki teolojik ön yargısı dinin kavramlarını değişebilir olarak değil, tamamen sabit

kabul etmiştir. Fakat sosyolojik olarak dini değişken olarak kabul etmemiz için çok neden vardır (Swatos-Christian, 2002: 115).

İlk dönem sosyologları sekülerleşmenin modernitenin bütünleyici bir parçası olduğunu ve tüm dünyayı kuşatacağını düşünmüşlerdir. Modernleşme ilerledikçe din özel alanına çekilecek, özelleşecek, kültür üzerindeki etkisini kaybedecek, tamamen bireysel bir olguya dönüşecek ve hiçbir değişim potansiyeli olmayan, toplumsal gücü bulunmayan bir hale dönüşecekti. Anlaşılan, sekülerleşme toplumların gittikçe kutsaldan uzaklaştığı, ilahi olana ilgilerini kaybettiği, dini güç ve otoritenin gittikçe zayıfladığı bir süreç olarak anlaşılmıştır (Bayer, 2006: 20).

Sekülerleşme kavramıyla ilgili yapmaya çalıştığımız bu açıklamalar bir birinden farklı gözükse de genel itibarıyla birbirine yakın olan ve birbirini kapsayan anlamlar içermektedir. Konu hakkındaki bu çeşitlilik aslında sekülerleşmenin ortaya çıktığı dönemden günümüze gelinceye kadar devam eden bir süreç olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca sosyologların din-toplum ilişkilerini değerlendirmedeki tutumları doğrudan sekülerleşme kavramını da bağlamaktadır. Tüm bu çeşitlilik bize, sosyolojinin diğer konularında da olduğu gibi sekülerleşmede de sürekli bir dinamizm içerisinde gerek zamansal olarak gerekse toplumdan topluma değişik şekillerde tezahür etmesiyle ilgili olduğunu göstermektedir, bu yönüyle sekülerleşme, doğrusal değil, döngüsel bir şekilde toplumu etkisi altına aldığı görülmektedir.

3.3.1. Sekülerleşmenin Boyutları

Sekülerleşme teorisini açıklarken yukarıda vermeye çalıştığımız kavramsal analizdeki farklılığın, konunun farklı süreçlerde değerlendirilmesiyle alakalı olduğu yöndeydi. Bu durum bizi sekülerleşmenin toplumsal süreçlerdeki farklılığının, sosyologları sekülerleşmenin toplum üzerindeki değişiminin yönünü belirlemesi açısından sistematik bir çerçeveye oturtma gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Sekülerleşmenin farklı boyutlarda ortaya çıktığı bilinmektedir. Teorik analizler sekülerleşme kavramını bileşenlerini ayrıştırmaktadır. L. Shiner (1967) Westphalia antlaşmasından sonra ortaya çıkan ekonomik ve yasal neticelerini bir yana bırakarak, kavramın altı şekilde kullanıldığını tespit etmiştir. Bu altı tür: 1. Geleneksel dini sembol ve formların etkisindeki azalma. 2. “Dünya”yla uyum. 3. Toplumun dinden ayrılması. 4. Dini inanç ve kurumların pozisyon değiştirmesi. 5. Dünyanın desakralizasyonu (kutsaldan arındırılması). 6. “Kutsal”dan “seküler” bir topluma geçiş. Terimin ilk iki kullanımı muhafazakar, Hıristiyan köklere dayanmaktadır. Ayrılma yaklaşımı tuzaklara meyillidir. Shiner ayrılmanın, ayrılaşma ile yer değiştirmesini önermekte ve böylece Parsons ve Bellah’ın işlevsel teorileriyle bağlantı kurmaktadır. Desakralizasyon yaklaşımının problemlerinden biri dinin ille de kutsal güçlerle yayılan bir dünya görüşünü temel alıyor olmasıdır. Terimin son anlamı, özellikle dini bir değişim teorisinden ziyade, genel bir sosyal değişim modelini ima etmektedir (Riis, 2006: 196).

Shiner’in yapmış olduğu bu analiz bu kavramın duyarlı kullanılmasını sağlamıştır. K. Dobbelaere ise sekülerleşmeyi;

1. toplumsal sekülerleşme, 2. kurumsal sekülerleşme ve 3. bireysel sekülerleşme olmak üzere üç sosyolojik düzeyde kavramsallaştırmıştır (Dobbelaere, 2006: 109).

Sekülerleşme konusunda yaptığı araştırmalarla tanınan Dobbelaere’nin geliştirdiği sekülerleşmenin üç boyutu ya da formu ile ilgili görüşleri dini sosyolojik araştırmalarda genel kabul gören bir teorik çerçeveyi oluşturmuştur. Bu teze göre sekülerleşmenin birinci formu ya da boyutu dini etkinliklere bireysel katılımın giderek azalması, sekülerleşmenin ikinci boyutu ise tecrübe edilen toplumsal farklılaşma sürecinin sonucunda daha önce

kuşatıcı fonksiyonunu yitiren dinin, diğer toplumsal kurumlar gibi toplumun alt oluşturucularından biri haline gelmesidir.

3.3.2. Toplumsal Sekülerleşme

Toplumsal sekülerleşme hakkında Luckmann: Aşkın ve evrensel değerlerin artık dinden bağımsız ideolojiler tarafından oluşturulmaya başladığı süreç olarak tanımlar. Bu süreçte modern endüstriyel toplumlar sosyal formların ana taşıyıcısı olan kurumsal dini dışlar. Sonuçta geleneksel ve kutsal evren anlayışı, yerini rasyonel eğilimli kurumsal ideolojilere bırakır (Dobbelaere, 2006: 109).

Toplumsal düzeydeki sekülerleşme, büyük ölçüde dinin değerleri arasında bir kurum haline geldiği bir farklılaşma sürecine atıfta bulunur. Böylece dinin meşruiyet ve anlam kaynağı olduğu iddiasını kaybeder. Önceden dinle gerçekleştirilen fonksiyonlar seküler kurumlar tarafından devralınır. Bu nedenle Dobbelaere, Shiner'in, desakralizasyon farklılaşma ve pozisyon değiştirme olarak adlandırdığı işlemleri " laikleştirme" etiketi altında bir araya getirmektedir (Riis, 2006: 197).

Peter Berger'in toplumsal sekülerleşmeyi; Modern Batı'da dini kurum ve sembollerin toplumsal birimler ve kültür üzerindeki etkisinin sona erdiği süreç olarak tanımlar. Sekülerleşme mesela din ve devletin ayrışması, kilise mallarının kamusallaştırılması veya eğitim kilisenin elinden alınmasıyla, kısaca kilisenin daha önce kendi kontrolünde bulunan alanlardan çekilmesiyle kendisini gösterir (Dobbelaere, 2006: 110).

Toplumsal sekülerleşmenin neden olduğu bu kutsal ve seküler kutuplaşması, aşağıda belirtilen şu değişimler sonucu ortaya çıkar:

1. Geleneksel toplumun yerini karmaşık, yararcı ve modern toplum alır.
2. Büyüsel ve dinsel yönelim, yerini rasyonel ve deneysel yönetime bırakır.
3. Kutsal evren anlayışının yerinde kurumsal ideolojiler vardır.
4. Umulmadık büyüsel güçlerin yerine bilinebilir ve kontrol edilebilir eylem ve durumlar hakimdir.
5. Geleneksel değerler yerine seküler hukuk geçerlidir.
6. Ahlaki davranışlar yerini yasal davranışlara bırakır.
7. Dinsel etiğin yerinde teknik kontrol vardır.
8. Küçük grup yapısı yerini büyük toplumsal yapıya bırakır.
9. kapsamlı bireysel ilişkilerin yerini bürokratik ilişkiler alır.
10. Birbirini bilerek ve yüz yüze ilişki kurarak gerçekleştirilen sosyal roller yerine birbirini tanımayan insanların oynadıkları sosyal roller vardır.
11. Duygusal ilişkilerin yerine resmi ve yararcı ilişkiler kendini gösterir.
12. Yaygın sosyal ilişkiler değil sınıfsal ayrımlara dayalı ilişkiler revaç bulur.
13. Resmi ideolojiye sahip dini kurumlar yerini sivil dini kuruluşlara bırakır.

Kutsal ve sekülerleşme arasında ortaya çıkan bu kutuplaşma, dini geleneğin tekeline ortadan kaldırır ve bu durum da çoğulcu bir ortama yol açar. Sonuçta da bir zamanlar otorite kanalıyla empoze edilen dini gelenek, artık pazarlanmak durumundadır. Kutsal evren anlayışı öznel hale gelir ve din, karşıt söylem ve görüşlerle mücadele etmek zorunda kalır. Bu durum dini değişimin sosyal değişimden kaynaklandığını işaret eder (Dobbelaere, 2006).

3.3.3. Kurumsal Sekülerleşme

Sekülerleşme ile ilgili süreçler dizisinin örgütsel ilişkiler düzeyindeki değişimle alakalı olan bir durum da kurumsal sekülerleşmedir. Sekülerleşmenin üçüncü ve son

boyutu da iç sekülerleşme denen dini organizasyonların seküler dünya ile bir uyum yönünde gelişim tecrübesi yaşaması yani değişim sürecidir (Bodur, 2009: 43). İçerden sekülerleşme terimi, dini organizasyonların üyelerinin taleplerine uyum sağlamak ve dini piyasa üzerinde daha iyi rekabet edebilmek için dini profillerini değiştirdikleri durumları tanımlamak için kullanılmıştır. Shiner yaralı/sahte bir cemiyete sahip olan “bu dünyayla uyum” terimini kullanmıştır. Dobbelaere daha geniş bir alana sahip olan ve örgütsel düzeyle ilişkili süreçler için daha geniş bir tanımlama kullanır “dini değişim” (Riss, 2006: 197).

Dünyanın büyüenden sıyrılması veya büyüün devre dışı bırakılması, insanı kurtuluşa götüren tüm büyüsel araçların ortadan kalkması demektir. Dinsel törenler en az düzeye indirildi ve bunlar artık Tanrının rahmetini elde etme aracı değil, sadece inancın gerektirdiği yalın eylemler olarak görülmeye başlandı. Mesela Calvinizm’in kilise ve dinsel ayinlerle kurtuluşa erişileceği düşüncesini tamamen devre dışı bırakmasıydı (Weber, 1985: 104-105).

3.3.4. Bireysel Sekülerleşme

Sekülerleşme teorisinin savunucularından olan fakat daha sonra sekülerizmin gerilemesinden söz eden Berger (Berger, 2002: 21) dinin toplumsal alanda gerilemesine rağmen bireysel alanda varlığını sürdürdüğünü iddia ederken sekülerleşme hakkında iki boyuta dikkat çekmektedir. Ona göre kamu ve kültür alanlarının dini kurumlar ve sembollerin egemenliğinden çıkarıldığı süreç olan yapısal sekülerleşme ile bilincin sekülerleşmesi olan öznel sekülerleşme farklı boyutları temsil etmektedir (Kirman, 2005: 59).

Dini değişimler bireylerin dini katılımlarındaki düşüşle ilişkili olabilir. Bu, Dobbelaere tarafından kabul edilen üçüncü süreçler dizisidir. Toplumsal laikleştirme süreci, sosyolojik düşüncenin merkezindedir. Dobbelaere, son günlerdeki dini değişimlerin laikleştirme trendini doğruladığını fark etmiş olsa da bunun mekanik ve geri dönülemez bir gelişme olarak düşünülmemesi gerektiğinin altını çizer (Riss, 2006: 197).

Sekülerleşmenin boyutlarıyla, yapılan araştırmaların sonucunda ortaya çıkan kiliseye gitme ve toplumsal ayinlere katılımdaki düşüş, gibi durumların bir değerlendirmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada dinden tamamen uzaklaşma gibi bir durumdan ziyade insanların manevi doyumlarına farklı şekilde cevap arama yoluna gittikleri ortaya çıkmaktadır. “Ben Tanrı’ya inanıyorum, ama fanatik bir dindar değilim. Uzun zamandan beri, kiliseye gittiğimi hatırlamıyorum...kutsaldan anladığım beni bir parçamdır” gibi bir söylemle dinin bireysel bir forma büründüğü görülmektedir (Kirman, 2005: 27).

3.4. Sekülerleşme Teorisi Hakkında Farklı Görüşler ve Eleştiriler

Yukarıda ana hatlarıyla vermeye çalıştığımız sekülerleşme teorisi, Batı Avrupa toplumunun din toplum ve devlet ilişkilerinin geçirdiği süreçlere yönelik açıklamaları içerdiği görülmektedir. Modern Batı kültüründe dinin geri döndürülemez bir şekilde çökmesine neden olan bir sosyal süreç yaşandığını savunan sekülerleşme modeli, artık sorgulanmaktadır, çünkü mevcut veriler dinin insanlar için artık önemsizleştiğine işaret etmemektedir. 19 yüzyıldan sonra sekülerleşme teorisin günümüz dünyasındaki gelişmeleri açıklama konusunda eksiklikleri olması, eleştirileri de beraberinde getirmiştir. “Özellikle son 40-50 yılda yaşanan bazı gelişmeleri göz önüne alan sosyologlar, sekülerleşmeden ziyade de-sekülerleşme sürecinden söz eder olmuşlardır (Kirman, 2009: 292). Bu koşullar

altında, ilk olarak modern endüstri toplumunun ortaya çıkmasıyla ortaya çıkan bu toplumsal oluşum çerçevesinde, dinin yerinin ne olduğu tekrar tartışma konusu olmuştur.

Sosyal bilimlerin erken zamanlarından beri teoriler, modernleşmeyle birlikte dinin gerilediği, öldüğü ya da çözüldüğü kehanetlerinde bulunmaktadırlar (Riis, 1993: 371-383). Bu teori hakkında iki tür yaklaşımla karşılaşmaktayız; bunlardan birincisi “ klasik sosyologlar, endüstriyel kapitalistik toplumların gelişmesiyle dinin şu veya bu şekilde önemsizleşeceği ve hatta yok olacağı şeklindeki bir kanaati paylaşmışlardır. Ancak bu sekülerleşme anlayışına, dinin evrensel insani ihtiyaçları karşılamada yardımcı olduğunu ileri süren Rodney Stark ve William Bainbridge gibi bazı Amerikalı mikro sosyolojik din teorisyenleri karşı çıkmışlardır. Buna göre, dini kurum, düşünce ve değerlerin evrensel sorulara cevap verdiği iddia edilmiş ve evrensel insani ihtiyaçların karşılanmasında dinin “denkleştiriciler” (compensator) sunmasından dolayı önemsizleşmeyeceği ve giderek gözden kaybolmayacağı ileri sürülmüştür (Bodur, 2009: 38).

Sekülerleşmeye yönelik araştırmaların batı toplumlarında ağırlık kazanılması, sekülerleşmenin her toplumda aynı düzeyde gerçekleşmemesi, sekülerleşme konusunda görüş beyan eden sosyologlar arasında farklılıklara yol açtığı görülmektedir.

Berger ve Grace Davie gibi bazı toplum bilimciler yaygın sekülerleşme kuramının Avrupa deneyimini yansıttığını, dünyanın diğer bölgelerindeki din toplum ilişkilerini, dini davranışları ve dindarlık düzeylerini açıklayamadığını düşünmektedir. Sekülerizasyonun son iki yüzyıl içinde Avrupa'nın dini hayatı ve yapısında ciddi etkiler yaptığı ve köklü değişimlere neden olduğu doğru olmakla birlikte, Avrupa'nın deneyimi bir istisna olarak değerlendirilmektedir. Çünkü ABD, Hint Yarımadası, Asya ülkeleri ve İslam dünyasındaki gelişmelere bir göz atıldığında, yani dinin toplum hayatında gittikçe artan önemi ve etkisine bakıldığında, geleneksel sekülerizasyon kuramının öngörülerinin doğru çıkmadığı görülmektedir (Küçükcan, 2005: 113).

“Bu durum, tezin amprik kuruluşundaki bazı zayıflıkları göstermektedir. İlk ve en önemlisi, sekülerleşme göstergelerinin, yaygın ölçütleriyle tutarlı bir ilişki içerisinde olmamasıdır. Sekülerleşme hipotezlerine yönelik en büyük itirazlardan biri, yapısal benzerliklerine rağmen, ABD ve Amerikan kiliselerinin birbirlerinden farklı yönelimleridir. Bu nedenle kilise katılımı, Batı Avrupa'daki gerileyen yönelimin aksine, ABD'de istikrarlı bir düzey tutturmuştur. Bu durum, Amerikan kiliselerinin “ içeriden sekülerleşmesi”yle açıklanabilir. Ancak böyle bir cevap tatmin edici değildir. Ayrıca “ içeriden sekülerleşme” modernleşmenin ortaya çıkardığı koşullara etkili bir uyum olarak da görülebilir. Buna, sürekli ya da yenilenen dini canlılığı gösteren amprik araştırmaların çokluğu da eklenebilir (Riis, 1993: 371-383).

Sekülerleşmenin dinin modern toplumlarda öneminin azaldığına dair iddiası geçmişin daha dindar olması iddiasıyla karşılaştırmaya dayanır. Oysa yapılan araştırmalar geçmişin daha dindar olduğu iddiasını desteklemez. Stark'ın “Toprağın Bol Olsun Sekülerleşme” adlı makalesinde “dindar geçmiş” fikri sadece bir nostaljiden ibarettir. Önde gelen birçok Ortaçağ din tarihçisinde artık tarihte bir “inanç çağı” olmadığına hem fikirdir. 11. yy.da yaşayan İngiliz keşiş Malmesburg'li William soylularının kiliseye çok ender gittiklerinden en dindarların bile ayinleri evlerinde yaptıklarından şikayet ederek “onlar sabah ayinini kilisede değil, yatak odalarında eşlerinin kollarına uzanarak yaparlar” der. (Stark, 2002: 43).

“Stark, dindarlıkta düşüşlerin yükselişlerin olabileceğini kabul etmekle birlikte toplumlarda “görece istikrarlı bir dindarlığın” var olduğunun altını çizerek ve bu durumun sekülerleşme teziyle uyuşmadığını vurgular. Ona göre esas itibarıyla dinde veya dindarlıkta genel ve uzun vadeli bir düşüşe işaret eden sekülerleşme tezi, hem istikrar hem de yükselme eğilimiyle uyuşmamaktadır.

Sekülerleşme tezine karşı ileri sürülen görüşlerden bir diğeri, sekülerleşme olsa bile 20. yüzyılın sonunda sekülerleşmeden dönüşün (de-secularization) meydana geldiğini, bir diğer ifadeyle kutsala dönüşün gerçekleştiğini savunmaktadır. Bu kategoride yer alanlara göre böyle bir sekülerleşme dönemi ile sekülerleşme teorisinin iddia ettiği gibi dinin sonuçta yok olması beklenemez. Çünkü dini düşüş efsanesi “doğrusal” bir yaklaşımla değil, döngüsel-dairesel” bir yaklaşımla değerlendirilmesidir (Kirman, 2005: 64).

Buraya kadar dinin toplumsal alanda gerilediğinin savunan klasik sekülerleşme teorisini ve bunun aksini ifade eden ve bu teoriyi eleştirerek sanıldığı gibi dinin toplumsal hayattan tasfiye edilmediğine dair yeni veriler ortaya koyan yeni sekülerleşme paradigmasına dair açıklamalara değindik. Şimdi ise son dönemlerde ortaya çıkan bu iki paradigmatik unsura yenisi eklenmiştir. “ Eklektik paradigma adı altında bir arada ele alınabilecek bu sosyologların başında, Mark Chaves, David Yamane, Jose Casanova ve Conrad Ostwalt gibi teorisyenleri bulmak mümkündür (Özay, 2007: 140).

Eklektik sekülerleşme paradigmasında, temelde sekülerleşme söyleminden vazgeçilmediği, ancak yeni paradigma tarafından ortaya konan eleştirilere cevap vermek amacıyla eski paradigma söyleminde yer alan bir takım temel hususlara yer verildiği görülmektedir. Yeni paradigma, din olgusunun toplumlarda evrimsel-çizgisel bir yönelime değil aksine döngüsel bir yönelime sahip olduğunu ifade ederken; eklektik paradigma hem klasik sekülerleşme, hem de yeni paradigmaya atıfta bulunarak sekülerleşme ve din olgusunun bir arada, diyalektik bir bağlam içerisinde var olduğunu ileri sürmektedir. Bu bağlamda Mark Chaves, sekülerleşme tartışmalarına yeni bir boyut getirerek din olgusuna değil, dini yetkede ortaya çıkan değişime yani din kurumunun toplumsal meşruiyet gücündeki değişmeye vurgu yapmaktadır (Özay, 2007: 205).

Yukarıda sekülerleşmenin boyutlarında da değindiğimiz bu durum aynı zamanda araştırmamızın dayanak noktasını oluşturmaktadır.

3.5. Modernleşme-Sekülerleşme İlişkisi

18. yüzyılda Batı’da sanayi devrimiyle başlayan modernleşme olgusu, günümüze kadar devam eden bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Modernleşme bu yönüyle tanrıları emekliliğe sürükleyen bir lokomotif. Yani sanayileşme, şehirleşme ve rasyonalleşmenin artmasıyla dindarlığın azalacağını öngören sekülerleşme doktrini, her zaman modernleşme teorilerinin daha geniş kapsamlı çatısını oluşturmaktadır (Berger, 2002: 36). Sanayileşme ve şehirleşmenin neden olduğu sosyal değişme süreci son 30 yıl içerisinde sosyologların ve ekonomistlerin ilgisini çeker olmuştur. Sosyologlar ve ekonomistler, sanayileşme ve şehirleşmeyi modernleşmenin motor gücü olarak görmüşlerdir. Bu yönüyle modernleşme hayat standartlarının yükselmesine bağlı olarak ortaya çıkmıştır.

Modernleşmenin alt süreçleri sanayileşme, tarımın modernizasyonu, kentleşme ve sekülerleşmedir. Sekülerleşme ile birlikte, dini inanç pratik ve kurumlar sistematik olarak toplumda aşınmaya başlar. Bunun yerine akıl ve bilim ikame edilmeye çalışılır.

Sekülerleşme, modern toplumlarda gelişmenin yönü ya da genel gelişim trendi olsa da bu dinin toplumdan top yekun atılması anlamına gelmez. Sekülerleşme geniş kültürel bir süreçtir ve tüm modern toplumlara etki eder ve teorisyenleri sekülerleşme sürecinde bazı modernleşme özelliklerini içerdiğini iddia eder.

Modern toplumların dini gelişimi ile ilgili teorik düşünceler yıllardır tek bir değerler dizisinin egemenliği altındadır: Bu değerler dizisi, rasyonelleşme süreci, bireysel özerklik iddiası ve kurumların farklılaşması anlamına gelen *modernite* ile büyük tarihi dinler tarafından temsil edilen *din olgusu* arasında var olan yapısal ve uyumsuzluk paradigmasıdır. Bu yaklaşım – farklı versiyonları içinde- Marksist ve Durkheimci

anlayışların katkılarıyla şekillendirildi. Fakat bütün bunların ötesinde, bu paradigma, dini karakterize eden mutlak akıl [özel veya irrasyonel akıl] ve bilim ve teknolojiye dayalı moderniteyi karakterize eden biçimsel akıl [rasyonel veya formel akıl] arasındaki Weber'e ait tipik çatışma yorumundan faydalandı. Gerçekte, maddi çıkarlara odaklanan ve dini karakterize eden gerçek çıkarların sosyal varlığının yavaş yavaş solmasına neden olacak bir akılcılık olan biçimsel akılcılığın, modern kültür üzerindeki kesin hakimiyeti ile ilgili Weber'e ait iddia, mekanik bir şekilde, bilim ve tekniğin genişlemesi ile dinin sonunu ilişkilendiren rasyonalist bakış açısından daha zengindir (Hervieu-Leger, 2006: 138). Modern toplumlardaki dini kurumların etkinliğinin azalması gerçeği ile dinin toplumsal hayattan tasfiye edilmesine dayanan sekülerleşme teorileri böylelikle ortaya çıkmaktadır.

Buradan hareketle Din Sosyolojisinin belki de en tartışmalı konularından biri olan sekülerleşme teorisinin, sebepleri ve ortaya çıkış süreci açısından değerlendirildiğinde modernleşmeyle yakın ve karmaşık bir ilişki içerisinde olduğu kabul edilmektedir. Sosyologların bu konu hakkındaki genel düşünceleri, sekülerleşme olgusunun modernleşmenin doğrudan bir sonucu olduğu yönündeydi. Bu düşünceye göre din ile modernite arasında ters bir ilişki vardı ve birisinin yükselişi diğerinin düşüşü demektir. En yaygın açıklama şekli şöyleydi: Modern bilimsel düşüncenin egemen olmasıyla birlikte dünya daha rasyonel olarak algılanan ve kendisine hükmedilen bir hal alacak, böylece de doğa üstü alana veya mucizevi olaylara pek mahal kalmayacaktı (Berger, 2001: 62).”M. Weber de modern dünyada insanların duygularına göre ve gelenekle uyumlu bir biçimde hareket etme yerine amaçlarını rasyonel çerçevede gerçekleştirme yoluna gideceklerini ileri sürmektedir (Bodur, 2009: 34).

Modernleşme endüstriyel kompleksleri ifade eder fakat bununla sınırlı kalmaz; aynı zamanda artan kentleşme, büyü ve dinin gerilemesi düşünce ve eylemlerin ileri derecede akılcılaşması, gittikçe ilerleyen demokratikleşme, ve azalan toplumsal farklılıkları, aşırı bireycilik ve daha pek çok; başta ekonomik, toplumsal siyasal ve kültürel değişimleri içermektedir (Der Loo- Van Reijen, 2003: 15).

Modernleşmenin temel karakteristiklerine baktığımızda bunların başında, rasyonelleşme, toplumsal farklılaşma ve bireyselleşmenin geldiğini görmekteyiz.

Modernliği niteleyen önemli karakteristiklerden biri ”*rasyonellik*”, düşüncenin aklileştirilmesi” yani duyguların yanılıcılığının yerini aklın almasını ifade eder (Kirman, 2005: 20). Aydınlanma döneminin akılcı felsefesine dayanan rasyonalite orta çağın dogmatizmine bir tepkiyi içinde barındırır. “Rönesans neopaganizmi modernlik eğilimlerinin kapsamını genişleten Aydınlanma düşüncesi içinde olgunlaşmış. Varlığın yaratıcısı olarak Tanrı'nın yerine insan geçmişti; Hıristiyanlığın ahlaki söyleminin yerine seküler ölçütler, mitlerin yerine evrensel hakikatler, tanrısal düzenin yerine doğa karşısındaki araçsalcılık geçmiş Aydınlanma'nın düsturu yeni bir modern bilinç doğurmuştur. Böylece Akıl sayesinde insan dünyanın durumunu iyileştirecek hale geldi (Davison, 2006: 58).

İnsanın daha iyi bir yaşam adına mücadele verdiği 17. yüzyıl, reformist hareketlerle dünyanın seyrini değiştirecek yenilikleri de beraberinde getirdiği dönemdir. Bu süreç içerisinde meydana gelen coğrafi keşifler, sanayi devrimi, şehirleşme, eğitim alanındaki gelişmeler, teknolojinin gelişmesiyle artan hızlı iletişim ağı vb. gelişmeler dünyanın genelinde, toplumların değişim ve dönüşümüne sebep olan gelişmelerdir. “ Böylece aydınlanma düşüncesinin bir sonucu olarak değişim, artık korkulması gereken bir olgu olmaktan çıkarak, geçmişten kopuşun bir ifadesi olmuştur. Üzerinde çokça görüş beyan edilen modernleşme, otaya çıktığı Avrupa kültüründe yeni bir dönemin habercisi olarak pre-modern dönemden ayrılmakta ve topluma hakim olan ve yüzyılların birikimi olan geleneksel anlayıştan kopuş ve farklı egemenlik alanlarının doğması anlamına gelmektedir (Özay, 2007: 94). Weber ve Berger, Yahudi-Hıristiyan geleneğinin rasyonelleşmeyle kendi

sonunu hazırlayacak tohumlar ektiğine inanırlar. Çünkü rasyonelleşme, amprik bir araştırmayı ve pragmatik bir dünyayla ilgili araçsal rasyonel işlere ön ayak olarak ve aynı zamanda teolojinin rasyonelleşmesini teşvik ederek kendi sonunu hazırladığını iddia etmektedir.

Sosyologlar geleneksel dünyadan modern dünyaya geçişi sık sık “*farklılaşma*” ya da “*işlevsel uzmanlaşma*” kavramlarıyla tartışa gelmişlerdir. Bu yaklaşıma göre küçük ölçekli sistemlerden tarıma dayalı uygarlıklara, oradan da modern toplumlara doğru olan devinim sürekli artan bir çeşitlenme süreci olarak görülebilir (Giddens, 2004: 28). Sosyal farklılaşma sonuç itibarıyla basit toplumlar da ilişkiler daha sade iken, karmaşık bir yapıda olan modern toplumlarda ilişkiler de karmaşık bir haldedir. Sosyal farklılaşma bazı rol ve kurumların uzmanlaşması süreci olarak daha evvel başka bir kurum içerisinde kökleşmiş fonksiyonları yerine getirmek üzere gelişir. Mesela; özel kurumlar eğitim sağlık hizmetleri sosyal refahı geliştirmek üzere ortaya çıkar. Öncesinde bu kurumlar din tarafından düzenlenirken, dinden ayrılarak kurumsallaşır. Bunun bir benzer örneğini de ailenin fonksiyonlarındaki daralmada görüyoruz. Bilindiği gibi, geleneksel ailede, ekonomik, faaliyetler, din eğitimi, sosyalleşme gibi işlevleri yerine getiriyordu. Modernleşmeyle birlikte aile çekirdek aile dediğimiz dar bir yapıya bürünmüş ve topluma yeni bireyler kazandırma rolüyle sınırlanmıştır.

“Modern karmaşık toplumlarda eğitim, çalışma, yönetim, din, vb. kurumlar ayrıdır ve artık daha özgül ve sınırlı roller oynamaktadır. Farklılaşma, toplum içindeki farklı alt sistemler ile kurumların gün geçtikçe daha çok uzmanlaşmasını kapsamaktadır (Marshall, 1999: 806). Modern toplumu oluşturan aile, din, ekonomi, eğitim, siyaset gibi kurumlar karşılıklı ilişki içerisinde olmakla birlikte özerk bir yapı sergilemektedirler.

Sekülerleşme sürecine etki eden toplumsallaşma süreci içerisinde hayat, daha organize işlemektedir. Geleneksel yapıdan farklı olarak toplum, kabile düzeni yerine daha geniş bir yapıya sahip olan ulus devlet formundadır. Kabile anlayışında her kabile kendi özerk yapısı içindeyken ulus devlette daha geniş bir alanda ve entegrasyonun da o aranda yüksek olduğu bir durum içerisindeydi. Böyle bir durumda yakın akrabalık bağları zayıflamış ve toplumun bütünleşmesi büyük sanayi birimlerinin gelişmesiyle küçük ölçekli toplumlar daha entegre hale gelmeye başlamışlardır. Din bu durumda topluluksal hayattan ziyade toplum olarak hayatı kuşatır haldeyken, fonksiyonlarının bir bölümünü kaybetmeye başlar.

Farklılaşma- toplumsallaşmanın sonucu; din daha özelleşmiş hale gelir. Önceleri zorunlu bir kabulleniş iken farklılaşmayla sadece bir tercih meselesi olarak görülür. Bu yapılanma içerisinde dinin de kendi özel alanına çekilerek eski önemi kaybettiğine dair iddialar ortaya çıkmıştır. Tam bu noktada; gelenekselden kopuşu ifade eden modernleşmeyle dinin bu süreç içindeki yeri, sosyologlar arasında tartışılmıştır. Örneğin; Weber’in “dünyanın büyüünden arınması (Weber, 1985: 93) olarak ortaya koyduğu sekülerleşme modern insanda anlam krizine yol açacak problemleri de beraberinde getirmiştir. İnsanlığın bu anlam krizini aşmada sosyolojinin önde gelen teorisyenleri Antony Giddens ile Jurgen Habermas modern toplumlarda aşkın anlamlara ihtiyaç duyulduğunu belirtmişlerdir. Modernleşme süreciyle birlikte artan rasyonelleşme, sekülerleşme, bürokratik örgütlenme, bilimsel ve teknolojik gelişmeler, modern insana doğa ve toplum üzerinde etkin bir denetim imkanı sunmuş ve onu, sonu önceden kestirilemeyen bir dünyanın endişelerinden ve büyüsel güçlerinde kurtarmış; fakat başka bir takım sorunları da beraberinde getirmiştir. Bunlardan birincisi bilimin ilerlemesiyle ortaya çıkan sayısız dünya görüşü ve gerçeklik yorumu, bunlar tercihte zorlanan insanlar arasında anlam krizine yol açmıştır. Materyalist dünya görüşüyle her şeyin meta haline gelmesi manevi alanlarda ve dahi din de olmak üzere pazarlanan bir konuma gelmiştir. Sözelimi hayata anlam katan değerler aşınmış, dinler veya inançlar “pazardan” rasyonel

bir tercihle seçilerek alındıktan ve bir süre bağlandıktan sonra isterse diğeriyle değiştirebileceği bir hale gelmiştir. İnsanları istikrarsızlığa sürükleyen bu durum aydınlanmayla birlikte geçmişten ve kutsaldan uzak kalmış bu insanlarda yeni değerler üretmemesiyle tarihin ve kendisine yabancılaşmaya sebep olmuştur.

Modernleşmeyle birlikte ortaya çıkan anlam problemlerinin nasıl aşılacağı konusu tartışmalara sebep olmuştur. Örneğin Habermas ve Giddens iletişime vurgu yaparak insanların konuşarak ortak bir değerde uzlaşmasıyla bunu yenebileceklerini ifade ederler. Dine bu konuda pek önem vermezler. Her ne kadar bu yaklaşımda dinin insan hayatındaki konumu göz ardı edilse de dinin insan hayatına anlam kazandırma fonksiyonu devam etmektedir (Kirman, 2005: 44). Bu durum modernlikle ilgili yapılan genellemelerde sapmaların olabileceğini göstermektedir. Buna dair Modernliğin eleştirisi ve modernleşme kuramları sosyoloji literatüründe geniş bir şekilde yer almaktadır.

Genel hatlarıyla vermeye çalıştığımız modernleşme olgusunun toplumsal değişim ve dönüşüm yaşayan toplumları niteleyici şekilde kullanıldığı görülmektedir. Modernleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan kutsalda dolayısıyla dini değerlerdeki gerilemeyi sekülerleşme süreci olarak ifade edilmekte dolayısıyla, modernleşmeyle sekülerleşme arasında sıkı ve karmaşık bir ilişkinin varlığı ortaya çıkmaktadır.

3.6. Araştırmada Kullanılan Teoriler (Araştırmanın Teorik Çerçevesi)

Tarihi süreç içerisinde, sosyologlar toplumsal değişim ilişkilerine yönelik teoriler içerisinde olmuşlardır. Aynı şekilde sekülerleşme din ilişkilerini açıklarken sosyal teoriler ortaya çıkmıştır. Yukarıdaki bölümde de da yaptığımız gibi sekülerleşme teorisi hakkında eleştiriler ve farklı görüşler ortaya çıkmıştı. Biz bu bölümümüzde sekülerleşme hakkındaki konumuzla da alakalı olduğunu düşündüğümüz iki modeli vermekle yetineceğiz.

3.6.1. Rasyonel Seçim Teorisi

Klasik sekülerleşme tezinden hatırlayacağımız gibi din hem kurumsal hem de sembolik düzeyde toplumsal alanda büyük ölçüde önem kaybettiği iddiası son dönemlere kadar sosyal bilimlerde egemen olan görüşler arasındaydı. Fakat bu gün gelinen nokta modernleşme sonrası toplumlarda dinin yok olacağı yönündeki iddiaları doğrular bir gelişme olmadığı aksine dini canlanma gibi durumlardan bahsedilmesiyle eleştirilere maruz kaldığı ortaya çıkmıştı. İkinci dünya savaşını takip eden olaylar sonrası dini bir canlanmadan bahsedilerek Tanrının dönüşünden ve intikamından söz edilmişti (Kirman, 2005: 61).

Sekülerizmden dönüş ya da sekülerizm gerilemesi olarak da anılan bu dönemle ilgili sekülerleşmeye yöneltilen eleştiriler bölümümüzde değinmiştik. Sekülerleşmenin eleştirilmesine yönelik iddiaları pekiştiren dini canlanma yeni dini hareketlerin bir öncüsü olarak karşımıza çıkmaktadır. 1950'li yıllarda ortaya çıkmaya başlayan ve 1970'li yıllardan itibaren tüm dünyada küresel bir olgu olarak yaygınlık kazanmaya başlayan yeni dini hareketler olgusu sekülerleşme tezinin eleştirilmesinin yanı sıra bu durumu açıklamak üzere yeni paradigmlar üretmiştir. Bu gelişmeleri izah etmek üzere ileri sürülen en önemli teorik yaklaşımlardan biri de dinin ekonomik modelidir. Sekülerleşme teorisinin modernlik dünyasında meydana gelen yeni durumları açıklamakta yetersizliğine vurgu yapan bu model, sosyoloji literatürüne "rasyonel seçim kuramı" ya da yeni paradigma olarak da bilinir (Kirman, 2005: 72).

Toplumsal sekülerleşmeyi gerçekleştiren sosyal değişimlere rasyonel bir süreç eşlik etmekte böylece bu süreç ekonomiden sosyal yaşantıya kadar her alanda kendini göstermektedir. Din de bu süreç içerisinde nasibini aldı ve kendisini rasyonelleştirmek zorunda hissetti. Böylece ortaya çıkan Çoğulcu Pazar ortamı, dini kurumları mal ve

geleneklerini pazarlamaya zorladı. Sonuca ulaşmak için de sosyo-dini yapılar bürokratikleştirildi, din adamları profesyonel hale getirildi (Dobbelaere, 2006: 117).

Rasyonel seçim kuramına göre insanlar dini pazarda istedikleri ürünü seçerler, buna göre de insanlar bir seçim yapmak durumunda kaldıklarında genellikle en iyi davranış tarzı olduğuna inandıkları şeyi seçerler. Bu seçimin olabilmesi için çoğulcu bir ortamın sağlanması da önemlidir. Bu yönüyle kişiler kendilerine uygun olanı istedikleri gibi seçerler kendilerine uymadığı takdirde diğer tercihlerde seçim yapma özgürlüğünü de elinde bulundurmuş olurlar. Bunun aksi yönde olduğunda yani dini tekelciliğin olduğu bir ortamda böyle bir tercihten de söz edilemez.

Rasyonel seçim paradigmasını din sosyolojisinde son derece sistematik bir şekilde uygulayan Laurence R. Iannacone, bu kuramın temel varsayımlarını üç ana başlık altında belirler:

1. Bireyler rasyonel olarak hareket ederler, yani yapacakları davranışların maliyetini ve getireceği karı hesap eder ve karı en yüksek olanı tercih ederler.

2. Bireylerin maliyet ve kar hesabı yaparken göz önünde bulundurduğu öncelikler, kişilere ve zamana göre değişkenlik göstermez.

3. Toplumsal çıktılar, bireysel davranışların toplamı ve etkileşiminden meydana gelen bir denge oluşturur (Kirman, 2005: 78).

Rasyonel seçim teorisine göre dinler, pazardan rasyonel bir tercihle satın alınan arz-talep edilen tercih edilen veya vazgeçilen bir konum almaktadır. Dini cemaatler için de kendilerine üye bulmak adına aralarındaki rekabet anlayışından gelen yoğun bir çabayla dini gruplar “firmalara” üyeler ise “müşterilere” benzetilmiştir. Dinin sunumundaki bu rekabet kar-zarar, arz-talep dengesinde daha iyi bir manevi hizmet sunma yarışı içerisinde gelişme göstermektedir. Böyle bir durumda pazarlanan, sunumu için reklamı yapılan üretim-tüketim modeline dayanan bir din piyasasından bahsedilir olmuştur. Böyle bir din piyasasında, çekim gücünü artırmaya yönelik, reklam ve propagandayla kaliteli hizmet anlayışı çerçevesinde dini grubun mensubiyetini artırmaya yönelik çalışmalar yer almaktadır.

3.6.2. Dini Pazar Modeli

Yeni dini hareketlerdeki hızlı artışla birlikte ortaya çıkan bu teoride dine yaklaşımında ekonominin tabirlerinin kullanıldığı bir teori olarak dikkat çekmektedir. Bu bakımdan din, dini gruplarca pazara sunulan, arz-talep ilişkisinin olduğu ticari bir firma mantığıyla karşımıza çıkmaktadır.

“Dine ekonomik bir gözle bakma ve dini olguları açıklarken ekonominin kavramlarını kullanma şeklinde kendini gösteren bu yeni yaklaşım tarzı din sosyolojisi literatüründe “dini ekonomi” veya “dini pazarlar modeli” olarak ifade edilmektedir (Kirman, 2005: 75).

“Rekabet temelli serbest piyasa koşullarında birey, manevi ihtiyacını karşılama yönünde çeşitli ürünler içinden kendine uygun olanı seçme olanağına sahiptir. Serbest piyasa ile tekel oluşturmuş bir dini yapının yerini farklı dini oluşumlar almakta, bireylerin bu dini yapılara yönelmelerindeki temel saik de yine bireylerin kendi insiyatifleri ile gerçekleşmektedir (Özay, 2007: 199).

“Dinin Pazar modeline göre din piyasasında faaliyet gösteren aktörler iki katagoride değerlendirilebilir. Bunlardan ilki “rekabetçi, dini firmalar”, diğeri “devlet destekli dini tekeller”dir. Rekabetçi dini firmalar daha ziyade devlet yapılanmasının dışında informel bir örgütlenme tarzı ile ortaya çıkan ve çoğulcu ve rekabetçi bir yapı içerisinde bulunan dini hareketi grup ve cemaatlerden oluşur. Diğer kurumlar veya firmalar üzerinde etkinlik

sağlayarak din piyasasına egemen olan ve dini ürün ve hizmetleri tamamen tek başına sunan firmalar ise bir anlamda tekel oluşturmuş demektir (Kirman, 2008: 498).

“Rodney Stark ve Roger Finke tarafından geliştirilen dini ekonomi teorisi, sekülerleşme tezine karşı, dindarlık seviyelerinin ve dini organizasyonların yüksek ve güçlü olmasını dini çeşitliliğin artmasına bağlamaktadır. Massimo Introvigne, Roger Finke ile birlikte İtalya’da, yukarıdaki teoriyi uygulamaya yönelik olarak yürüttüğü araştırmasında ikinci dünya savaşından sonra çeşitli dinlere mensup olan insanların İtalya’ya göç etmesiyle birlikte oluşan dinsel çeşitliliğin dindarlığın artışına yol açtığını iddia etmektedir. Oysa aynı yazar tarafından 2001 yılında yapılan araştırmaların verilerine göre Roma Katolik Kilisesinin dışındaki tüm dinlerin, İtalyan vatandaşları arasında sadece %1,9’luk bir oranı teşkil ettiği ve İtalyan vatandaşı olmayan ancak İtalya’da yaşayan işçi ve göçmenlerin oranının da %3,5 civarında olması, kendi tezleri için güçlü delil olamamaktadır (Bodur, 2009: 40).

Dini pazarlar kuramının din araştırmalarına önemli katkıları arasında yerleşik kiliselerin zayıflığını ortaya çıkarmış olması gelmektedir. Ayrıca aynı kültüre ve ekonomik seviyeye sahip olan ulusların niçin farklı dindarlık seviyeleri gösterdiğini anlama noktasında bu kuramın yararları söz konusudur (Kirman, 2005: 77).

Diğer teorik açıklamalarda olduğu gibi dinin pazar modeli de sosyologlar tarafından eleştirilere maruz kalmıştır. Buna göre; model dinin rasyonel bir seçime konu olup olamayacağı, insanların, her zaman maliyet-kar hesabıyla hareket edip edemedikleri hususunda yeterince açıklayıcı olmadığı gibi, dini gruplarda yapmış oldukları kolektif davranışlarına nasıl yöneldikleri; insanların diğerkam olmaya yönelten toplumsal normları niçin benimsedikleri; bireylerin davranışları çıkar eksenli ise, bu durumda toplumsal hayatın nasıl mümkün olduğu; toplumsal yapının bireysel davranışlara indirgemesinin mümkün olup olmadığı gibi sorulara yeteri kadar cevaplar sunmamaktadır (Kirman, 2008: 498).

3.7. Türkiye’de Modernleşme Süreci ve Sekülerleşme Din İlişkisi

Toplumsal değişim olgusunun, toplumların ortak bir kaderi olarak hemen hemen her toplumda ortaya çıkabilecek bir durum olduğunu daha önceki bölümümüzde değinmiştik. Bu gün toplumlar özellikle Batı toplumları hızlı bir değişim süreci yaşamaktadır. Batıda meydana gelen değişimlerden diğer toplumlar da olduğu gibi Türk toplumu da etkilenmektedir. Dolayısıyla Türk toplumu da bu değişim süreci içerisinde birçok evrelerden geçerek modern toplum olma yolunda ilerlemektedir.

Çağdaşlaşma ve Batılılaşma yönünde hızla ilerleyen Türkiye’de de modernleşmeyle birlikte sekülerleşmenin izlerini görebilmekteyiz.

“Türkiye’nin modernleşme/dünyevileşme deneyimi, Osmanlı toplumunun, özellikle 19. yüzyıldan itibaren modernleşme süreci olarak başlamış, Cumhuriyet’in kurulmasıyla en ciddi ivmesini kazanmıştır (Mert, 1994: 92).

“Sekülerleşme, Türkçede ilk kez kullanılmaya başlandığı yıllarda genellikle, çağdaşlık, asrılık, laiklik, vs. gibi anlamlarda kullanılmış fakat sonraları bu karşılıkların bir takım eksik ve sınırlı tanımlar içerdiği düşüncesiyle bu karşılıklar yaygınlık kazanmamıştır. Sekülerin karşılığı olarak ‘dünyevi’, sekülerleşmenin karşılığı olarak da ‘dünyevileşme’, ‘çağdaşlaşma’ kavramı kullanılmıştır (Berkes, 1973: 15-6). Birbirinden farklı olan bu kavramlardan laiklik, daha ziyade sekülerliğin siyasi boyutunu oluşturmaktadır. Laiklik ile sekülerlik arasındaki farka işaret eden Niyazi Berkes de, hem anlam hem de köken açısından karşılığı olduğu düşüncesiyle ‘çağdaşlaşma’ sözcüğünü kullanmıştır. Ancak çağdaşlaşma seküler sözcüğünün sadece zaman çağrışımını yansıtmaktadır (Kirman, 2005: 53).

Türk modernleşmesini inceleyeceğimiz bu bölümde, Türk modernleşmesinin Osmanlı Devleti'nden günümüz Türkiye'sine gelinceye kadar geçirmiş olduğu evreleri ana hatlarıyla vermeye çalışacağız. Modernleşmekte olan Türkiye Cumhuriyeti'nde de modernleşmenin nasıl gerçekleştiğini ve izlediği seyri, sosyolojik ve tarihi verilerden de faydalanarak açıklamaya çalışacağız.

3.7.1. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Modernleşmesi

Türk toplumunun modern dünyada kendini değiştirip dönüştürmesi uzun bir süreçten geçmesiyle olmuştur. Türk toplumunun yaşadığı bu deneyimi sosyal-bilimsel perspektiften ele aldığımızda 'din ve dünya'nın yeniden kurulması sorunu ortaya çıktığı görülmektedir.

Osmanlı-İslam birikimi, Batının topyekun meydan okumalarına direnirken iki önemli evrensellik üretmişti. Bunlardan birincisi 'imparatorluk' diğeri ise 'İslamiyet' idi. Modernleşme süreci iki mevcut yapının modern batı karşısında işlevsizleşmesiyle tartışmaya açık bir hale geldi; ancak bu iki mevcut yapının dokunulmazlığı Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar devam etmiştir (Akgül, 2002).

"Din-devlet ilişkileri dahil olmak üzere Cumhuriyet devrinde gerçekleştirilen siyasi, idari, hukuki, ve kültürel... düzenlemelerin, inkılapların ve bunların arkasında işleyen düşünce ve endişelerin yarım asır, bir asır, bazıları için daha da geriye giden fiili veya tartışma düzeyinde kaynakları vardır. Sadece düşünce ve tartışmalar değil meclis, adalet, ordu ve eğitim kurumları başta olmak üzere Cumhuriyeti bugüne taşıyan müesseseler ve kurucu kişiler de Osmanlı bakiyesidir (Kara, 2003: 24). Buradan hareketle Türkiye'nin modernleşmesi ve laikleşmesine yönelik gelişmeler ağırlıklı olarak Cumhuriyet sonrası dayansa da bunun temelleri, Osmanlı Devleti'nin Batı eğitim metotlarını ve kurumlarını, hukuki sistemlerini ve askeri teknolojilerini yaygınlaştırmak için 19. yüzyılda başlattığı reformlara dayanmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu, yükselme döneminin sonuna kadar Batıyla ilişkilerinde kendilerini üstün saymış ve bu dönemde Osmanlı, Batıyı merak etme gibi bir durumla karşılaşmadan kendi kendine yeten bir devlet olarak üstünlüğünü sürdürmüştür. Ancak 1699 Karlofça anlaşmasıyla başlayan toprak kaybı ve üst üste gelen yenilgilerle bu üstünlük sarsılmaya başlamıştır. Bu durumda Osmanlı'nın Batıyla olan ilişkileri yön değiştirmiştir. Osmanlı gerilemeye dair çözümler ararken Batıdaki gelişmeleri takip etme ve Batıyı model almak gibi bir durumla karşı karşıya kalmıştır. 18. yüzyılda Batı'nın askeri üstünlüğünün kabul edilmesiyle birlikte askeri alanda Batı'nın askeri kurumlarının ve silah gücünün imparatorluğu eski haline getirebilmede bir çözüm olarak görülmüş ve bu yönde ıslahatlar yapılmıştır. Bu çözüm arayışları "Batı'nın askeri kuruluşlarından örnek alma çabalarıyla başlamış, I. Mahmut (1730-1754), I. Abdulhamid (1774-1789) ve özellikle III. Selim zamanında (1789-1807) hızlanmış fakat geleneksel Osmanlı kültürünün tepkisi ve geçimleri tehlikeye girenlerin birleşen akımlarıyla sekteye uğramıştır. Bunun yanı sıra Batı'da ilk elçiliklerin kurulması bu devreye rastlar. Avrupa'yla ilk sistematik değerlendirmeler, devamlı diplomatik ilişkilerin bir ürünü olarak Batı'da görevlendirilen Osmanlı hariciye memurlarından gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu için Batı'nın genel bir "model" olarak kullanılmasına dayanan "düzeltme" (Tanzimat) teklifleri de buradan kaynaklanmaktadır (Mardin, 2006: 10).

II. Mahmut (1808-1839) döneminde, yeniçeri ocağını kaldırılmış, III. Selim zamanında ise çağdaş askeri birlikler ordunun esas birlikleri haline gelmiştir. Yeni çeri ocağının kapatılmasıyla ıslahatların önündeki engellerden biri bertaraf edilmiş oldu. II. Mahmut döneminde ilan edilen Tanzimat fermanıyla Batılılaşmanın yönü askeri alandan idari yöne kaymıştır. "Tanzimat, her şeyden önce kanun önünde vatandaşların eşitliği ve

aynı zamanda devlet kurumunu laikleştirme kavramını gündeme getirmiş olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Nitekim takip eden dönemde dini hukuk yalnızca miras ve evlenme gibi şahsi hukuk alanını düzenlemeye inhisar ettirilmiş, sivil yönetimde, ticaret hukukunda ve birçok kamu işlerinde onun kontrolü yerini Batılı hukuklara bırakmaya başlamıştır (Günay, 2008: 586). Tanzimat'ın, Mustafa Reşit Paşa (onu izleyen Ali Paşa ve Fuat Paşa) gibi kurucuları, Batı'nın askeri ve idari yapısını Osmanlı İmparatorluğu'na aktarırken Batı'nın günlük kültürü de ikinci defa etkin bir biçimde imparatorluğa girmişti. Giyim, ev eşyası, paranın kullanılışı, evlerin sitili, insanlar arası ilişkiler "Avrupalı" olmuştu (Mardin, 2006: 13).

Değişim, her zaman toplumun her kesiminde aynı tepkiyle karşılanmayabilir. Buna istinaden Osmanlı Devlet'inde de yaşanan bu gelişmeler, aynı olumlu tepkiyle karşılanmamış Osmanlı tebaasında ıslahatlara ve Batılılaşmaya yönelik gelişmelere karşı isyanlar vuku bulmuştur. Bu isyanlar gelişmeleri sekteye uğratsa da her şeye rağmen, Tanzimat ve bunu takip eden 19. yüzyıl ıslahatları laikleşme yönünde önemli adımlar attırmıştır. "Eğitim, hukuk, sosyal ve kültürel hayat alanlarında önemli değişimler yaşanmıştır. Medreselerin yanı sıra, Batılı modelde birçok öğretim kurumları açılmıştır. (Mardin, 2006: 13). Bu ıslahatlar yeni bir medeniyet kurma ya da çağdaşlaşma yönünde değil Osmanlı Devletini kurtarmaya yönelik ıslahatlar olarak kalmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin I. Dünya savaşından mağlup ayrılmasıyla bu dönem sona ermiş, milli mücadele ve bağımsız Türk Devletini kurma adına devam eden süreçte Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde Cumhuriyet'in ilanı, Türk toplumu için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

3.7.2. Cumhuriyet'ten Günümüze Türk Modernleşmesi

Tanzimat'tan Meşrutiyet'e oradan da Cumhuriyet'e uzanan reformlar en somut yansımasını Cumhuriyet dönemi değişim sürecinde gösterir. Amaç Batılı modern yapılara göre toplumsal yapımızı ve meşrutiyet kaynağını değiştirmek ve dönüştürmektir. Yapılması gereken şey, yıkılmakta olan 'imparatorluk' yapısının yerine, modern formda bir 'ulus-devlet' yapısı ikame etmek, meşrutiyet kaynağını ise dini temelden seküler bir temele dayandırmaktır (Akgül, 2002: 10). "Din devleti görüşüne karşı ulus devleti görüşünün zaferi, çağdaşlaşma yolunda belli bir doğrultuda birbiri arkasına gelecek bir dizi reformların kapısını açmış oluyordu. Bunların başlıcaları; siyaset, hukuk, eğitim, yazı, dil ve gelenek olarak yaşam ve kültür alanındaki değişimler olmuştur (Berkes, 1973: 461).

Siyasi alanda ilk değişiklik saltanatın kaldırılarak 29 Ekim 1923'te ulus egemenliğine dayalı Cumhuriyetin kurulmasıyla oldu. Hemen arkasından 1924'te halifelik ve Şer'iyeye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılmıştır. Halifeliğin kaldırılışıyla birlikte, tekke ve zaviyeler kapatıldı, türbe ziyaretleri yasaklandı ve 1934'te dini unvanlar kaldırıldı.

Laikliğin kabulünden önce dini eğitimi düzenlemek, hukuk ve devlet ilişkileri açısından 1924'te Diyanet İşleri Başkanlığı kanunu kabul edilmiştir. Bu kanunla birlikte dinin muamelatla ilgili bölümleri TBMM'nin yasama yetkisine bırakılmış, inanç ve ibadetlerle ilgili işlemlerin yönetimi ise Diyanet İşleri Başkanlığına bırakılmıştır.

1937'de devletin dini İslam'dır ibaresinin çıkartılarak laikliğin kabul edilmesi de, siyasi alanda yapılan reformlar arasındadır. "Kendine özgü bir anlamı bulunan ve sosyolojik olarak değerlerin evrimi ve ayrışması, toplumsal farklılaşma, iş bölümü ve uzmanlaşmanın bir sonucu olan laiklik, *Türkiye Cumhuriyetinde, din ve vicdan hürriyeti, resmi bir devlet dininin bulunmaması, devletin ve mezhep ayrımı gözetmemesi, devlet kurumlarıyla din kurumlarının ayrılmış olması ve devlet yönetiminin din kurallarına bağlı olmaması* temel unsur ve özelliklerine dayanmaktadır (Günay, 2008: 589).

Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik anlayışı, “toplumsal olgunun, siyasal, dinsel ve toplumsal olguları kendine özgü bir tarzda harmanlayan hukuksal kurumu şeklinde formüle edilebilir. Bu laiklik algısında Batıyla harmanlanmış bir toplumsal olgu kurulurken laiklik daha çok devlet politikasının iradesini temsil etmektedir(Göle, 2009: 115).

Siyasi alanda yapılan bu reformlara ilaveten hukuk alandaki reformlar da laikliği pekiştirici niteliktedir. Artık toplumsal kuralların düzenlenmesi dini olandan ayırıştırılma yoluna gidilmiştir. Bu amaç doğrultusunda”1923-24 yıllarında bütün kanunları ve adalet kurallarını batı yörüngesinde birleştirmek ve bütünleştirmek görüşü güçlenmeye başladı. Atatürk'ün 25 Ekim 1925'te, yeni başkentte kurulan Hukuk Fakültesinin açılışında verdiği söylev bu eğilimin kesinleştiğini yansıtır: Türk devrimi, din bağına dayanan yüzyıllık bir siyasal birim yerine başka bir bağa, ulusallık bağına dayanan bir birim koymaktır. Ulusumuz, bugünkü uluslararası var olma savaşında yaşayabilmenin tek yolunun çağdaş uygarlıkta bulunabileceğini değişmez bir ilke olarak kabul etmiştir (Berkes, 1973: 469). Bu amaca yönelik yeni bir medeni kanun tasarısının hazırlanması iki yıllık bir çalışma sonucunda 17 Şubat 1926'da TBMM tarafından kabul edilen İsviçre Medeni hukuku ile gerçekleşmiş oldu. Medeni hukuk Türk toplumunu çağın şartlarına hazırlama açısından toplumsal kuralların yeniden düzenlenmesini içerir. Özellikle aile ilişkilerinde evlilik boşanma gibi konularda, ayrıca; “ kişi ve soyadları, miras, özel mülkiyet, mukavele ve ticaret kanunları, borçlar, mali sorumluluklar, kanuni oturma yeri gibi çağdaş yaşamda önem kazanan alanlardaki gelişmelerin kaynağı Medeni kanundur. Kadın hakları üzerine getirdiği yenilikler anayasayı bile etkilemiş; 1934'te kadınlara eşit yurttaşlık hakları tanınmıştır (Berkes, 1973: 471).

“Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile birlikte, Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilen inkılaplar, toplumun modern bir biçimde yeniden inşa etmek üzere, kademeli bir yapı değişikliğine yöneldiler. Böylesine bir değişim çerçevesinde dinin devletle olan ilişkileri de yepyeni bir konum almış oldu (Günay, 2008: 587). Türk toplumu için çağdaşlaşmanın temel şartı olarak kabul edilen laiklik, çağdaş dünyanın ve orada kendini gösteren “modern toplum” modelinin en önemli özelliğini taşımaktadır (Günay, 2007: 183).

Cumhuriyet döneminin devrimlerinden bir diğeri de eğitim alanındaki reformlar olmuştur. “1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun, akılcılığın ve bilimselciliğin rehberliğinde, merkezci, modern, milli bir eğitim sistemi için, yeni değerler etrafında yeni bir kimlikle yeni bir millet yaratmak için önemi büyüktü. Öte yandan milli kimliğin güçlendirilmesi için Arap harfleri terk edilerek Latin harflerine geçilmiştir. Ayrıca ilk öğretim erkek ve kız çocukları için zorunlu kılınmış, kız çocuklarının eğitimine yönelik okullar açılmış ve karma eğitim gerçekleştirilmiştir. Ders programlarına sosyal-siyasal muhtevalı ve hayata dönük bazı dersler girmiştir (Kirman, 2005: 39). Böylece “dinsel eğitimin resmen tanınması yasaklanmış ve laik modern eğitimin üstünlüğü ulusal ölçekte benimsenmiştir (Göle, 2009: 116).

Osmanlı imparatorluğunun modernleşmesi sürecinde gelişen modern/dünyevi düşünce, daha sonra seçkin bir aydınlar ve siyasetçiler kadrosunun benimsediği bir ideoloji haline almıştır. Başka bir deyişle, toplumumuzun modern dünya görüşü ile toplumsal bir taslak ve bu doğrultuda bir siyasal program olarak karşı karşıya gelmiştir. Cumhuriyet'in dayandığı laiklik ilkesi, bu taslak ve programın siyasal ifadesidir (Mert, 1994: 93). Türkiye'nin Laiklik projesi, tek parti döneminden itibaren birçok dini simge ve pratiklerin kamusal alanda dışlanması modernist yaşam biçimlerini yerleştirmek adına olmuştur (Göle, 2000: 23). Böylece sekülerleşme sürecine giren Türkiye'de din kurumu, Osmanlı toplum yapısında hayatın tüm sosyal yönlerini düzenleme yerine daha asli alana çekilmiş, toplumsal alandaki çok fonksiyonlu yapısından daha uzmanlaşmış yapılara doğru

evrilmesinin yol açtığı yapısal farklılaşma sonucu, gündelik hayatın büyük bir bölümü dini otoriteden ayrılarak diğer kurumlara devredilmeye başlamıştır (Kirman, 2005: 33).

Cumhuriyet döneminin genel karakteristiğini oluşturan bu reformlar, Türk toplumunu çağdaş uygarlık düzeyine ulaşması ve modern toplum olma özelliğini kazanması açısından temel teşkil etmektedir. Bu reformlarda dikkat çeken bir diğer husus ise din alanında yapılan düzenlemelerdir. Bilindiği üzere Türk toplumunun çoğunluğu dini açıdan İslamiyet'i seçmiştir hatta Türkler İslam'la özdeş hale gelmiştir. Bu yüzden makro düzeyde dini değişimi incelediğimiz bu çalışmada mikro olarak da, Türk modernleşmesinin İslam dininin pratiklerinde değişime sebep olup olmadığını ortaya koymaya çalışacağız.

Buradan hareketle, Osmanlıdan miras alınan dini kurumların kapatılıp yerine yeni modern kurumların açılması, Türk toplumunu dini değerlerde ve düşüncelerinde değişimlerin hedeflendiğini ortaya çıkarmaktadır. Bu amaçla açılan Diyanet İşleri Başkanlığı kuruluş amaç ve sorumlulukları açısından değerlendirildiğinde bu kurumun kurulmasının da bir tür modernleşme örneği olduğu söylenebilmektedir.

3.8. Diyanet İşleri Başkanlığının Türk Toplumundaki Yeri

Türkiye Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte, Osmanlı Devletinin teokratik siyasal yapısının yerine ulus egemenliğine dayalı bir devlet kurulmuştu. Türkiye Cumhuriyeti'nin hedeflediği çağdaşlaşma hedefinde engel olarak görülen din iktidarı da böylelikle devre dışı edilmişti. Bu durum laikleşmenin siyasal yönünü gerçekleştirdiğini ortaya koysa da diğer yönden dinin, en azından kültürel ve sosyal bağlamda yadsınamaz bir olgu olduğu gerçeği salt bir laikliğin mümkün olmadığını ortaya koymaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nde Laiklik, dinin devletçe denetlenmesi biçiminde yorumlanarak uygulanmıştır. Bu bağlamda, Diyanet İşleri Başkanlığı gibi bir kuruma idare içinde yer verilmesinin gerekçesini, oluşturulmaya çalışılan siyasal yapıyı korumaya yönelik olarak hukuk düzenine koyulan kurallar ve dengeler siteminde aramak gerekir (Tarhanlı, 1993: 147-167).

Türkiye'de, din işlerini düzenlemek ve yürütmekle görevli anayasal bir kuruluş olan Diyanet İşleri Başkanlığı, görev alanı ve yerine getirdiği faaliyetler açısından kamuoyunda tartışılan konular arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, Diyanet ile ilgili cevaplandırılması gereken ilk mühim soru bu kurumun Türk tarihi tecrübeleri ve Türk dini-siyasi müesseseleri çerçevesinde nereye oturduğu, bir başka deyişle geriye doğru uzatıldığında hangi kurumun yerini doldurmaya ve hangi fonksiyonları icra etmeye aday olduğudur (Kara, 2003: 61).

Cumhuriyet'in ilanıyla Türkiye'de kurumların laikleşmesinin yolu tamamen açılmış oldu. Ülkedeki yeniden yapılanma ve modernleşme programları doğrultusunda dini kurumların gözden geçirilmesi ihtiyacı doğmuştur (DİB, 1999: 21) Bu ihtiyaca binaen, Diyanet İşleri Başkanlığı, Şer'iyye ve Evkaf Nezaretinin kaldırılıp ve din işlerinden sorumlu Şeyhülislamlık makamının ilga edilmesinden sonra 3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı kanunla Başbakanlığa bağlı bir teşkilat olarak kurulmuştur. 1961 Anayasası 154. maddesiyle Diyanet İşleri Başkanlığı'nı bir Anayasa kurumu olarak düzenlenmiş, ona genel idare içinde yer vermiş ve bu kurumun, özel kanunda gösterilen görevleri yerine getirilmesini öngörmüştür (Küçükcan, 2005: 119).

Söz konusu kanunun gerekçesinde: " din ve ordunun siyaset cereyanları ile alakadar olması birçok sakıncalar doğurur. Bu hakikat, bütün medeni milletler ve hükümetler tarafından bir düsturu esası olarak kabul edilmiştir" denilmektedir. Böylece TBMM Hükümetleri döneminde dini işlerin yürütülmesi ile görevli kılınan Şeri'ye ve Evkaf Vekaleti kaldırılarak, onun yerine Diyanet İşleri Reisliği adıyla yeni bir kurum kurulmuş oldu (DİB, 1999: 21).

“429 sayılı söz konusu Kanunla, Din İşlerine ilişkin yasama ve yürütme yetkisi, TBMM’ne ve onun oluşturulduğu hükümete bırakılmış; İslam Dininin inanç ve ibadetlerine ilişkin hüküm ve işlerinin görülmesi ve dini kuruluşların yönetilmesi için Diyanet İşleri Reisliği makamı kurulmuştur.

Bu kanuna göre; Diyanet İşleri Reisi; Başvekil’in inhası üzerine Reisi cumhur tarafından atanır. Diyanet İşleri Reisliği, Başvekaletle bağlıdır.

1961 Anayasası, 154. maddesiyle Diyanet İşleri Başkanlığı’nı bir anayasa kurumu olarak düzenlemiş, ‘genel idare’ içinde yer vermiş ve kurumun özel kanununda. Diyanet İşleri Reisliği ile ilgili hükümleri 1965 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

1961 Anayasasının öngördüğü doğrultuda 22.6.1965 tarih ve 633 sayılı “Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun”la Başkanlık yeni bir düzenlemeye kavuşturulmuştur.¹ Bu kanunla, başbakanlığa bağlı olarak kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı’nın görevi “ İslam Dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek” olarak belirlenmiştir (Uzunoğlu, 1978: 61). Buna göre Diyanet, bu görevini hem cami içi (vaaz, hutbe ve cami dersleri, mevlit vb.) hem de cami dışı (panel, konferans ve sempozyum gibi dini muhtevalı bilimsel toplantılar, yayınladığı kitap ve dergilerle ayrıca cezaevi ve hastanelerde din hizmetleri vb.) iki yönden de sürdürme çabası içindedir.

Türkiye’yi “modernleştirme” amacı ile yapılmış olan bütün “sekülerist” reformların dinin kurumsal gücünü yok etmekten öte bir şey olduğunu (Davison, 2006: 252) dini yönden yapılan inkılaplarda ve Diyanet İşleri Başkanlığının da kurulmasını göz önünde bulundurduğumuzda rahatça görmekteyiz. Yalnız burada yeni bir durum ortaya çıkmaktadır ki bu da dinin devlet tarafından kontrollü bir şekilde devam ettirilmesidir. “Türkiye’de modernleşmenin dinin kamusal alandan çıkarılması sonucunu getirdiğini inananlara karşı, kontrol açıklaması gerçekleşen şeyin dinin özelleştirilmesi değil, kurumsallaşmış iktidar ilişkileri yoluyla denetlenmesi olduğunu ileri sürer (Davison, 2006: 254).

Diyanet İşleri Başkanlığının devlet yapısındaki konumunun yanı sıra Türk toplumunun da Diyanet’e olan güveni ya da bakış açısının toplumun dini alanda eğitilmesinde ne derece bir etkinliğe sahip olduğu ayrı bir önem kazanmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Türk toplumundaki yerini belirleme açısından yapılan çalışmalar arasında yer alan Kemaleddin Taş’ın alan araştırmasının sonuçlarına baktığımızda Diyanet’e yönelik tutumların oluşmasında, kişilerin şahsi özellikleri, cinsiyet, yaş, yaşadıkları bölge, sosyo-ekonomik durum, eğitim durumu, medeni durum, mesleki farklılıklar gibi değişik faktörleri; ayrıca kişilerin dindarlık düzeyleri ve sahip oldukları din anlayışı gibi bağımsız değişkenler diyanete olan bakış açılarını etkilemektedir.

Türkiye’de son dönemlerde yaşanan hızlı değişme ve gelişmeler ile birlikte, toplumun Diyanet İşleri Başkanlığından beklentileri de önemli ölçüde artmış ve farklılaşmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın mevcut teşkilat yapısı, günümüzdeki şartlara tam olarak cevap veremediği için, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın yürüttüğü din hizmetlerini ve güncel dini meseleleri çözüme kavuşturma hususundaki faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Böylece son zamanlarda ülkemizin içinde bulunduğu sanayileşme ve şehirleşme süreci ile beraber halkın sosyal ve kültürel yapısındaki değişkenlik ve buna bağlı olarak insanlarımızın dini alandaki ihtiyaç ve beklentilerindeki farklılıklar, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın toplumdaki statüsünün belirlenmesinde etkili olmaktadır. Bu bağlamda Diyanet İşleri Başkanlığı’nın mevcut teşkilat yapısı, günümüzde dini alandaki

¹ Birinci Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri I. Cilt takdim bölümü, DİB Yay. 1995, Ankara

ihtiyaç ve beklentileri karşılayamayacak durumdadır varsayımı doğrulanmış gözükmektedir (Taş, 2002: 201).

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kur'an'ın basımı ve çoğaltılması işlemlerindeki denetim ve onayı, Ramazan Orucu, Dini Bayramlar, fitre miktarları ve ezan vakitlerinin tespitindeki kararları, din ile ilgili açıklamaları, dini yayınların güvenilirliği, dini konulara ilişkin verdiği fetvaları, Hac ve Umre organizasyonu, laiklik ilkesine uygunluğu, diğer dinlerin mensuplarıyla karşılıklı olarak yürüttüğü diyalog çalışmaları, hizmet ve faaliyetleriyle toplumdaki bütünleştirici rolü, dini hayata ilişkin ortaya çıkan yanlış yorumların ve farklı anlayışların tehlikeli boyutlara ulaşmasını önlemedeki etkisi, yurt dışında yaşayan vatandaşlarımıza yönelik din hizmetleri, düzenlediği konferans, sempozyum vb. faaliyetleri hazırladığı yıllık takvimin içerdiği bilgiler açısından güvenilirliği, toplumsal sorunlara çözüm bulmadaki katkısı gibi meselelerde toplumdaki statüsü yüksek düzeydedir. Diğer taraftan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, camilerde yardım toplaması, toplumdaki farklı inançlardan sadece belli bir kesimi temsil etmesi, görevlileri tarafından yapılan vaazlar ve verilen hutbelerin dini konularda cemaati bilgilendirme düzeyi, görevlilerin halk ile olan diyalogu, hizmet politikası, görevlilerin mesleklerini temsil gücü, bazı bölgelerdeki camilerde merkezi sistemle yapılan vaaz uygulaması Kur'an Kurslarının hizmetlerini yerine getirme etkinliği, güncel dini problemlerin çözümü hususunda basın ve medya yoluyla halkı aydınlatması, görev alanı ile ilgili konularda toplum üzerindeki etkisi, mevcut teşkilat yapısının günün şartlarına göre yeniden yapılanması, siyasi otoritenin etkisi altında kalması gibi meselelerde toplumdaki statüsü düşük düzeydedir ve bu konular ile ilgili yerine getirdiği faaliyetler açısından başarısız bulunmaktadır. Bu sonuçlara göre Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görev alanı ile ilgili konulardaki yeterliliği, yerine getirdiği din hizmetlerinin niteliğine ve çeşidine göre farklılık göstermektedir (Taş, 2002: 202). Diyanet'in toplumsal konumunu ve etkinliğini ortaya koyan bu çalışma, bize toplumun beklentilerine göre, diyanete olan güvenin farklılık arz ettiğini göstermektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı kendisinden kaynaklanan bu eksiklikleri giderme adına çeşitli çalışmalar yaptığı bilinmektedir. Diyanet'in topluma daha iyi din hizmeti verme adına çeşitli çalışmalar arasında yer alan ve Bu hizmetlerin nasıl yapılacağına dair bir politika oluşturma adına Diyanet İşleri Başkanlığı; Din Şuraları düzenlemektedir.

4. SEKÜLERLEŞME-DİN İLİŞKİSİ- DİN ŞURALARI

Sekülerleşme-din ilişkisini ortaya koymaya çalışırken daha önce dinin toplumsal alanda gerilemesinden bahsetmiş ve bunun birçok yönlerden eleştirildiğine değinmiştik. Bu dini gerilemenin hangi boyutta gerçekleştiği ya da ne kadar etkili olduğunu anlamak için dinin mahiyetini ve boyutlarını da bilmek gerekir. Sosyolojik olarak bilinmektedir ki, dinin çok çeşitli boyutları vardır ve inanan her insan onu farklı şekillerde algıladığı ve yaşadığı bilinmektedir. Bu yüzden bir insanın dindarlığı farklı şekillerde tezahür edebilmektedir. Kimisi ibadethanelere gitmeyi, kimisi insanlara iyilik yapmayı, dua etmeyi bir dindarlık şekli olarak görebilir. Bunu belirlemek problemlidir çünkü bazı sosyologlar *dindarlığın boyutlarını* sınıflama yoluna gitmiştir (Kirman, 2005: 113). Bilindiği gibi bu konuda John Wach dini tecrübeyi ya da dindarlığı, teorik, pratik ve sosyolojik olmak üzere üçlü bir tasnifine girişmiştir (Wach, 1990: 24). “Bir başka tipoloji denemesi de Amerikalı sosyolog Charles Glock’a aittir. Onun tasnifine göre dinin, ‘tecrübe’, ‘ibadet’, ‘ideoloji’, ‘sonuç’, ve ‘bilgi’ şeklinde beş boyutu vardır. Bunların yanı sıra Ninian Smart’ın geliştirmiş olduğu tipoloji de dinin ritüel, mistik, doktrin, etik, sosyal ve tecrübi olmak üzere altı boyutuna işaret etmektedir (Kirman, 2005: 114). Biz bu bölümde, Türk toplumunun dindarlığın pratik ve sosyolojik boyutlarında meydana gelen değişimlerin dini nasıl etkilediğini sekülerleşme perspektifini de göz önünde bulundurarak Diyanet Şuralarından da faydalanarak açıklamaya çalışacağız.

Din, Türk toplumunun hemen her döneminde önemli bir yönünü oluşturmuştur. Bununla birlikte, modern dönemde, din-devlet ilişkileri açısından laikliğin prensip etmesi bakımından Türkiye, kendi laiklik tecrübesinin getirdiği radikal dönüşümüyle diğer Müslüman ülkelerden ayrılır (Göle, 2000: 22). Bununla ilgili olarak, Türk Müslümanlığında sekülerlikle din ile aynı anda bulunabilmektedir. Türkiye’nin laik devlet üniter yapısını göz önünde bulundurduğumuzda bu durum toplum karşısında çok da farklı karşılanmamaktadır. Türkiye’nin bu özel durumu dinin toplumsal dönüşümüne yardımcı olması bakımından Diyanet İşleri Başkanlığının kontrolü çerçevesinde din alanında bir takım değişimler ortaya çıkabilmektedir. Yalnız buradaki değişim reformdan ziyade bir nevi dinin şartlara uyarlanması bağlamında güncelleme olarak da ifade edilmektedir. Sekülerleşmenin toplumsal yapıdaki değişimlerini değerlendirirken dinin yok olması ya da öneminin azalmasından ziyade ortaya çıkan sonuç da kurumsal sekülerleşme yani dini değişim olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle 1950’li yıllarla birlikte hızlı bir sanayileşme ve kentleşme sürecine giren Türk toplumunda, sosyo-kültürel yapının değişimine bağlı olarak, dini hayatta farklılaşmalar ortaya çıkmaktadır. Bu hızlı değişimin dini hayattaki yansımaları, yine değişimle en sancılı karşılaşmayı yaşayan geleneksel anlayış, ilişki ve cemaat yapılarında daha fazlasıyla öne çıkmaktadır (Çelik, 2002: 82).

Toplumsal değişimin din üzerinde bıraktığı bu etki, din konusunda toplumu aydınlatma görevini üstlenen Diyanet İşleri Başkanlığının da gündeminde olmuştur. Bu bakımdan Diyanet İşleri Başkanlığı’nın düzenlemiş olduğu din şuraları, toplumun değişen şartlara din alanında da cevap bulabilmesi adına düzenlemiş istişare toplantıları özelliğini taşımaktadır.

4.1. Din Şuraları

Önceki bölümlerde Modernleşme süreciyle birlikte artan rasyonelleşme, sekülerleşme, bürokratik örgütlenme, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin, modern insana doğa ve toplum üzerinde etkin bir denetim imkanı sunduğuna ve onu, sonu önceden kestirilemeyen bir dünyanın endişelerinden ve büyüsel güçlerinde kurtardığına; fakat başka bir takım sorunları da beraberinde getirdiğine değinmiştik. Bunlardan birincisi bilimin

ilerlemesiyle ortaya çıkan sayısız dünya görüşü ve gerçeklik yorumuydu ki, bunlar tercihte zorlanan insanlar arasında anlam krizine yol açtığı ve Durkheim'in toplumsal anomi olarak nitelendirdiği bu durum özellikle gençler üzerinde olumsuz etkiler bıraktığı bilinmektedir. Bu durumun aşılması noktasında dinin toplumsal entegrasyonu sağlaması bağlamında da önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Toplumun bu yeni ihtiyaçlarını karşılamak adına Türk toplumunu dini alanda aydınlatma gibi bir konuma sahip olan Diyanet İşleri Başkanlığı da bu noktada, din hizmetlerinin geliştirilmesi ve değişen toplumsal şartlara karşılık bulabilmesi açısından kendi içinde yeni düzenlemelere gittiği bilinmektedir. Bu amaca yönelik düzenlenen Diyanet İşleri Başkanlığının düzenlemiş olduğu din şuraları ilk defa I. Din Şurası, 01-05 Kasım 1993 tarihleri arasında Ankara'da gerçekleştirilmiştir. II. Din Şurası 23-27 Kasım 1998'de III. 20-24 Eylül 2004 ve VI. Din Şurası da 12-16 Ekim 2009 tarihlerinde toplanmıştır.

Nitekim Diyanet İşleri Başkanlığı da dinin bu şekilde fonksiyonelliğinin farkında olduğunu, yaptığı çalışmalarla ortaya koymaktadır. Bu çalışmalardan biri olan Diyanet İşleri Başkanlığının düzenlemiş olduğu Din Şuralarından IV. Din Şurası kararı da bu noktaya dikkat çekmektedir :

Modern toplumlarda yalnızlık, çaresizlik ve güvensizlik duygusunun yaygınlaşması, şiddet, intihar ve gündelik hayattaki diğer gerilimlerin daha çok görülmeye başlaması karşısında Diyanet İşleri Başkanlığı, dini, milli ve kültürel birikimimizden beslenen bir duyarlılıkla, kendi sorumluluklarının gereği olarak önlemler almalı, toplumun akıl ve ruh sağlığının, manevi ve ahlaki değerlerinin korunması için gerekli adımları atmalı, bu konuda çalışan diğer kurum ve kuruluşlarla işbirliğine gitmelidir.

Toplumsal değişim adına yapılan çalışmalar, Sekülerleşmenin dinin toplumsal önemini azalacağı tezine karşı, din de değişen toplumsal sorunlara cevap verebilmesi bağlamında, inanç, ritüel, pratikler ve ekonomi olmak üzere dinin boyutları da değişimden etkilendiğini göstermektedir. Bu hususta Diyanet, dinin de toplumsal değişimden etkilendiğini kabul etmekte, bir taraftan öz eleştiri yaparken, diğer taraftan da modernleşmeyle ortaya çıkan bu sürecin gerisinde kalmamayı tercih ettiği görülmektedir. Nitekim önceki Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz'ın I.Din Şurası açılış konuşmasında yaptığı söylemler de bu yöndedir:

Her gün değişen teknoloji ve yeni uzmanlık dalları ile tanışan insanlık, bunları getirdiği problemler ile karşı karşıyadır. İslam dinin müntesipleri olarak, son iki yüzyıldır ihmal ettiğimiz moderniteye açılma meselesi, bugün hala bir sorun olarak karşımızdadır. Gün geçtikçe modernleşen, çağdaşlaşan ve değişen dünyada, mütedeyyin olarak yaşama arzusunda olan, ancak teknolojik gelişmeleri de göz ardı etmek istemeyen insanımızın, çözüm bekleyen pek çok meselesi siz değerli ilim ve fikir adamlarını ve din bilginlerini beklemektedir. Bu dünyada yaşadığımız göre her gün büyük bir hızla değişen şartlara, dünyada olup biten sosyal, siyasal ve teknolojik hadiselerle ilgisiz kalarak hayatımızı idame ettirmemiz mümkün değildir.

Yılmaz'ın konuşmasında din şuralarının amaçlarının; gelişen ve değişen dünya şartlarında göz ardı edilmiş meselelerin ve toplumun bu yöndeki beklentilerine cevap vermeye yönelik olduğu görülmektedir.

Bu hızlı değişim sürecinin anaforunda onun mecraına kapılıp onun akıntısına uymak ile, dinin değişmeyen evrensel ve temel sabitelerini muhafaza ederek, değişime açık konularını tespit edip bu değişim sürecine şuurlu olarak katılmanın farklı farklı şeyler olduğunu düşünüyoruz. Yine bu cümleden hareketle de değişimin kaçınılmazlığı ve hangi yönlerden gerçekleşeceğine dair ipuçları vermektedir.

Bilimsel yeterlikleri ve dini hizmetleriyle tanınmış olan bilim ve din adamlarının katıldığı Din şuraları, Diyanet İşleri Başkanlığının, din hizmetlerine yönelik nasıl bir

politika izleyeceğine dair çalışmalardan oluşmaktadır. Ayrıca; toplumla en fazla iç içe olan personele yönelik gelişmelerin yanı sıra bilimsel ve teknolojik gelişmelerden de yararlanmanın gerekliliklerinden, uluslar arası ilişkiler ve ibadet ve pratiklerdeki değişimlere dair yapılabilecek ve düzeltilebilecek durumlar adına bir tür istişare toplantıları niteliğinde olduğu görülmektedir. .

Din Şuralarının toplanış amacını ve genel politikasını genel hatlarıyla verdikten sonra, şimdi ise, Bu şuraları ve din alanındaki değişimin yönünü, sekülerleşme süreçlerini de göz önünde bulundurarak değerlendirmeye çalışalım.

4.2. Diyanet İşleri Başkanlığının Örgütsel ve Yapısal Değişmeleri

Sekülerleşmeye yöneltilen eleştirilerde değindiğimiz, sekülerleşmenin tam olarak gerçekleşmediği ve dini canlanmadan söz edildiğine dairdi. Bunun bir delili olarak 1950’li yıllarda ortaya çıkan ve 1970’li yıllarda küresel bir olgu olarak yaygınlık kazanmaya başlayan “yeni dini hareketler” karşı tez olarak değerlendirilmişti. Yeni dini hareketlerdeki artıştan yola çıkarak dini rekabetin arttığı dinin de bir bakıma ekonominin tabirleriyle anılır olduğu “rasyonel seçim teorisi” tezinin ortaya çıktığına değinmiştik. Dinin Pazar modeli dediğimiz yukarıdaki paradigma, eleştirilere maruz kalsa da, ekonomik yönü ağır basan küreselleşmenin bir sonucu olarak din de artık, pazarlanır, reklamı yapılır, üretilir ve tüketilir, arz ve talep edilir hale gelmiştir (Kirman, 2005: 72-73). Burada bizi ilgilendiren, sekülerleşmenin dinin önemini azaltacağı hatta yok edeceği teorisine karşı farklı inanç şekillerinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanan en nihayetinde rekabet ortamının oluştuğu böyle bir durumda, bir taraftan dinin önemini azaltmasına yönelik bir durumu bertaraf etme diğer taraftan bu yeni oluşumlar karşısında, dini tekeli elinde bulunduran Diyanet İşleri Başkanlığının dini en doğru ve etkili bir şekilde sunumunun yapılmasının gerekliliğiyle ilgili Diyanet’in yürüttüğü çalışmaların sosyolojik analizidir.

Reklam, propaganda ve tanıtım faaliyetlerinin yaygın olduğu böyle bir dönemde dinin de bunları kendine göre dönüştürerek kullanmasında, teknolojinin imkanlarından faydalanmasının yanı sıra bu hizmeti verebilecek elemanların da eğitiminin gerektiği görülmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı Türkiye’de en büyük ve en önemli dini tekel konumundadır. Dinin Pazar modeline göre dini tekellerin dini canlılık yaratma yeteneği kısıtlıdır. Dini tekellerin çok fonksiyonlu yapısı içerisinde hareketleri kısıtlı olsa da bunun aşılmasında kalifiye elemanlar, genç ve dinamik kadrolarla bunu aşılması gerektiği ortadır. Modern toplumlarda bilgi seviyesi yüksek kalifiye elemanlar öne çıkmaktadır. Diyanet’in bu gerçeği göz önünde bulundurup gençlerin önünü açması gerektiği, ayrıca elemanlarının da, bu hedef doğrultusunda eğitimine önem verilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır (Kirman, 2008: 501).

Diyanet’in din hizmetleri adına yaptığı çalışmaları ve gelişmeleri, bu perspektifte değerlendirdiğimizde, değişime ve yeniliğe açık olmasının doğal bir sonuç olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Türkiye’nin kozmopolit yapısını da göz önünde bulundurduğumuzda farklı din ve inançların bir arada bulunduğunu düşünürsek, bu renkli din pazarında, Diyanet’in fonksiyonelliği önem kazanmaktadır. Diyanet’in bunu yaparken rakip firmalarla yasal yollardan mücadele etmeye, yeniliğe açık olmaya, kaliteyi gözetmeye ve hizmet üretmeye ve bunları çağdaş yöntem ve tekniklerle müşterilere sunmaya ve artırmaya önem vermek durumunda olduğu ortaya çıkmaktadır (Kirman, 2008: 503).

Diyanet’in din şuralarında aldığı kararlar ve bunları uygulamaya yönelik çalışmaları yukarıda açıklamalardan da yola çıkarak, dinin sunumunda gözetilecek hususlar hakkında bizlere ipucu vermektedir. Şimdi din şuraları kararlarını bu perspektifte değerlendirelim:

Kaliteli bir din eğitimi verilmesi ve toplumun değişen ihtiyaçlarına cevap verebilme adına aşağıdaki karar dikkat çekicidir.

Diyanet İşleri Başkanlığı, dini ve sosyal gelişmelerle ilgili kapsamlı ve derinlemesine fırsat-tehdit analizleri yapmak, ulusal ve uluslararası ölçekte meydana gelen gelişmeleri dikkate alarak din alanında ortaya çıkan her tür ilgi ve farklılaşmayı değerlendirmek ve bu çerçevede kapsamlı ve derinlikli bilgi üretimi sağlamak üzere bir "Din ve Toplum Araştırmaları Merkezi" kurmalıdır (VI. Din Şurası kararı).

Buradan hareketle; Din şuraları ve burada alınan kararların uygulanmasına yönelik faaliyetlerle, Diyanet'in daha iyi ve kaliteli din hizmeti verme adına dini arz edilir bir hale dönüştürmenin bir çaba içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca modernleşen ve değişen Türk toplumunun yeni durumlarına dini alanda cevap bulabilmesi de Diyanet'in sorumluluğunun boyutunu göstermektedir.

Bu amaç doğrultusunda Diyanet İşleri Başkanlığı önceliği, toplumu dini konularda aydınlatacak olan personele yönelik gelişmelerin nasıl olması gerektiği, kullandığı metotlar ve nasıl bir donanıma sahip olması gerektiği konusu üzerinde durulmuştur.

Toplumu din alanında aydınlatma vazifesinde olan vaizlerin günün gelişen şartlarına uyum göstermesi ve nitelikli eleman vasfını kazanması açısından hizmet içi eğitim kursları ve seminerlere katılımlarının sağlanması yönünde tavsiyelere baktığımızda:

5. Toplum aydınlatma, dikkat ve hassasiyet isteyen bir görevdir. Yetişmiş ve yetenekli görev gerektirir. Bu sebeple irşada memur edilen kimseler özel bir eğitime tabi tutulmalı; Diyanet İşleri Başkanlığı görevli tayinin de daha hassas davranmalı ve zaman zaman düzenleyeceği Hizmet İçi Eğitim seminerleri ve kursları ile görevlilerini yetiştirme cihetine gitmelidir.

İrşadla görevlendirilen bu kişiler, işlerini hakkıyla yerine getirebilmek için İslami bilimlerin yanında, sosyoloji, psikoloji, pedagoji, hitabet, dinler ve mezhepler tarihi gibi ilimleri de iyi bilmelidir (I. Din Şurası kararı).

Yukarıdaki kararın uygulamaya geçilmesinde, personelin ilahiyat fakültelerinin alınmasıyla, ders müfredatlarında bu derslerin bulunması bu açığı kısmen karşılasa da bunun yetersiz olduğu ve Diyanet'in özellikle din eğitim derslerine önem vermesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Din hizmetinin sunumunda dil sorununun aşılması ve dini anlatımın toplumun her kesimine hitap edilebilmesine dikkat edilmesi noktasında aşağıdaki karar alınmıştır.

İrşat faaliyetlerinde kullanılan genel geçer dilin günün şartlarını ihmal etmeyen bir yetkinlikle güçlendirilmesi gerekir. Yer yer zayıfladığı ya da tıkandığı anlaşılan bu dilin, günümüzde tam bir karşılık bulmasını sağlayıcı düzeyde güncellenmesine ihtiyaç vardır ve Diyanet İşleri Başkanlığı bu konuda çalışma yapmalıdır. Öte yandan vaaz ve irşat hizmetleri toplumun bütün kesimlerinin ihtiyaç ve beklentilerini karşılayacak şekilde ve kuşatıcı bir anlayışla yürütülmeli, ülkemizde vaaz ve irşat hizmetlerinin sorunlarını ele alan bir kongre düzenlenmelidir (VI. Din Şurası kararı).

İrşat görevini üstlenen kişilerde aranan şartlarda yapılan vurgu vaizin günün şartlarına, çağın gereklerine uygun donanıma sahip olması ve kültür seviyesi yüksek, zamanın gidişatını takip eden, toplumun düşünce yapısına hakim biri olarak çağının insanına hitap etmesi yönündedir. Ayrıca gerek cami hizmetlerinde gerekse Kur'an Kurslarına yönelik hizmetlerde personelin bu anlayış çerçevesinde eğitimine önem verilmektedir. Özellikle son yıllarda Diyanetin personel alımlarında ilahiyat mezunlarına ağırlık vermesi ve akademik alanda da personelin kendilerini geliştirmelerini tavsiye edilmesi, aşağıdaki kararlar da teyit edilmektedir.

11. Din görevlilerinin yetiştirilmesinde yüksek lisans ve doktora çalışmaları için imkan sağlanmalıdır (I. Din Şurası Kararı).

Personelin eğitim durumunun yükseltilmesinin tavsiye edilmesi, eldeki verilerden de yola çıkarak bir yükselmenin olduğunda söz edebiliriz. Nitekim 1991-2001 yılları aralığında dağılımda 1991’de yüksek öğrenim mezunu 6154 iken 2001’de bu, 204704’ye yükselmiştir (DİB, 2002: 15).

Kur’an Kurslarına yönelik alınan aşağıdaki karar da yine personelin daha kaliteli bir eğitim verebilmesine yönelik olduğu görülmektedir.

Din hizmetlerinin sağlıklı bir şekilde ve toplumun her kesimini kapsayacak düzeyde yürütebilmesi için görevlileri bilgisayar başta olmak üzere, çağdaş teknolojiden mesleği ile ilgili bilgileri öğrenebilecek duruma getirilmelidir (II. Din Şurası kararı).

Hizmet alanlarından biri olan Kur’an Kurslarına yönelik de yukarıdaki karar doğrultusunda alınan kararın uygulamasına yönelik, Kur’an Kursları öğreticilerine hizmet içi eğitim seminerleri, göreve başlama esnasında ve eğitim-öğretimin başladığı dönemlerde belli aralıklarda verildiği personelle yaptığımız görüşmelerle ortaya konulmaktadır. Ancak bu seminerleri verilmesinde, pedagoji ilmine vakıf eğitimcilerin tarafından verilmemesi de bu yöndeki bir eksikliği ortaya koymaktadır.

Ayrıca eğitim amaçlı her Kur’an Kursunda Diyanet’in hazırlanmış olduğu ve ders örneklerinden oluşan CD. Setinin kurslarda bulundurulması istendiği ve derslerin işleniş şeklinde de model olarak sunulan bu eğitim setlerinden faydalanılmasının önerildiği saptanmıştır. Bu CD’lerdeki ders işleniş örneklerinde modern eğitim metotlarının kullanılmasına dikkat edildiği görsel öğelerden faydalandığı görülmektedir.

Din şuralarındaki bu kararlar ve uygulamaya yönelik çalışmalar Diyanet’in yetişmiş eleman konusundaki hassasiyetini ortaya koymaktadır. Toplumsal dönüşümde eğitimin etkinliğini göz önünde bulundurduğumuzda din alanında da böyle bir değişimin ihtiyaç gereği ortaya çıktığı görülmektedir. Böylelikle, bilimsel yeterlilik kazanmış ve donanımlı elemanlarla Diyanet, toplumun din alanında günümüz insanının problemlerine cevap verebilecek şekilde görevlilerinin eğitim seviyesini yükseltmeyi hedeflediği görülmektedir.

24. Çağımız branşlaşma ve ihtisas çağı olduğundan, ilahiyat fakültelerinde branşlara yönelik eğitimlerin verilmesi için gerekli düzenlemeler yapılmalı ve özellikle din görevlisi yetiştirme amacına yönelik bir “din hizmetleri” programı açılmalıdır (I. Din Şurası kararı).

Din Şurasında alınan bu karara yönelik neler yapılabileceğine dair başlı başına bir sempozyum düzenlenmiştir. Din hizmetlerine yönelik eksikliklerin giderilmesi ve din hizmetlerinde görevli personelin başarılarını artırmaya yönelik Diyanet İşleri Başkanlığının düzenlediği I. Din Hizmetleri Sempozyumunda Din Şuralarında olduğu gibi topluma daha iyi ve etkili hizmetin ulaşması adına yapılması gerekenler sunulmuş, din hizmetlerindeki hassasiyete vurgu yapılmıştır. Burada da dikkati çeken unsur Din Şuralarında da olduğu gibi, din görevlilerinin çağın ihtiyaçlarına cevap verebilecek eğitim ve donanıma sahip olması yönündedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı kendisine tevdi edilen din hizmeti görevini ifa ederken değişen ve gelişen dünya şartlarına göre kendisini yenilemeyi ve geliştirmeyi de göz ardı etmemektedir. Bilindiği gibi tarım toplumu şartlarında üretilen dini bilgiler ve din hizmetlerinin takdim şekli, sanayi devrimi ile değişmiştir. Kur’an ve Sünnet temelli evrensel hükümler çağın insanının problemlerine ışık tutar hale getirilmiştir. Bu gün iletişim çağında da söz konusu değişim ve dönüşüm yapılması bir zorunluluktur. Aynı bakış açısıyla bugün İslam dininin evrensel ilkeleri, modern insanın anlayıp algılayabileceği düzeyde ve onun bütün ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte güncelleştirilmelidir. Bu ihtiyacın gereği olarak “Din Hizmetleri Sempozyumu” nun ilkinin gerçekleştirilmesi üzere bir araya gelmiş bulunmaktayız. Modernleşmeye ve toplumsal değişmeye dair bu ifadelerin Diyanet İşleri Başkanlığı’nın düzenlediği Din Hizmetiyle ilgili bir sempozyumda zikredilmesi de din alanındaki değişimin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bu sempozyum, Başkanlığımızca sunulan din hizmetlerinin bugününü sorgulamamıza imkan verecek, gelecekte nasıl bir din hizmeti sunmamız gerektiğinin de yol haritasını belirlemede bizlere rehberlik edecektir. Hızla gelişen ve değişen dünyada, din hizmetleri ve din hizmeti sunma yöntemlerinde de bir yenilenmenin yaşanması ve bu konuda dinin dinamizmini koruyarak çağın ihtiyaçlarına cevap verecek hale getirilmesi, bugün içinde yaşadığı çağa tanıklık eden insanlar olarak bizlerin üzerinde önemli bir sorumluluk olarak durmaktadır. (Bekaroğlu, 2008: 1.c.15-16).

Din Hizmetleri Sempozyumunda yer alan Din görevlilerin karşılaştığı problemlere baktığımızda, Diyanet'in hizmet açısından aksayan yönleri ve eksiklikleri ortaya çıkmaktadır. Mesela; "Atama, terfi, ve yer değiştirmelerde adaletsizlik yapıyor" ifadesine katılanların oranı %50,6'dır. "Müftülük tarafından organize edilen mesleki açıdan gelişmemizi sağlayıcı eğitim etkinliklerinden yoksunuz %49,2, "hizmetlerimiz amirlerimiz tarafından takdir edilmiyor" %47, "amirlerimiz bizi mesleki olarak motive etmede yetersiz kalıyor" %40,2, "din görevlisi arkadaşların çoğunun ezan ve makam konusunda eğitim ihtiyacının olduğunu düşünüyorum %75,8; imam arkadaşlar mesleklerinde kendilerini geliştirme konusunda gayret göstermiyorlar %54,1, bazı engeller nedeniyle yüksek öğrenimime devam edemedim %53,2, yaşlı din görevlisi arkadaşlar genç cemaatleriyle iyi bir iletişim kuramıyor... Benzeri sorunlar personele yönelik sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bulguların değerlendirmesinde, din görevlilerin sorunlarını çözme noktasında zorlandıklarını ve sorunlarına daha sağlıklı çözümler bulabilmek için, sorunları dinleyecek ve bilimsel bir yaklaşımla onlara yardımcı olacak bir çözüm merkezine ihtiyaç duyduklarını görmekteyiz (Artan, 2008: 84-88). Böyle bir durum Diyanet'in personelin eğitimi konusunda hala eksikliklerin olduğunu, bu tür problemlerin aşılmasının da ayrı bir çaba gerektirdiğini bizlere göstermektedir.

Gerek Din Şuralarında gerekse Din Hizmetleri sempozyumunda dikkat çeken husus dinin modernleşen Türk toplumuna din alanında aydınlatmaya ve modernleşmeyle ortaya çıkan yeni durumlara beklentilere cevap bulmaya yönelik olduğudur. Din alanındaki değişim ve dönüşümler, modern insanın beklentilerine ve sorunlarına cevap verme noktasında ortaya çıkmaktadır. Bu ihtiyaç, din uzmanlığının yanı sıra, bilimsel alanda da uzmanlaşmış kadrolara ihtiyacı doğurmakta, Diyanet görevlilerini bu yönde teşvik etmekte ve eğitilmelerine imkan sağladığı ortaya çıkmaktadır.

Din Şuralarında yer alan kararlar toplumun dini alanda resmi temsilcisi ve düzenleyicisi olan Diyanet İşleri Başkanlığı, öncelikle kendi içinde bir tür ıslahata gittiği ve DİB'nin eksiklikleri, aksayan yönleri, eğitim ve bilimsel alanda yapılması gereken düzenlemeler ortaya konulmuş ve çağın gereklerine uygun düzenlemelerle toplumun da ihtiyaçları göz önünde bulundurularak yapılandırılmaya çalışılmıştır. Sekülerleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan rekabet ortamı, din şuraları bağlamında Diyanetin kendi bünyesinde yapısal değişikliklere gittiğini göstermektedir.

Tüm bu çalışmalar, araştırmalar, özelde Diyanet bağlamında genelde ise Türk toplumu ve tüm İslam dünyasını modernleşen değişen ve dönüşen yeni toplumsal olaylara uyumlu hale getirme çalışmaları olarak değerlendirilebilir.

4.3. Bireyselleşme ve Özelleşme Bağlamında Dini Değişim

Sekülerleşme süreci içerisinde ortaya çıkan bireyselleşme, kişinin birçok alanda kendi kendine yetebildiği ya da kendi alanına çekilmesini ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Bireysellik, bireysel özgürlüklerin demokrasiyle güçlendiği günümüz modern toplumun bir özelliği olarak da karşımıza çıkmaktadır. Dini alanda bireyselleşme ise kişinin dindarlık ölçülerinde değişime işaret etmektedir. "Özelleşme", "kilisesizleşme", "ait olmadan inanma" gibi tabirler ile de beraber kullanılan bu

kavramlar dinin bireyin özel alanına çekilmesine işaret etmek üzere kullanılmıştır. Kilise cami vb. dini mekanlara gitmeden kendi rasyonel tercihleriyle birey dini kendi anladığı şekilde yaşama hakkını kullanmaktadır (Kirman, 2005: 26). Sekülerleşmenin bu sürecini Türkiye'nin toplumsal yapısında da görebilmekteyiz. Bununla ilgili olarak Diyanet'in fetva bürolarına gelen soruları ve bununla ilgili yapılan çalışmaları (*Reenkarnasyon caiz mi? Çok modern, açık bir bayanım ama kalbim sağlam, inancım yerinde Yoga neden günah ki, sadece Allah'ı düşünüyoruz, yoğunlaşıyoruz?* Yine bir başkası da; *yogaya yapmaya niçin ihtiyaç duyuyorsun?* sorusuna: “ *Bu zamanda kim ibadet yapıyor ki, arkadaşlarla birlikte Tanrı'ya ulaşmak için Yoga yapıyoruz. “çizmeye namaz kılınır mı? “Bir koyundan topu topu 30 kilo et çıkar, ben kasaptan et alıp dağıtsam olur mu ?* vb. (Meriç, 2005: 42,48,53,222) baktığımızda; toplumun din algılamalarındaki bu değişimler, dini ibadetlerin yerine getirilmesindeki azalmayla bire bir bağlantılı görülmektedir. Böylece dini ibadetlerden uzaklaşan toplum buradan doğan boşluğu farklı inançlara yönelerek aşmaya çalışmaktadır.

Tüm bunları göz önünde bulundurduğumuzda Türk toplumunda da değişen dünya düzenine göre dini pratiklerde ve din algısında bireyselleşmeye yönelik durumların ortaya çıktığı gözlenmektedir. Böylece, yeni toplumsal yapıda din yeni bir içerikle, yeni bir konum kazanır. Son derece temelde ve geniş değişmelerin yer aldığı Türk toplumunda dinselliğin değişmesi de kaçınılmazdır (Tarhanlı, 1993: 151).

Yukarıdaki sorulardan da yola çıkarak farklı dindarlık tiplerinin ortaya çıktığına dair veriler desteklenmektedir. Diyanet yeni dindarlık anlayışıyla alakalı olarak “din görüntülü yeni akımlar” ismiyle aylık dergisinde özel olarak yer vermiştir (DİB, 2009). Bu dergide “Doğu Kökenli Batılı Akımlar” (Yitik, 2009: 5) isimli makalede modern insanın kalabalık yalnızlığına anlam arayışında Hinduizm veya Budizm kökenli dini akımlara yöneldiği söylenmekte Meditasyon, Reiki, Sahaja Yoga gibi doğu kültürüne ait ayinlerle de karşılığını bulmaktadır. Bu durum modern ilişkilerin resmi ve rekabetçi ortamında kendisine dost bulamayan modern insanın bir arayışı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkemizde görülmeye başlayan bu yeni oluşumlar hakkında Diyanet'in bu dergisi bir cevap niteliği taşımaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı, toplumu ilgilendiren bu ve benzeri durumlarla ilgili sorulara fetva bürolarından telefon, bire bir görüşmelerle yanıt verebildiği gibi diyanetin web sitesinde de cevap vermekte ayrıca; din hizmetleri personelinin de bu amaç doğrultusunda yetiştirilmesine önem verdiği de bulgulara rastlanmaktadır. Ayrıca VI. Din Şurasında da aşağıdaki kararlar, din hizmeti sunumunda, toplumun psiko-sosyal durumu göz önünde bulundurularak elemanlarını da bu amaç doğrultusunda eğitilmelerini hedeflediği görülmektedir.

Kur'an Kursu Öğreticilerinin pedagojik formasyonunu geliştirecek hizmet içi eğitimler yoğunlaştırılmalıdır. Kur'an Kurslarında öğrencilere yönelik rehberlik ve psikolojik danışmanlık hizmetlerine ağırlık verilmeli ve bu hizmet için kadrolar ihdas edilmelidir (VI. Din Şurası).

Toplumda gözlenen böyle bir değişimin sonucunda Diyanet de toplumsal sorunların dışında da kalmamak adına, sosyal bilimlerden faydalanmanın gerekliliğini vurgulamıştır. Böylelikle Diyanet'in yeni toplumsal algılara karşı çözümler sunması bir tür gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.4. Dini Çoğulculuk ve Dinler Arası Yönetişim İlişkilerinde Değişim

Sekülerleşme ile birlikte dini alanda ortaya çıkan bir diğer durumun da dini çoğulculuk olduğunu belirtmiştik. Çoğulculuk, bir toplum ve devlet yapısı içerisinde çeşitli dini grup veya mezheplerin yer almasını, aynı zamanda aynı millet veya kültüre mensup

kişilerin farklı din veya mensubiyeti ve bundan kaynaklanan sosyal süreçleri de ifade eden bir kavramdır (Günay, 2000: 249). Çok kültürlü toplumla eş anlamlı görülen çoğulcu toplum, beraberine bazı problemleri de taşımaktadır. Özellikle dinsel guruplar arasında yaşanan rekabetçi düşüncenin yaygınlaşması ve her dini geleneğin kurtuluşu kendi ekseninde görmesi çatışmacı bir ortama sebep olabilmektedir. Türkiye de birçok dinin, cemaat ve mezheplerin bir arada bulunduğu bir ülke olmasından dolayı bu tür ayrışmalarla karşı karşıya gelebilmektedir. Böyle bir problemin barışçı yollarla çözülmesi, demokrasinin ve farklılıklara hoşgörüselle yaklaşımın önemini ortaya koymaktadır. Diyanet bu noktada dini tekeli elinde bulundurması bağlamında, toplumun dini ihtiyaçlarına cevap ararken diğer din ve cemaatleri de bir arada tutabilecek projeler üretme gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Dini çoğulculuk, dini inançların bireyler için bir seçim haline gelmesini ifade eder. Bunun sekülerizmle ilişkisi, dinin toplumsal entegrasyonu sağlamadaki rolünün zayıflayacağı ve hatta büsbütün kaybolacağı yönündedir. Diğer taraftan Yeni dini hareketlerin ortaya çıkması ve kutsala olan inancın artmasıyla ABD, İngiltere gibi sanayileşmiş ülkelerin giderek daha az seküler hale geldiğinden söz edilmektedir. Bütün bu gelişmeler dinin bireysel ve toplumsal bağlamda hala bir ihtiyaç olarak hayattan uzaklaştırılmayacağını göstermektedir. Dindeki bu canlanma ve sekülerizm arasında, toplumsal değişimin bir dinamiği olarak dini değerlerle seküler değerler arasında bir diyalektik süreç ya da diyalogun varlığı açıkça görülmektedir (Bodur, 2003: II. Din Şurası II.c. 23).

Son yıllarda dünya dinlerine mensup dini liderler arasında diyalog ve işbirliği çalışmaları hızlanmış, dünyada hoşgörü ve barışın tesisi için dinlerin olumlu etkilerinden yararlanılması düşüncesi geniş taraftar bulmaya başlamıştır.

Türkiye’de özellikle son yıllarda dinler arası diyalog faaliyetleri gündemde olan bir konudur. Diyanet’in böyle bir çalışmadaki fonksiyonu ise kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden dinler arası diyalog çalışmaları da Diyanet İşleri Başkanlığı’nın faaliyet alanına girmektedir.

23-27 Kasım 1998’de düzenlenen II. Din Şurasında dinler arası diyalog faaliyetleri kapsamında yapılabilecek çalışmalara yer verilmiştir. Diğer dinlerle olan ilişkilerde gözetilmesi gereken hoşgörüselle durum yenedünya düzeninde istikrarlı ve huzurlu bir şekilde yer alabilmemiz açısından önemli görülmektedir.

Bununla ilgili olarak II. Din Şurasında alınan kararların bazıları şunlardır:

“Farklı din mensupları, dünya barışına katkı sağlayabilecek ortak inanç ve düşünceleri geliştirip yaygınlaştırmak için çalışmalıdır.

Dinler arası diyalog çalışmaları, herhangi bir dinin propagandası görünümünden kurtarılmalıdır. Diyaloglarda gizli, siyasi ve başka gayeler güdülmemesi için gerekli titizlik gösterilmeli ve bu tutum eğitim çalışmalarına yansıtılmalıdır.

Farklı din mensupları ;Kendi dinleri dışındaki dinleri taassup ve ön yargıdan uzak olarak tanımaya çalışmalıdır.

Kendi görevlilerine diğer dinler konusunda sağlıklı bilgiler verecek eğitim programları düzenleyerek bu konuda karşılıklı yardımlaşma yoluna gitmelidir.

İlahi dinlerdeki tebliğ ve irşat hizmetleri dini çoğulculuk ve bir arada yaşama anlayışı içinde yeniden gözden geçirilmelidir.”

Dinler arası ilişkilerin günümüz dünyasında ne denli önemli olduğuna dair birçok neden bulunmaktadır. Her şeyden önce dinsel çoğulculuk kavramı mevcuttur. Yeryüzünde bir değil birçok din bulunmaktadır. Her din kendi yaşam tarzını belirlemektedir. Diğer taraftan farklı dinden olan insanlar bir arada yaşayabilmektedir. Bu yüzden dinsel çoğulculuğa ihtiyaç vardır (Arinze, 1998: II. Din Şurası, II. c. 48).

II. Avrasya İslam Şurası'nda alınan karar gereğince Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından "Dinler Arası Diyalog ve Araştırma Merkezi" kurulmuştur. Bu merkezin aldığı karar gereği, Hıristiyan dünyasında ülkemize gelen turistlerin ziyaret edecekleri bölgelerde görev yapan din görevlilerimizin geleneksel Türk misafirperverliğini ve İslam Dininin hoşgörü prensibini ortaya koyacak faaliyetlere öncülük yapmaları hususunda çalışmalar başlatılmıştır.

Türkiye I. Dini Yayınlar Kongresinde alınan kararda da diğer dinlerle olan ilişkilere yönelik karar alınmıştır. "Ülkemiz, geçmişten bugüne çeşitli din mensuplarının hoşgörü ve barış ortamında bir arada yaşadığı bir ülkedir. Bu gerçekten hareketle, dinler arası diyalog, arayışlarına katkı sağlamak ve çeşitli din mensuplarının birbirilerini tanımaları ve karşılıklı ön yargıları gidermeleri için kurumsal düzeyde akademik çalışma ve yayınların artırılması, bu hususta mevcut eksikliğin giderilmesi, sivil inisiyatifin de bu çalışmalara desteğinin sağlanması olacaktır.

Bu günlerde özellikle gündemde olan konular arasında; "İsviçre'de yaşayan Müslüman toplumun ibadet etme ve inancını yaşama hakkı anlamını taşıyan cami inşası ve cami mimarisinin ayrılmaz parçası olan minare yapımı hakkının bir referanduma tabi tutulması" dinler arası ilişkileri bir kez daha gündeme taşımıştır.

Günümüzde küreselleşmenin etkisiyle ortaya çıkan çok kültürlülük, çoğu ülke politikaları açısından dış dünyada olduğunda seyirlik bir alan, cazip bir ilgi odağı iken, içeride karşı karşıya kalındığında bertaraf edilmesi gereken bir sorun olarak algılanabilmektedir. Şüphesiz çok kültürlülük tartışmalarında öne çıkan asıl sorun, farklı kültürlerden ziyade, farklı dinlerin bir arada nasıl yaşatılacağı endişesi olmaktadır (Bardakoğlu, 2009: 3).

Bu ve buna benzer kararlar, kozmopolit bir yapıya sahip olan Türkiye barışı için daha da önemlisi dünya barışı için vazgeçilmez görülmektedir. Anlaşılan sekülerleşmenin din üzerindeki olumsuz etkisi, ayrıca fundamantalist hareketlerle ortaya çıkan din terörizmi ve medeniyetler çatışması gibi söylemlerin yoğunlaştığı son yıllarda, İslam dininde olduğu kadar diğer dinler için dinin eski önemini ve güvenini geri getirecek yeni tedbirlere ihtiyaç olduğu hissedilmiştir. Din ve mezhep savaşlarına sahne olan dünyanın artık din alanında, farklı dinlerin ve mezheplerin en azından birbirine hoşgörü çerçevesinde yaklaşımıyla dünya barışı adına böylesi bir dini evrenselliği üretme yolunda olduğu görülmektedir.

4.5. Bilimsel ve Teknolojik Gelişmeler

Modernleşme sürecinin toplumsal düzeyde rasyonelleşme yönünden yapmış olduğu katkılar ve bu katkıların sonucu olarak teknik ve alt yapı imkanlarında gözle görülür bazı imkan ve fırsatların ortaya çıkarılması açısından önemli gelişmelere açık olduğu açıktır (Kirman, 2006: 69).

Din-bilim çatışması gerek felsefi gerekse sosyolojik açıdan tartışılan konular arasında olduğu bilinmektedir. Modern insanın hayatını kuşatan bilimsel ve teknolojik gelişmeler insanları daha rasyonel düşünmeye yöneltmekte (Kirman, 2005: 167) bunun neticesi ise; sekülerleşmenin de iddialarından biri olan, rasyonalitenin dinin önemini azaltacağına dair öngörüyü ortaya çıkarmaktadır. Böyle bir durumun dinin lehine geliştirilecek bir duruma dönüştürülmesi de Diyanet'in sorumluluk alanında değerlendirilmektedir.

Diyanet'in toplumun din alanındaki sorularına bilimin verilerini göz önünde bulundurarak cevap verme yoluna gittiğine dair örnek bir çalışma niteliğinde olan "Din ve

Bilim Işığında Oruç ve Sağlık”² adlı eser, orucun tıp ilminin verilerinden faydalanılarak hazırlanmış bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Dini pratiklerdeki değişim taleplerinde değineceğimiz oruçla ilgili değişimde yine orucu bozan durumlarla ilgili tıbbi imkanlardan faydalanma yoluna gidildiği görülmüştür.

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın bilimsel gelişmeler adına yapmış olduğu çalışmalar arasında I. Din Şurasında Kur’an’ın anlaşılmasındaki problemleri ortadan kaldıracabilecek ortak bir tefsir çalışmasının gerekliliğinden bahsedilmiştir. Özellikle son yıllarda Diyanet’in bilimsel çalışmalara ayrı bir önem vermesi bu yöndeki tutumunu ortaya koyar niteliktedir.

“Geçen zaman, değişen dünya ve gelişen teknoloji her gün yeni bir şeyler ortaya koymayı gerekli kılmaktadır. Geçmişte ortaya konulan dini-ilmi çalışmalar elbette önemlidir, ancak yazılan eserler büyük ölçüde o günün bilgi, birikim ve anlayışını yansıtmaktadır. Zaman değişiyor, insanlar değişiyor, bilgi değişiyor, idrak değişiyor; dolayısıyla bu kadar değişimin olduğu bir hayatta geçmişin bilgisinden de istifade ederek yeni şeyler üretmek, günün insanına, idrakine hitap eden ve günümüz ihtiyaçlarına cevap veren eserler ortaya koyabilmek hayati bir önem arz etmektedir.

“Başkanlığımız yayınları arasında çıkan kaynak eserlerin bir devamı olarak nitelendirebileceğimiz, “Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri” de günümüz insanının Kur’an-ı Kerim’i anlamasına önemli ölçüde katkıda bulunacaktır. 2003 yılında I. baskısı, kısa sürede tükenmesi nedeniyle II. baskısı ve şu anda III. baskısı yapılan bu eser, vatandaşlarımız tarafından yoğun bir ilgi görmektedir (Akkaya, 2008: 62).

Buradan hareketle dinin çağdaş dünyaya uyumu sürecinde, İslam dininin temel kaynakları olan Kur’an ve Sünnet’i yeniden yorumlama ihtiyacı ortaya çıktığı söylenebilir. Bu amaca yönelik, 2007 yılı sonunda tamamlanacak hadisler konusundaki yeni referans, 35 bilim adamı tarafından hazırlanmakta ve 5 cilt olarak planlanmaktadır.

Yukarıda yapılan bu açıklama Kur’an’ın yorumuyla ilgili tefsir çalışmalarının değişimi hedeflediğini ortaya koymaktadır.

Ayrıca hadislerin yeniden gözden geçirilip düzenlenmesine dair çalışmalar gerek Türk basınında gerekse dünya da ilgi uyandıran çalışmalar olarak görülmektedir.

Bu çalışmalarla ilgili dünya basınında çıkan aşağıdaki haberler de durumun mahiyetine dikkat çekmektedir.

The Guardian gazetesinin, “Türkiye İslam’a 21. yüzyıl yorumu getirmek için çalışıyor” başlığıyla verdiği haberde, “çalışmada şeriat hukukunun temellerinin yeniden yazılması ve Kuran-ı Kerim’in modern çağa göre yeniden yorumlanmasının hedeflendiği” belirtildi.

The Daily Telegraph gazetesi de hadislerin yeniden yorumlanması çalışmasını “devrim niteliğinde” bir çaba olarak yorumladı. Gazetenin haberinde, “NATO’nun tek Müslüman üyesi olan ve küresel terörizmle savaşın önemli bir ortağı durumunda bulunan Türkiye’de hadislerin bugüne uyarlanması, ABD’nin etkisiyle hazırlanmış ve İslami radikalizmle mücadeleyi amaçlayan planın bir parçası olabileceği” yolundaki görüşlere de dikkat çekildi

İngiliz basınına göre Türkiye, İslam’ın yeniden yorumlanmasında devrim niteliği taşıyan bir belge yayınlamaya hazırlandığını açıkladı. İngiliz uzmanlara göre, Diyanet’in bu çalışması Hıristiyan dinindeki reforma benzer bir çalışma; zira İslam’ın teolojik temellerinde değişikliğe gidiyor (<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/29.02.2008>).

Dünya basınının hadis çalışmalarını dinde reform olarak değerlendirmesi konusunda Diyanet bu çalışmaların reform niteliğinde olmadığı hususunda açıklama getirmiştir.

² Bkz. ÖZYAZICI A., 2004

Başlama sebebinin temelini ise; Türkiye’de ailelerin kendi çocuklarına okutacağı ve de camilerde imamların ders vereceği bir hadis kitabının olmamasına bağlanmıştır. Mevcut hadis kitaplarının bu konuda yetersiz olması ve yeni bir şerhe ihtiyaç görülmesi Diyanet’in böyle bir çalışma yapmasına sebep olmuştur.

Bununla ilgili olarak II. Din Şurası tebliğinde yer alan; *“Bir vahiy bütünlüğü içinde Kur’an-ı ve onun tebliğ ve uygulama modeli olan sünneti ana kaynak alan din bu yönü itibariyle belirlidir. Ancak dinin bu karakterinin aksine onu muhatap alan insanın, içinde bulunduğu toplumda karşılaştığı problemler, cevabını aradığı sorular, zaman ve zemin boyutunda mahdut bir alana sıkıştırılamayacak kadar sonsuzdur.(Yeprem, II. Din Şurası)* bu ifadeler bizi Hadis ve tefsir alanında böyle bir çalışmaya ihtiyaç duyulması dinin temel kaynaklarından olan Sünnet ve Kur’anın tarihsellikten kurtarılıp günün ihtiyaçların cevap verebilecek hale getirilmesiyle alakalı bir durum olduğunu göstermektedir.

Bilimsel çalışmalarla ilgili bu bilgilerden sonra şimdi de Diyanet’in teknolojik açılımına değinelim:

Teknolojik gelişmelerin modernleşmeyle ilişkilendirilmesine yönelik Giddens, “dünyanın bu gün ne kadar modern” sorusuna cevabıyla ilişkilendirebiliriz. “1890’lı yılların hayatıyla, 1990’lı yılların hayatı arasındaki herhangi bir basit karşılaştırma, bir çok teknolojik ve toplumsal gelişmenin gerçekleştiği yödedir. Jet motorlarının kullanılması, video kayıt cihazları, mikro dalga fırınlar, bilgisayarlar, nükleer güç, uydular, genetik manipülasyon, (bugün için) refah devleti, televizyon vd. günümüz dünyasının geçmişte olduğundan ne denli daha karmaşık, iç içe geçmiş ve ilerlemiş olduğu fikrini destekliyor. Bu karşılaştırma 1990’lı yılları tartışmasız bir şekilde modern görünmektedir (Giddens, 2001: XXVII).

Türk toplumunu, dünyanın uygar ve çağdaş yürüyüşüne onurlu bir biçimde katmanın çarelerinden bir tanesi de din hizmetinin topluma iletilmesinde teknolojik gelişmelerden faydalanılması olmuştur. Bunlar arasında özellikle toplumun hemen her kesimine ulaşmasındaki kolaylığı ve toplumu dönüştürmedeki gücünün etkisi bağlamında televizyon internet vb. görsel ve işitsel yayınların önemli olduğu bilinmektedir.

Günümüzde sesli ve görüntülü yayınların kamuoyunu aydınlatmadaki mühim tesiri karşısında Başkanlığın özel radyo-televizyon yayınlarına başlaması bir zaruret halini almış bulunmaktadır. Yayınlara geçilebilmesi için gerekli kanuni düzenlemeler yapıncaya kadar bu yayınlarda ihtiyaç duyulacak yeterli teknik eleman ve program uzmanlarının yetiştirilmelerine başlanmalı, bu arada halkımıza Başkanlıktan beklediği radyo-televizyon hizmetlerini mevcut kanallarla karşılama cihetine gidilmeli ve eldeki paket programlar zenginleştirilmelidir.(I. Din Şurası kararı)

Dinin toplumun her kesimine ulaştırılmasındaki çabayı yine teknolojinin ve bilişimin zirveye tırmandığı böyle bir modern çağda internet erişiminden de faydalanmak özellikle gençlerin bu yöndeki ilgilerini de göz önünde bulundurduğumuzda diğer taraftan toplumun hemen her kesimine ulaşması bakımından önemli görülmektedir. Bu amaç doğrultusunda Diyanet bilgisayar teknolojisinin de imkanlarından faydalanmayı göz ardı etmediği gözlenmektedir.

Dinin sadece kitaplar ile anlatılamayacağı gerçeğinden hareket edilerek, TV ve internet aracılığı ile yetişkinlere ve çocuklara, çizgi film, CD. Oyunları ve benzeri yollarla, dinin hayatın içinden örneklerle ve eğlendirerek öğretilmesi yoluna gidilmesi, ve bu konuda verimliliğin artırılabilmesi için Diyanet İşleri Başkanlığı’nca alan çalışmaları yaptırılması, bunun sonucunda doğacak ihtiyaca göre eserler yazdırılması, sesli ve görüntülü yayınlar yapılması uygun olacaktır (II. Din Şurası kararı).

Diyanet İşleri Başkanlığı web sayfasında, ilk ve orta öğretimdeki öğrencilerin araştırmalarında başvurabilecekleri müfredata uygun bilgi ve materyallere de yer verilmelidir (VI. Din Şurası kararı).

Bu kararlar ilgili olarak Diyanet'in Web sitesinde dini bilgiler, Web kütüphanesi, görsel yayınlar, çocuk sitesi gibi içerikler bulunmaktadır. Çocuk sitesinde, gerek dini bilgiler gerekse karakter oluşumuna katkıda bulunacak; hikayeler, masallar, çizgi filmler, bulmaca ve yarışmalar, çocuk dergisi vb. çalışmalar, çocukların anlayabileceği ve oynarken öğrenebileceği bir formatta sunulmaktadır. Bunların yanı sıra yetişkinlere yönelik de, dini belgesel ve diziler, panel ve sempozyumlara, Diyanet'in Web sitesinde rastlamak mümkündür. Ayrıca 2005'de yapılan III. Dini Yayınlar sonuç bildirgesinde de çocuk eğitime yönelik "Türkiye'de Çocuk Yayıncılığı" konusu işlenmiştir.

Gündelik hayat, birey ve toplum, kitle iletişim araçlarının etkisine açık bir biçimde şekillenmektedir. Medya marifetiyle ön plana çıkarılan roller, obje ve klişeler, özellikle yeni kuşakların dünya algısını olumsuz şekilde etkilemekte, üretilen modeller, gençlerin duygu ve karakter dünyasında ciddi sarsıntılara yol açmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı, bu etkilenimi yönlendiren değişim ve farklılaşmaları dikkatle izleyerek, gerekli önlemleri alma konusunda kayda değer adımlar atmalıdır.(VI. Din Şurası kararı).

Kitle iletişim araçlarından televizyon sosyal ve kültürel hayatta insanlar için vazgeçilmez hale gelmiştir. Bu durum televizyonun sebep olabileceği bir takım kültür erozyonu gibi toplumu olumsuz etkileyebilecek durumlar da ortaya çıkabilmektedir. Toplum böylesine etkisi altın alan televizyonun. Toplumun tamamına ulaşma imkanından yararlanmak ve böylece toplumu dini konularda aydınlatmada bir araç olarak kullanma gereğini Diyanet teşkilatı da hissetmiş ve bu yönde TRT'nin de iş birliğiyle televizyonda yayınlanabilecek programlar geliştirmiştir. Bununla ilgili olarak "Türkiye'de televizyonda dini yayın ve programlar, önce devlet televizyonunda, TRT 1'de 1975 yılı ortasında başlamıştır. İlk muntazam dini programlar, o senenin Ramazan ayı dolayısıyla başlatılmıştır. (Yalçıntaş,1995: 404) Bu gün ise; İslam'ın Aydınlığında adlı program DİB ve TRT kurumu arasında yapılan protokol gereği, Perşembe günü saat 06:30'da yayınlanmaktadır (www.diyamet.gov.tr).

Diyanet'in şuralarda aldığı bu kararlar ve uygulamalarla Diyanet'in toplumu aydınlatma hususunda camiler ve Kur'an Kurslar ile yetinilmeyip toplumun tamamına hitap edebilecek bir kurumdan faydalanması, teknolojik gelişmeleri takip etme açısından önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Bu durum diyanetin toplumu aydınlatmada, teknolojinin tüm imkanlarını da kullanmasını bir görev saydığı görülmektedir. Bu ve benzeri gelişmelerin etkinliği ve önemi II. Din Şurasında şu şekilde belirlenmiştir.

Camilerde teknoloji den istifade edilmelidir, alıcı-verici ve dev ekranlarla merkez seçilen bir camiden diğer camilere ses ve görüntü ile vaaz-u nasihat yapılmalıdır. Camide vaaz ederken slayt, vb. görsel araçlardan istifade edebileceği şekilde vaaz kürsülerinin yanında mekanlar yapılmalı, gerekirse vaiz orada ayakta slayt, vb. görsel araçlardan istifade edebilmelidir (II. Din Şurası I. c. 519).

Teknolojinin imkanlarından faydalanma bağlamında Türkiye'nin bir çok ilinde uygulanan merkezi ezan ve hutbe sistemi din alanında gerçekleşen bir değişim olarak değerlendirilebilir.

Merkezi ezan ve vaaz sistemine yönelik bu önerilen ve uygulama noktasında bazı aksaklıkların olduğu, toplumun ve camilerdeki din görevlilerinin de böyle bir durumu benimsemediğine dair bilimsel bir çalışma yapılmış (Kirman, Günaydın, Apaydın, 2007) ve bu çalışmayı yapan hocalarla görüşmemizde Diyanet'in bu çalışmayla yeteri kadar ilgilenmediği yönünde bir eksiklik olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca merkezi ezan sistemi ve ezanın hoparlörden okunmasına dair, Din Hizmetleri Sempozyumunda tebliğ konusu olan; Din Hizmetlerinde Teknolojinin Kullanılması: Hoparlörle Ezan Okuma Meselesi (Günaydın, 2008: 31) konulu tebliğde bu konuyla ilgili aksaklıklara, toplumsal olumsuzluklarına değinilmiş ve neler yapılabileceği üzerinde durulmuştur. Ezan okuma şekilleriyle ilgili olarak da ezanı güzel ve makamına uygun okumama ve diğer taraftan

zamana dikkat edilmemesiyle ortaya çıkan problemlerin giderilmesi açısından görevlilere uygulamaya yönelik kursların verilmesi ve bu işi güzel yapan kişilere teslim edilmesi, merkezi ezan sisteminin gerekçesini ortaya koymaktadır. Merkezi ezan sistemiyle ilgili olarak Diyanet İşleri Başkanlığı şikayetleri de göz önünde bulundurarak 2001 yılında merkezi ezan okuma uygulamasına geçmeye karar vermiştir (Günaydın, 2008: 40).

Diyanet bu eleştirileri göz önünde bulundurmuş olmalı ki VI. Din Şurasında aşağıdaki kararı almıştır:

Merkezi vaaz ve ezan uygulaması, kadro imkanları da dikkate alınarak tekrar değerlendirilmeli, irşad faaliyetlerinin daha etkili olabilmesi için tedrici olarak yüz yüze vaaz uygulamasına geçilmeli, hutbelerin hazırlanmasında din görevlilerinin daha aktif rol alması sağlanmalı, uygun görülecek bazı camilerdeki vaaz ve hutbelerin naklen yayınlanması hususunda gerekli girişimlerde bulunulmalıdır (VI. Din Şurası kararı).

Cami hizmetinin geliştirilmesine yönelik öneriler arasında camilerin sadece namaz kılınan bir mekan olmaktan çıkarılıp imkanlarının artırılması yer almaktadır.

Camiler, ibadetlerin edası yanında, cami dersleriyle beraber kadın, çocuk ve gençlere yönelik programların da düzenleneceği mekanlar olarak değerlendirilmeli, cami hizmetleri çeşitlendirilmeli ve cami müstemilatında özellikle öğrencilerin yararlanabileceği kütüphane ve okuma salonları oluşturulmalıdır. Yetişkinlere yönelik cami dersleri farklı kültür ve bilgi düzeyleri dikkate alınarak düzenlenmeli ve işlevsel hale getirilmelidir

Diyanet İşleri Başkanlığının teknoloji ve bilim adına yaptığı bu çalışmaların sosyal değişime açısından dönüşümü, değişimin dinin insanlar sunumunda olduğu yönündedir. Gerek bilimsel çalışmalardan istifade edilmesi, gerekse teknolojiyi takip edilerek dini hizmetin yaygınlaştırılması ve daha etkili hale getirme çabası, din-bilim ilişkisi açısından olumlu sayılabilecek bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

4.5.1. Çağdaş Dünyada Kadın Problemleri İle İlgili Dini Tartışmaların Hadis ve Tefsir Çalışmaları Açısından Değerlendirilmesi

Modern toplumun göstergelerinden bir tanesi de o toplumun kadınlara yönelik uygulamaları dikkat çekmektedir. Hatta öyle söylenebilir ki modernleşmeyle ilgili değerlendirmeler kadının toplumsal konumu üzerinden yapılmaktadır (Göle, 2001). Göle modernitenin anahtarı olarak kadını “ sorunsalını Müslüman ülkeler (İran, Suudi Arabistan), ile Türkiye Cumhuriyeti ve batıyla bir kıyaslamayla ortaya koymaya çalışmıştır. Bu karşılaştırma kadının kamusal da görünürlüğüyle ilgili, siyasi dini ve kültürel öğelerle birlikte değerlendirilmektedir. Kadının kamusal alandaki konumu da modernitenin anahtarı olarak değerlendirilmektedir (Göle, 2009: 147-149). Bu anlamda kadınla ilgili konularda dine yüklenen misyon sorgulanmaya tabi tutulmaktadır.

İslam toplumlarını Batı karşısında en çok eleştirilen konulardan bir tanesi kadının toplumdaki konumuyla ilgilidir. Hz. Peygamber döneminde kadınlarla ilgili meselelerde Peygamber’in eşit davrandığı, kadını birçok toplumsal hak elde ettiği bir dönemdir. Ayrıca kadın, peygamberle sorunlarını paylaşabiliyor, eşi Ayşe örneğinde olduğu gibi fikir beyan edebiliyordu. Ancak Peygamber’in vefatından sonra bu durumda bazı değişimler olmuş kadınlar adeta sindirilmişlerdir. Bugün İslam toplumların geldiği durum ise kadının toplumsal konumunda erkekler açısından değerlendirildiğinde yüklenen misyon ve ahlakilik açısından erkekte farklı konumlandırılmış. Gerek aile içi ilişkilerde gerekse toplumsal statü açısından kadın hep geri planda kalmıştır. Böyle bir durumun da

devamlılığını ve meşruiyetini sağlamak adına dini yorumlara başvurulmuştur. Adeta bu durum dinin de desteklediği bir durummuş gibi algılanır olmuştur.

Dini değişimi konu aldığımız böyle bir çalışmada, İslam dinin temel kaynaklarına mal edilmiş kadınlarla ilgili dini görüşlerin yeniden değerlendirilmesi, Diyanet'in tefsir ve hadis çalışmalarında dikkat çeken bir konudur. Yine din şuralarında kadınla ilgili dinden kaynaklanan problemlere değinilmiştir. Örneğin; *“boşanma talebinin sadece erkeklere verilmiş bir hak oluşu haksız muamelesine gelince, bu talimatta yine Kur'an'ın kesin ayetine değil, Müslüman ulemanın, kendi zamanlarının şartlarına uygun gördükleri, kişisel kararlardır. Bu gibi karaları kendi zamanlarının mantığına göre kavramak durumundayız. Kur'an ayetine göre, ise kadınlar boşanma talebinde bulunabilirler. Boşanma talebinde bulunan bir kadın kocasına boşanma bedeli vermek durumundadır (Bilgin, 2003: I.c. 252). “Eğer ikisinin birlikte Allah'ın sınırlarını koruyamayacaklarından korkarsanız, kadının kendisi için ödemedede bulunmasında, her iki taraf için de günah yoktur (Bakara/229).*

Kadının aile hayatıyla ilgili boşanma talebinin elinde bulundurmadığına dair toplum arasında yaygın olan görüş bu şekilde yeniden yorumlama ihtiyacını doğurmuştur. Kadınlarla ilgili bir diğer konu ise kadının devlet başkanı, olmasıyla alakalıdır. Yine buna yönelik II. Din Şurasında şöyle bir ifade geçmektedir:

Kur'an'da kadının devlet başkanı ya da üst düzey bir kamu yöneticisi olamayacağı hakkında bir hüküm mevcut değildir. Aksine kadının devlet başkanlığı görevini de üstlenebileceği görüşüne de mesnet teşkil edebilecek bir kadın hükümdardan bahsedilir. Kur'an'da Hüdhüd kuşunun Hz. Süleyman'a Sebe'lilere hükümdar olan bir kadınla ilgili haber getirdiği ve “ gerçekten onlara (Sebe'lilere) hükümdarlık eden, kendisine her şey verilmiş ve büyük bir tahtı olan bir kadınla karşılaştım (Maide,5/33) dediği anlatılır. Kur'an'da bu kadının hükümdarlığı tartışılmaz. Hz. Süleyman'la tanışıp O'na Rabbi'nden verilen maddi ve manevi nimetleri gördükten sonra Allah'a iman ettiğinden söz edilir. İmanından sonra tahtında kalıp kalmadığı hakkında Kur'an'da bilgi verilmemektedir. Bir kadının hükümdarlığının tenkitsiz anlatılması bunun olabilirliğine delildir. (Aktan, 2003: 270).

Din şuralarında kadınlara yönelik bu ifadeler Kur'an ve Hadisler açısından yeniden değerlendirilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bugünkü Türkiye'de eski devirlerin şartlarına ve ihtiyaçlarına göre yapılmış bu düzenlemelerin peşin olarak Kur'an ile özdeşleştirmek ve yorumlardan sadece birinin doğruluğunda ısrar etmek yerine, yorumların hepsini Kur'an ile karşılaştırarak yeni anlayışlar geliştirmek, resmen hiçbir geçerliliği kalmamış kanunların verdiği azaplardan müminleri kurtarmak amacımız olmalıdır. İlahiyatçılar olarak, her konuda Kur'an'ın hakemliğine müracaat etmek üzere, Kur'anı daha çok okumalıyız. (Bilgin, 2003: I. c. 253)

Bu yüzden gerek yeni tefsir çalışmalarında gerekse hadislerin yeniden gözden geçirilmesinde, yukarıdaki hususlara dikkat edildiği aşağıda bu çalışmalarla ilgili açıklamalarda görülmektedir:

“Eğer karı kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Düzeltmek isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır” (Nisa, 35). Ayet yorumlanırken şu ifadeler yer verilmiştir: İslam hukukunda boşama hakkı kocaya aittir. Bu hükmü ya anlamayan veya kötüye kullanmak isteyenler “kadın hakkına aykırı” olarak değerlendirmişler, “İslam hukukuna göre kadın evlilik hayatında zarara uğrasa, zulüm görse, mutlu olmasa dahi kocası boşamadıkça bunlara katlanmak mecburiyetindedir” demişlerdir. Ayetin açık ifadesiyle bunun ışığında yapılmış içtihatlar bu anlayışa kesin olarak yol vermemektedir. Evlilik hayatı içinde zarar ve zulüm gören, mutlu olmayan kadın, kocası boşamak istemediği halde hakime veya hakemlere başvurarak evlilik hayatını

sona erdirebilir. Ayrıca yine kadının irade ve teşebbüsüyle devreye girecek olan muhalaa yolu da açıktır

Ayetin asıl muhatabı ümmet olduğundan, kocanın boşama hakkını kötüye kullanmak suretiyle kadını mağdur etmesi halinde, aile meclisi veya toplumun devreye girmesi, tayin edecekleri hakemler aracılığı ile anlaşmazlıkları çözüme bağlaması gerekir (Akkaya, 2008: 64).

Yahudi ve Hıristiyan kaynaklarından İslami geleneğe geçmiş bulunan kadın hakkındaki olumsuz telakki, yani “kadının şeytanlığı, fettanlığı, Adem’in şeytana kanmasına ve cennetten çıkarılmasına sebep oluşu, bu yüzden ‘asli günahın’ asıl sebebinin kadın olduğu, dünyada ondan uzak kalınması gerektiği...” inanç ve anlayışı da Kur’an’ın lafız ve ruhuna aykırıdır. Kur’an bu mecrada, Hz. Adem’le eşini birlikte (tekil değil, ikil olarak) anmakta, gerek Allah’ın uyarısına ve gerekse şeytanın saptırmasına birlikte muhatap olduklarını; ayak kaydırmanın da kadın değil, şeytan olduğunu açıklamaktadır. Bir insan ve Allah’ın bir kulu olarak kadının erkekten farkının bulunmadığı, kemal yolculuğu ve yarışında erkek ile eşit fırsata sahip bulunduğu ise pek çok ayette açık ve kesin olarak ortaya konmuştur (Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri, c. I, s. 48).

Tefsir çalışmalarının yanı sıra hadis çalışmalarında da, kadınlarla ilgili hadislerin yeniden gözden geçirildiği görülmektedir.

Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Mehmet Görmez, özellikle kadına yönelik şiddeti meşru gösteren hadislerin tamamının uydurma olduğunu belirtmiştir:

“Kadını kadın olduğu için aşağılayan, kadına şiddeti mazur gösteren hiçbir söz, ima ile de olsa İslam peygamberine mal edilemez. Bunların İslam’la hiçbir ilişkisi olamaz. Kadının yaratılıştan eksik olduğunu, uğursuz olduğunu, yaratılıştan aklının olmadığını, bütün bunların uydurma olduğunu bütün İslam bilginleri eserlerinde haykırışlardır.”

Türkiye I. Dini Yayınlar sonuç bildirgesinde de yine kadınlarla ilgili şöyle bir açıklama yapılmıştır. *Kur’an, Hadis ve İslâm kültürünün klâsik metinlerinde kadınlarla ilgili hüküm ve bilgilerin kendi bağlamlarında doğru değerlendirilmesi; günümüzde kadınlarla ilgili sorunların, toplumun diğer sorunlarıyla birlikte bir bütün halinde ele alınması ve kadın konusunun din üzerinden istismar edilmemesi için bu alanla ilgili dinî yayıncılık, kendini ciddi bir özeleştiriyeye tâbi tutmalıdır.*

Tüm bu eleştiriler de göz önünde bulundurularak Diyanet kadınlarla ilgili toplumsal konularda aşağıdaki kararları almıştır:

İslam’a göre, gerek ontolojik olarak, gerekse dini sorumluluk, hukuki ehliyet, temel hak ve hürriyetler bakımından ilkesel bazda kadın erkek ayrımı söz konusu olmadığına,

Şahitlik konusunda, borçlanma ayetinde belirtilen ve dönemin şartları ışığında, kadınların ticari faaliyetlerdeki pasif rolünden kaynaklanan farklılığın, genel düzenleme içermediğine,

Konuyla ilgili ayetler birlikte değerlendirildiğinde, kadının şahitliğinin erkeğinkine denk olduğuna,

Kardeşlerin miras paylaşımında kadınların payının, erkeklere nispetle farklı olarak düzenlenmesinin, erkeğin çeşitli alanlardaki mali sorumluluğunun kadına nispetle daha ağır olmasıyla doğrudan ilişkili olduğuna

Kadının ihtiyacının daha fazla olduğu veya erkeğin mali sorumluluğunun daha az bulunduğu durumlarda, karşılıklı rıza ile bu paylaşımın daha farklı bir şekilde yapılabileceğine, karar verilmiştir (DİY, 2003).

Netice itibarıyla Tefsir ve Hadis’lerin bilimsel platformda yeniden gözden geçirilmesi toplumsal sorun haline gelen ve dine mal edilen kadınların toplumsal konumuna yeni bir bakış açısı getirmiştir. Bu durumda modern hayatın kadına yüklediği toplumsal statüyle birlikte dinin kaynaklarında çağdaş yorumlar ortaya çıktığını ortaya koymaktadır.

4.5.2. Organ nakli-Ötenazi

Ötenazi tıbbi anlamda kişinin yaşam destek ünitesinden çıkarılması olarak bilinmektedir. Bu durum beyin fonksiyonlarını kaybetmiş hastalara uygulandığı gibi acısı ağır ve iyileşme umudu taşımadığına inanılan hastalara yönelik talep edilir bir durum haline geldiği görülmektedir. Seküler algı kalıplarının belirlediği bir diğer yaşam karakteri de ‘yaşam kalitesinin korunması’ tanımı çerçevesinde şekillenmektedir. Buna göre sosyal fonksiyonlarını kaybeden insanın acı çekmesini de önlemek amacıyla “ölebilme hakkımı istiyorum” gibi taleplerde bulunabildiği görülmektedir.

Bir yakınım makineye bağlı yaşıyor. Ne zaman öleceği belli değil. Doktorlar makineyi durdurmak için bizden izin istiyorlar, bu günah mı? Günümüzde seküler Batılı ülkelerinde bu konu daha fazla gündeme gelirken ülkemiz gazetelerinde de bu tür haberlere rastlanmaktadır (Meriç, 2005: 77-85). "Ölebilme hakkımı istiyorum" diye dava açan "Bayan B" yatağında kameralar eşliğinde sorgulanmış ve sorgulama mahkeme salonunda naklen yayınlanmış”Ötenazi bir tıp açmaz mı, bir özgürlük mü, yoksa zorunluluk mu? Yoksa vakti zamanı yaklaşınca ölümü güzel güzel yaşayabilmek demek olan "yaşam kalitesi "kavramının doğal bir seçeneği mi? Ötenazinin intihardan ne farkı var?(Milliyet Gzt. 3.4.2002) Gibi manşetlerle de medyaya yansımıştır. Böyle bir talebin dini yansıması yaşam hakkını koruma altına alan hükümlere de bir tepkiyi içermektedir.

Ötenaziyle ilgili bu sorgulamaların yanı sıra dini düzeyde böyle bir durumun karşılığı da ayrı bir sorgulama alanına girmektedir. Seküler bir tutum olarak kaşımıza çıkan ölüm hakkının istenmesi, ölüm ve insan-ölüm ilişkisi alanındaki dini anlayış kalıplarında da bir değişim talebi olarak kaşımıza çıkmaktadır.

Diyanet ötenazi hakkında, “İslam’a göre kişinin kendi canına kıyması yasak olduğu gibi, tıbbi verilere göre yaşama ümidi kalmamış veya şiddetli acılar hisseden bir insanın yaşamına bir başkası eliyle son verilmesi demek olan ötenazi de yasaktır. Yaşam destek ünitesine bağlı bir kişi;

a) beynin kesin olarak bütün fonksiyonlarını yitirdiğine

b) bu durumdan geri dönüşün artık imkansız olduğuna uzman tabiplerce karar verilmesi şartıyla yaşam destek ünitesinden çıkarılabileceğine (DİY, 2006) karar verilmiştir.

Yaşam kalitesinin yükseltilmesine yönelik bir diğer durum ise organ nakli konusudur.

Kur’an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde, organ ve doku nakli konusunda açık bir hüküm bulunmamaktadır. İlk müçtehit ve fakihler de, kendi devirlerinde böyle bir mesele söz konusu olmadığı için, bu uygulamanın hükmünü geniş şekilde açıklamamışlardır. Ancak Kitap ve Sünnet’in delaletlerinden çıkarılmış genel hükümler ve kaideler de vardır. Kitap ve Sünnet’te açık hükmü bulunmayan ve her devirde karşılaşılan yeni yeni meselelerin hükümleri, İslam fakihleri tarafından bu genel kurallar ile hükmü bilinen benzer meselelere kıyas edilerek çıkarılmış, bu şekilde yeni meselelere cevap bulunmaya çalışılmıştır. Organ ve doku nakli konusunda hükmünü tayinde de aynı yola başvurulur ve tıp ilminin verilerinden de faydalanarak yeni hükümler çıkarılabilir.

“Hacettepe Üniversitesi Tıp. Fakültesi Öğretim Üyelerinden Doç. Dr. Mehmet Haberal’ın ölmüş kimselerden alınacak organ ve dokuların, tedavileri ancak bu yoldan yapılabilecek hastalara nakli konusunda, Başkanlık Makamından havale olunan dilekçesi Kurul tarafından inceleyemeye alınmış ve yapılan müzakereler sonucu; canlı bir kimseyi kurtarmak için, ölünün bir parçasını itlaf etmeyi caiz görmüşlerdir. Nitekim, Müşavere ve Dini Eserleri İnceleme Kurulu’nun 16.4.1952 tarih ve 211 sayılı kararında, özetle;

Kurul tarafından aşağıdaki şartlara uyularak yapılacak organ ve doku naklinin caiz olacağı sonucuna varılmıştır:

Zaruret halinin bulunması, yani hastanın hayatını veya hayati bir uzvunu kurtarmak için, bundan başka çaresi olmadığı, mesleki ehliyet ve dürüstlüğüne güvenilen bir tabip tarafından tespit edilmesi Hastalığın bu yoldan tedavi edilebileceğine tabibin zann-ı galibinin bulunması, Organ veya dokusu alınan kişinin, bu işlemin yapıldığı esnada ölmüş olması, Toplumun huzur ve düzeninin bozulmaması bakımından organ veya dokusu alınacak kişinin sağlığında (ölmeden önce) buna izin vermiş olması veya hayatta iken aksine bir beyanı olmamak şartıyla, yakınlarının rızasının sağlanması, Alınacak organ veya doku karşılığında hiçbir şekilde ücret alınmaması, yönünde şartları içermektedir (DİY, 2002).

Sekülerleşmenin ortaya çıkardığı yaşam kalitesini artırmaya yönelik bu dönüşüm Diyanet'in de tıp ilminin imkanlarından da faydalanarak yeni toplumsal olaylara karşı dini alanla ilgili yeni bir fetva ortaya koyma yoluna gittiği görülmektedir. Bu durum toplumun dinamik yapısı içinde din de dinamizmin kaçınılmaz olarak ortaya çıktığını kanıtlamaktadır.

4.6. Dini Pratiklerdeki Değişim Talepleri

Sekülerleşme toplumun geleneksel din algılamalarında ve yapılandırmalarında çözülmenin yanı sıra değerler düzeyinde de değişime neden olmaktadır. Sekülerleşmenin insanı tanrıdan bağımsız bir biçimde algılamasına dair düşünce, insanı metafizik öğelerden uzaklaştırırken tanrıyı da tamamen insani gerçekliğin sınırları içerisine dahil ederek, insanı egemen kılan bir çerçeve oluşturuyor. Nitekim buna benzer bir durumu önceki bölümlerimizde Comt'un insanlık dinine dair düşüncesinde rastlamaktayız. İnsanı ölçü olan böyle bir anlayışta öznel ve bireysel tasavvurlar ortaya çıkmaktadır. Sekülerleşmenin neden olduğu bu değer olgusu, dini algı ve değer ilişkilerinde ibadet ve ritüellerde de değişimleri ortaya çıkarmaktadır.

Din alanında ortaya çıkan değişimlerle ilgili olarak toplumsal alanda ibadetler hususunda da değişimleri gruplandırarak olursak :

4.6.1. Namaz İbadeti ile İlgili Değişim

Modernleşme, sekülerleşme ve toplumsal değişim ile ilgili yapılan alan araştırmaları ve fetva bürolarına gelen sorular, toplumsal değişimin dini pratiklerde değişim taleplerinin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu değişimle ilgili olarak dini pratiklerden namaz ibadetiyle ilgili sorularda değişimin bu yönünü ortaya koymaktadır. “ Namaz Kur’anda üç vakit, Hz. Peygamber’in belirlemesiyle beş vakittir. İfadesine katılanların oranı %37,7’dir (Coşkun, 2005: 164). Kur’an’ın mealinde namaz üç vakit diyor, siz neden beş vakit kıldırıyorsunuz? (Meriç, 2005: 45)

Diyanet'in namaz ibadetiyle ilgili sosyal değişim karşısındaki cevapları ve yaklaşımı dinin bu yöndeki değişimini de belirlemektedir. Diyanet'in bu konu hakkındaki cevaplarının değerlendirmesini Diyanet'in yayınladığı “İlmihal” kitaplarında şöyle yer almaktadır:

İslam'ın başlangıç yıllarında namaz, sabah ve akşam kılınan ikişer rekattan ibaretken yaygın olan görüşe göre, Mi'rac olayından sonra beş vakit namaz farz kılınmıştır. *Kendi nefsinde bir yakarış ve ürperiş içinde ve pek yüksek olmayan bir sözle sabah ve akşam Rabbini an; gafillerden olma (el-Araf, 7/205)* ayeti namazın başlangıçtaki durumuyla ilgilidir. Yaygın olan görüşe göre ise, Cibril'in Hz. Peygamber'e Kabe'de,

namazın vakitlerini göstermek üzere imamlık etmesi Mir'ac olayından hemen sonraki gün olmuştur (DİB, 2006: 220).

Yukarda namaz vakitleriyle ilgili soru bu iki görüşten kaynaklandığı ortadır. Diyanet'in bu yöndeki açıklaması ise Namazın beş ayrı zaman diliminde olduğu yönündedir

Diyanet'in, günlük farz namazın kılınışı ile ilgili durumda, namazın vakitleri ve rekatları konusunda herhangi bir değişimden söz edilmemektedir.

Yukarda namazla ilgili sorulara baktığımızda, toplumdaki bu değişimin, bilgi düzeyinin artmasıyla, dine olan yaklaşımında teslimiyetten ziyade yerleşmiş kalıpları sorgulanmaya başlandığını göstermektedir.

Namazla ilgili bir diğer konu da kadınlarla birlikte Cenaze, Cuma ve Bayram namazının kılınabilirliğine yönelik görüşler ve uygulamalar olmuştur. Toplumsal düzeyde ortaya çıkan değişimin bu yönü, ibadetlerin şekil ve vaktini tayin eden geleneksel çizgide kırılmaların olduğunu ortaya koymaktadır. "Kadınlarla erkekler beraber cenaze namazı kılabilir diyenlerin oranı % 24,4, iken Cuma ve Bayram namazlarını kadınlarla erkekler beraber kılabilir diyenlerin oranı %20, 0'dır (Coşkun, 2005: 166).

Cenaze namazına kadınların da katılması ilk ortaya çıktığı dönemde tartışmalara sebep olsa da bu gün gelinen nokta medyaya yansıyan cenaze namazlarına kadınların katılımının engellenmediği dolayısıyla böyle bir yasağın dini dayanaktan ziyade geleneksel olarak varlığını devam ettirdiği dolayısıyla toplumsal şartlar bunu gerektirdiğinde kadınların katılımının engellenmediği yönündedir. Aynı durum kadınların Cuma Namazı ve Bayram Namazına cemaate katılmalarıyla da yakından ilgilidir. Cuma namazını kadınların kılınmaması ya da muaf tutulması olayın dini boyutundan ziyade geleneksel ve sosyolojik faktörlerden kaynaklandığı yöndedir. Zira bugün Cuma namazını kadınların da katılabileceği bir mekanın oluştuğunda kadının da cemaate katılımı yönünde dini bir yasağın olmadığı ortaya çıkmaktadır. Din İşleri Yüksek Kurulunun "Cuma namazının kadınlara farz kılınmamış olması, onlar hakkında bir mahrumiyet değil bir muafiyettir. Diledikleri takdirde, camiye gidip cemaatle Cuma namazı kılmalarında dinen bir engel yoktur (DİY, 2002). İfadesi bu durumu kanıtlar niteliktedir. Nitekim " Tokat Hatuniye (Meydan) Camii'nde din görevlilerinin kullandığı oda, cuma namazı kılmak isteyen kadınlara tahsis edildi. İl müftülüğü organizesinde yapılan düzenleme ile ilk defa cuma namazı kılmak için camide saf tutan kadınlar, ayrı bir heyecan yaşadı. Erkeklerle kadınların ayrı kapılardan girdiği camide cuma namazı kılan kadınlar, uygulamanın yayılarak katılımın çoğalmasını arzu ettiklerini söyledi." ilgili haber böyle bir uygulamanın delili olması bakımında örnek teşkil etmektedir (19.03.2005 www.haberfix.net).

Modern toplumun karakteristikleri arasında yer alan iş bölümü ve işlevsel uzmanlaşmayla alakalı olarak insanın zamanla yarışır hale geldiği görülmektedir. Buna ilaveten, yaşam standartlarının yükselmesi, ekonomik rekabetin artması, bilgi seviyesindeki artış vb. insanın daha iyi bir yaşam adına mücadele verdiği bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Bu süreç içerisinde dine olan bağlılıkta dolayısıyla insanın ibadetleri yerine getirebilmede güçlüklerle karşılaşması söz konusu olmaktadır. Bununla ilgili olarak hem ibadetini yerine getirme hem de toplumsal ve iş hayatını beraberinde yürütmek isteyen insanlar çözüm yolları ararken ibadeti yerine getirmede farklılıkları değerlendirmektedir.

" İkinci ile Öğlen ve Akşam ile Yatsı namazları her zaman cem edilebilir ifadesine katılanların oranı %10,6 (Coşkun, 2005: 165), "hastaneye gideceğim, öğle namazım orada geçecek, kaza mı yapmalıyım yoksa cem etmek diye bir şey varmış, onu mu yapmalıyım? Çalıştığım için öğle –ikinci, kışın da akşam namazlarımı kılamıyorum geçen gün arkadaşlar cem diye bir şeyden bahsettiler, ben de uygulayabilir miyim? (Meriç, 2005: 137)

Bu konunun dini yönünde klasik görüşlerde yolculuk ve yağmur gibi mazeret gerektiren durumlarda uygulaması mümkün görülmektedir. Ve birçok yönüyle tartışılan konular arasındadır. Diyanet ilmihalinin bu konuda genel değerlendirmesi, özel durumlarda, ihtiyaç ve zaruret sahiplerine de cem ruhsatı tanınmış olması yönündedir (DİB, 2006: I. c.332).

Ayrıca dini bir zorunluluğu olmayan nafile ibadetler hususunda; I. Din Şurasında geçen aşağıdaki metin dikkat çekicidir:

Günde 5 vakit farzların önünde ve sonunda bulunan önceleri nafile sonraları da sünneti müekkedede denilen artık, fazla namazların yerleri değiştirilmeli ve bunların nafile olduğu, nafilenin de zamanı, mekanı ve sayısı olmadığını ortaya koymalıdır. Nafile namazın hiçbir işi, gücü olmayan yaşlı insanları meşgul etmek üzere meşru oldukları açık açık anlatılmalıdır. Vazifeye, derse, otobüse, dükkana, işe zamanında gitmenin farz namazdan daha çok farz olduğu, gecikildiği dakikaya tekabül eden haksız kazanç olduğu vurgulanmalıdır. (Atay,1996: I.Din Şurası I. c. 297)

Bu açıklama bize toplumsal olarak yerleşmiş olan nafile namazlarla ilgili algının ibadetler konusunda toplumun hassasiyetiyle alakalı olduğu, dinin böyle bir zorunluluğu barındırmadığına dair ipuçları vermektedir.

Cuma namazı cemaatle kılınması zorunlu olan bir ibadettir. Modern hayatın topluma sunduğu iş koşulları böyle bir ibadetin yerine getirilmesinde bazı güçlükleri beraberinde getirdiği görülmektedir. Böyle bir durum Cuma namazı vaktinin Öğle mesai bitimine göre ayarlanması toplumsal ihtiyaçlara göre ortaya çıkmış yeni bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Cuma namazının vaktinin mesai saatlerine göre ayarlanmasının yanı sıra Ramazan ayında teravih namazına dair uygulamada yatsı ezanının yarım saat geç okunması toplumun sosyal ihtiyaçlarına yönelik örnek bir uygulama olarak görülebilir.

Çalışanların Cuma namazını kılabilmelerini sağlamak için mesai saatlerinde düzenlemeler gerçekleştirilmelidir (I. Din Şurası kararı).

Netice itibariyle namaz ibadetindeki değişim daha çok sosyolojik boyutta gerçekleşmiş, dinin de değişen toplumsal şartlara göre yeni düzenlemeler getirdiği görülmüştür.

4.6.2. Oruç İbadeti ile ilgili Değişim

Dini davranış biçimlerinden biri olan oruç toplum hayatında da önemli bir yere sahiptir. Ramazan ayında kurulan iftar çadırları, kitap fuarları, dini konserler, vb. durumlarla orucun sosyal yönünü göstermektedir. Ancak modern kent hayatının oruç tutmayı engelleyici yönündeki dönüşümleri orucun yerine getirilmesiyle ilgili problemler ortaya çıkmaktadır. “İşim gereği sürekli rakamlarla uğraşmaktayım. Ramazanda çok zorlanıyorum. Başım ağrıyor, midem bulanıyor, orucu tutmakta zorlanıyorum. Bunun yerine fidye versen olur mu? (Meriç, 2005: 274) Bu ve benzeri durumlar modern gündelik hayatta rastlayabileceğimiz durumlardır.

Oruç ibadetine bir diğer değişim ise, orucu bozan durumlarla ilgili ortaya çıkan gelişmelerden oluşmaktadır. “İğne orucu bozar mı? Astım hastalarının kullandığı sprey orucu bozar mı? Migrenim tuttu ilaç kullanmak orucu bozar mı? Vb. (Meriç, 2005: 277)

Bununla ilgili olarak Diyanet’in yayınlamış olduğu ilmihal kitabının oruç ibadetiyle ilgili bölümü dini alanda değişimin yönünü belirleyebiliriz.

Oruçlu iken iğne yaptırmak ya da ilaç kullanmakla alakalı bölümde iki farklı görüşten bahsedilmiştir. Birincisi Ebu Hanife’nin ‘derin yara üzerine sürülen ve karın veya beyne ulaşan ilacın orucu bozacağı yöndedir’ diğer görüş ise Ebu Yusuf ve Muhammed’in görüşleridir ki bu da yukarıda belirtilen durumlarda orucun bozulmayacağı yönündeki görüşüdür. Buraya kadar olan bölümde klasik kaynaklarından ikinci görüşün referansına

ilaveten tıbbi bilgiler göz önünde bulundurularak “astım ve nefes darlığı sebebiyle ağza sıkılan spreyin zerrecikler halinde içeri gittiği doğru olsa da bunların akciğerden öte geçmediği ve mideye ulaşmadığı, gıda ve susuzluk giderme özelliği taşımadıkları; bu sebeple bunların da orucu bozmayacağı ileri sürülmüştür. Ayrıca belli hastalıklara karşı korunmak maksadıyla yapılan aşuların hükmünde de tartışma bulunmakla birlikte, bu tür aşularla vücuda mikrop verilerek bağışıklık kazandırılmaya çalışıldığı, dolayısıyla bunların beslenme amaçlı olmadığı söylenerek oruca zara vermeyeceği görüşü ağırlık kazanmıştır” böyle bir görüş ortaya atılmıştır.

Ayrıca Din İşleri Yüksek kurulunun bu konuda aldığı karar da “Mütehassıs göz tabiplerinden alınan bilgilere göre, göze damlatılan ilacın miktar olarak çok az (1 mililitrenin 1/20'si olan 50 mikrolitre) oluşu ve bunun bir kısmının gözün kırılmasıyla dışarıya atıldığı, bir kısmının gözde, göz ile burun boşluğu birleştiren kanallarda ve mukozasında mesamat yolu ile emilerek vücuda alındığı ancak yok denilebilecek kadar çok az bir kısmının sindirim kanalına ulaşabilme ihtimalinin bulunduğu dikkate alınarak, İslam fakihlerinin de belirttiği gibi göz damlasının orucu bozmayacağına; bir kısmı ağız cidarında emilerek yok olacak kadar az olması ve esasen yutulmadıkça ağza alınan suyun orucu bozmadığı ve orucun teşri hikmeti dikkate alınarak, astımlı hastaların ağza püskürtülerek aldıkları ilacın da orucu bozmayacağı” yöndedir.

Bu iki görüş verildikten sonra tercih etme hakkı kişinin kendisine bırakılmış, dini bir hükmün uygulaması bireysel bir tercih halini almıştır. Böyle bir durumun sosyal değişime açısından yorumunda iki konu dikkat çekmektedir. Birincisi, oruçla ilgili ibadetin bozulmasına yönelik çıkarımda, bilimsellikten yaralanılmış, diğer taraftan ise iki görüş arasında tercihte bulunma hakkı ise dinin bireysel bir tercihe dönüşmesine katkı sağlamıştır.

Oruçla ilgili bir diğer durum ise, bu yıl farz orucun tatil zamanına denk gelmesiyle ortaya çıkan yeni durumlardır. Oruçlu iken denize girilip girilmeyeceği hususunda medyaya yansıyan fetva bürolarına gelen soruları buna örnek teşkil etmektedir.

İslami tatil kültürünün oluşması başlı başına bir sosyal değişim örneği olduğuna dair atölye çalışmaları vardır –İslamcılarının modern tüketim kalıplarını sahiplenme ve kullanmaları sürecindeki dönüşümü Caprice Hotel örneği üzerinden anlatılıyor (Bilici, 2000: 216)-ki tatilin oruç zamanına denk gelmesi de dini değişimi daha da net görme açısından dikkat çekici bir unsurdur. Böyle bir durumun yansıması akıllara “orucumu da tutarım tatilimi de yapar denize de girerim” şeklinde melez bir görünümü getirmektedir. Orucun dünyevi bir şekilde dönüştürülmesine bir diğer örnek ise orucun diyet gibi algılanıp pratik yönünün ön plana çıkarılmasında görülmektedir.

Oruç ibadetiyle ilgili değişimler yine zamansal ya da yapılaş şeklinden ziyade, oruç ayını diğer aylardan farklı kılan toplumsal faaliyetlerde gözlenmektedir. Değişimin diğer yönü ise bilimselliği de içinde barındıran orucun bozulmasına yönelik şartlardaki değişimle ortaya çıkmaktadır.

4.6.3. Kurban İbadeti ile İlgili Değişim

İnsanlık tarihi boyunca hemen hemen bütün dinlerde kurban kültüne dair uygulamaların farklı şekil ve amaçlarda da olsa uygulandığı bilinmektedir. Kur'an'da Hz.Adem'in iki oğlunun Allah'a kurban takdim ettiklerinden söz edilir. (el-Maide 5/27); bir başka ayette de ilahi dinlerin hepsinde kurban konulduğuna işaret edilir. (el-Hac 22/34). Ancak Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta kurban telakkisi bir hayli değişikliğe uğramıştır (DİB, 2006: II.c., 1). İslam dini açısından kurbanın fenomenolojik yönü İbrahim Peygamber'in oğlu İsmail'i Allah'a kurban etme girişimi ve buna Allah'ın bir koç göndererek onu kurban etmesini istemesiyle ortaya çıkan tarihi bir hatıranın devamı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kurban ibadetinin bireysel ve toplumsal olmak üzere iki yönünden bahsedilir. Bireysel yönü, kişinin yukarıdaki tarihi hatıradan mülhem tanrıya boyun eğişini simgelemektedir. Sosyolojik açıdan, ise bir tür yardımlaşma örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Konunun sosyal değişimi ilgilendiren yönü, insanların ibadeti sadece sosyal yardımlaşma olarak algılayıp fenomenolojik yönünü bir tarafa bırakmasıyla ortaya çıkmaktadır. Kurban ibadetinin yerine getirilmesi, hususunda toplumsal alandaki değişimler bu şekilde ortaya çıkmaktadır. Bununla ilgili diyanete gelen sorular, değişimin hangi düzeyde gerçekleştiğini göstermektedir.

“Bir koyundan topu topu 30 kilo et çıkar, ben kasaptan et alıp dağıtsam olur mu? (Meriç, 2005: 42) Toplumsal alanda ortaya çıkan bu değişim örnekleri, sekülerleşmenin nitelikleri arasında yer alan tanrı-insan ilişkilerinde ve dinin ritüellerindeki sembolik değişimi yansıtmaktadır. Konuyla ilgili bu değerlendirme, toplumun dini tamamen bir tarafa bırakmaktan öte, seküler toplumun kendi kutsal kalıplarını ürettiği yönündedir. Sekülerleşme, bu bakımdan toplumun dini alanda bir değişim yaşadığını ortaya koymaktadır.

Kurban ibadetiyle ortaya çıkan diğer bir toplumsal durum ise, kurban kesilirken yaşanan ve medyada çıkan haberlerle alakalı durumlardır. Özellikle büyükbaş hayvanların kesim esnasında ya da her hangi bir şekilde elden kaçmasıyla oluşan olumsuz manzaralar, kesim işleminin gerçekleşmesindeki trajik vakalar, toplum birçok kesiminde özellikle, hayvanları koruma ve yaşatma gibi derneklerin tepkisiyle karşılandığı bu dönemde ortaya çıkan haberler olarak gündemde yer almaktadır. Kurbanla ilgili gazete haberlerinde⁴ AB’ne uyum sürecinde kurban kesimiyle ilgili raporlara değinildiği, daha önce Kurban Bayramı için olumsuz rapor veren AB komisyon temsilciliği, bu yıl da “yakın takipte” gibi haberlere rastlamaktayız (Sezen, 2004: 17).

Metropollerde yaygın olarak görülen bu tür sorunların, şehirselleşmenin koşullarına göre halledildiği ve bu yönde yoğunlaştığı gözlenmektedir. Bununla ilgili olarak belediyelerin tayin ettiği yerler dışında kurban kesimine izin verilmemesi kurbanla ilgili kirliliği ortadan kaldırmaya yönelik tedbirler arasında yer almaktadır.

Burada bizi ilgilendiren Diyanet’in bu tür sorunlara nasıl yaklaştığı ve ne gibi çözümler sunduğuyla alakalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın "2009 Yılı Kurban Hizmetlerinin Uygulanmasına dair tebliğ" "Resmi Gazete'nin bugünkü sayısında yayımlandı. Tebliğle göre, kurban satış yerlerinin insan ve çevre sağlığı ve güvenliği ile hayvan hakları gözetilerek etrafı branda ile çevrili, üstü kapalı şekilde; yetiştirici, satıcı, alıcı ve diğer vatandaşların sosyal ihtiyaçlarını karşılayacak yerler, (su, tuvalet, kapalı oturma yerleri vb.) Diyanet İşleri Başkanlığı'nın "2009 Yılı Kurban Hizmetlerinin Uygulanmasına Dair tebliğ" de dikkate alınarak hazırlanacak. Kurban kesim yerleri dezenfekte edilecek. Kesim yerleri zemininde su biriktirmeyen, ışıklandırma ve havalandırması bulunan, sağlık ve temizlik şartlarına uygun mekanlardan seçilecek. Bu ve buna benzer kararların bildirimini Diyanet'in “Kurban Hizmetleri hakkında yayınladığı tebliğde yer almaktadır”⁵

Kurbanın sadece sosyal yardımlaşma olarak algılanılmasına Diyanet’in cevabı Diyanet İşleri Başkanı'nın, kurban yerine bağış yapılmasının geçerli olmadığı, kurban ibadetinin geçerliliğinin kurban kesimiyle mümkün olduğu yönde bir açıklamayı içermektedir.

⁴ Bkz. Hürriyet, 24.02.2009

⁵ Bkz. “2009 Kurban Hizmetlerinin Uygulanmasına Yönelik Tebliğ” 15.10.2009

Diyanet kurbanla ilgili yardımlaşma organizasyonunu “toplumu din konusunda aydınlatmakla görevli olan Diyanet İşleri Başkanlığı 25/10/2001 tarihli ve 32/4 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı uyarınca vekalet yoluyla kurban kesim organizasyonu olarak düzenlemiş ve kurbanların yurtdışı ve yurt içinde muhtaçlara ve fakirlere, Kur’an kurslarına ve öğrenci yurtlarına teslim edilerek ihtiyaç sahiplerine ulaşmasını sağlamışlardır.

Bu yönüyle kurban sadece bir hayvanın kesimi ile ilgili bir pratik olarak görülmemiş, bunun sosyolojik ve toplumsal işlevselliği de göz önünde bulundurularak toplumun yararına geliştirilecek bir organizasyonuna dönüştürülmüştür.

4.6.4. Hac İbadeti ile İlgili Değişim

Hac, İslam dinin pratikleri arasında yer alan ve yapılması sorumluluğu ve yapılışı bazı şartlara dayanan ibadetler arasındadır. Hac ibadeti de bireysel ve sosyal sonuçları içermektedir. Diğer ibadetlerde olduğu gibi hac konusunda da modernleşme-toplumsal değişme sürecinde bir takım değişimler olabilmektedir. Toplumun dini algılarındaki değişim diğer ibadetlerde olduğu gibi şartlarını sorgulama şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bununla ilgili Meriç’in fetva sorularına baktığımızda “Hac da kurban kesmesek olur mu? Televizyondaki hoca “hacca ille de aynı ay ve günde gidilmesi gerekmez” dedi. Çok kalabalık oluyor, izdihamdan can kaybı oluyor. Daha sonraki günlerde de gidilirmiş doğru mu? Hacca gittik ama bazen torunlar ısrar ediyor, tavla oynuyoruz günah mı? Ben hacca gittim komşumun kiliseden kalkacak cenazesine gidebilir miyim? (Meriç, 2005: 305) Bu ve buna benzer sorularla hac ibadetine toplumun yüklediği anlamı gözlemleyebiliyoruz. Toplumun hac esnasında yaşadığı uhrevi havanın hac dönüşünde dünyevi davranışlarında da kutsallığı gözetmesiyle bu tür sorularla karşılaşmaktadır. Başka bir alan araştırmasında; “haccın süresini birkaç aya yaymak mümkündür” ifadesine katılanların oranı %9,1, katılmayanların oranı ise, %61,6’dır.

Hac yapılışı gereği ülke dışına çıkmayı gerektirmesi, hacca gitmek isteyenlerin vize işlemleri, barınma, gıda, sağlık ve korunma ihtiyaçlarının karşılanması vb. organize edilmesi gereken durumları içermektedir. Ayrıca ibadetin doğru bir şekilde yerine getirilmesinde de rehberlik hizmetleri gerektiren durumlar ortaya çıkabilmektedir. Hac ile ilgili tüm bu hizmetlerin sağlıklı ve düzenli bir şekilde topluma sunulması noktasında Diyanet’in bünyesinde hac organizasyonunu düzenleyen Hac Daire Başkanlığı bulunmaktadır.

Hac ibadetinin Türk toplumuna hizmeti sunumu konusunda Diyanet İşleri Başkanlığı özellikle son yıllarda büyük ilerlemeler kat ettiği bilinmektedir. I. Din Şurasında Hac ile ilgili müzakereler yapılmış aşağıdaki karar alınmıştır.

Haccın farz bir ibadet olduğu dikkate alınarak, hac organizasyonunun Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından tek elden yapılması sağlanmalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı, hac esnasında karşılaşılan aksaklıkların giderilmesi için gerekli önlemleri almaya özen göstermelidir Türkiye’ye tanınan hac kontenjanının artırılması yönünde Suudi Arabistan Hükümeti nezdinde gerekli teşebbüslere geçilmelidir (I. Din Şurası kararı).

“Hac ve Umre Seyahatleri İle İlgili İşlerin Diyanet İşleri Başkanlığınca Yürütülmesine Dair Karar:

Madde 1-Bu Kararın amacı, hac farızasını yerine getirmek veya umre yapmak üzere Suudi Arabistan-a gidecek vatandaşların bu ziyaretlerini, Devletimizin onuruna yaraşır biçimde, her türlü çıkardan uzak, sağlık ve güvenlik şartları içinde yapmalarını sağlamak ve bu ibadetlerin usulüne uygun bir şekilde ifa edilmesinde vatandaşlara yardımcı olmak için gerekli usul ve esasları düzenlemektir.

Madde 2- Bu Karar, 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanununun 1 inci maddesi uyarınca Diyanet İşleri Başkanlığınca yürütülecek hac ve umre seyahatleriyle ilgili işleri kapsar (<http://hac.diyamet.gov.tr>).

Bakanlar kurulunda alınan bu kararlar, Diyanet'in hac hizmetini sunumundaki çalışmalarıyla bir tür gelişmeden söz etmek mümkündür. Diğer taraftan haccın yapılaş zamanıyla ilgili bir değişime dair bir veri bulunmamaktadır.

Hac diğer ibadetlere nazaran sosyal yönü daha çok ön planda bir pratikler arasında yer almaktadır. Bu yüzden haccın yerine getirilmesindeki problemlerin aşılması noktasında Diyanet'in gelişen şartları göz ardı etmemesi doğal olarak ortaya çıkmakta, her türlü imkan ve şartları yerine getirerek topluma bu din hizmetinde de üzerine düşeni yerine getirmeye çalışmaktadır.

Netice itibariyle seküleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan ibadetlerle ilgili değişim Diyanet'i de bu yönde tedbirler almaya ve oluşan bu yeni durumlar karşısında, yeni çözümler üretmeye sevk etmiştir.

4.7. Ekonomi Alanındaki Değişimlerin Dine Etkisi

Ekonomik davranış, insani varoluşun temel esaslarından birisi olarak toplumun maddi ihtiyaçlarını teminat etme olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik hayat, modern öncesi hayattan günümüz modern toplumlarına gelinceye kadar varlığını devam ettirmiştir. Modernleşmenin alt süreçlerinde yer alan ekonomi alanındaki değişimler toplumsal ilişkilerde de bağlayıcılık özelliğini taşımaktadır.

Ekonomi din ilişkileri, Marx Weber, Karl Marks gibi sosyologlar arasında sosyal perspektifte ele alınan konular arasındadır. Dinin kurumsal olarak yerleşmesi, toplumun ekonomik yapısına geniş ölçüde uyum sağlamasıyla mümkün görülmektedir. Hakim ekonomik ilişki tarzı da dini organizasyonlara yönelmelerin sürdürülmesinde rol oynar (Kehrer, 2007: 80).

Toplumsal ilişkilerde belirleyici unsurlardan bir tanesi de ekonomik ilişkiler olduğu bilinmektedir. Seküleşme sürecinde hatırlayacağımız gibi sanayileşmeyle birlikte artan sermaye birikimindeki artış ve dünya çapında artan rekabet toplumları daha güçlü olmaya teşvik ederken diğer taraftan maddi gücün insana verdiği öz güvenle kutsala olan inancın da zayıflama olacağını söylemiştik. Toplumun bu gelişim evreleri içerisinde sosyal değişimi tetikleyen önemli unsurlar arasında da, insanın doğa üzerindeki hakimiyetiyle de daha da pekişen materyalist düşüncenin etkileri dikkat çekmektedir. “Toplumdaki değişimin maddi sebeplerden kaynaklardan ve bu çerçevede bir üst yapı kurumu olan dinin, ekonomik faktörler tarafından belirlendiğini savunan Karl Marks’a katılarak denilebilir ki, sosyo-ekonomik yaşantı diğer tüm toplumsal kurumlarda olduğu gibi dini yaşantı ve kanaatler üzerinde de etkilidir (Kirman, 2005: 174). Bu durum, özellikle global ekonomiden bahsettiğimiz son yüzyıllarda etkisini daha da hissettirmektedir. Modern hayatın ekonomiyle ilgili para ilişkisi, sermaye birikimini sağlayan faizcilik sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Konunun dini boyutu ise; faizin dinen yasaklanmış olmasıyla alakalı olarak, insanların yatırım yaparken bir ekonomiste değil de din görevlilerine müracaat etmeleri gibi bir durumu ortaya çıkarmaktadır. “Emekli olduk ikramiyelerimizi nasıl değerlendirmeliyiz? Kriz yüzünden yatırım yapamıyoruz faizle bu boşluğu doldurabilir miyiz? (Meriç, 2005: 319) bununla ilgili bir alan araştırmasında “Günümüzde enflasyon oranını geçmeyen faiz günah değildir” ifadesine katılanların oranı %15,9 iken katılmayanlar %67,1’dir (Coşkun, 2005: 176).

Ekonomik faktörlerin dine etkisine dair başka bir araştırmaya baktığımız da; “ekonomik faktörler dini tutum ve davranışlar üzerinde etkilidir” sorusuna deneklerin

çoğu (% 55.5) olumlu cevap vermiştir (Kirman, 2005: 175). Bu araştırmalardan da yola çıkarak Türk toplumunun ekonomik hayatında dinin de etkinliğinde söz edebiliriz.

Biz burada konunun genişliğini de göz önünde bulundurduğumuz da sekülerleşmenin ekonomi alandaki yansımalarının, dinin de sosyal hayat içerisinde ticari ve ekonomik ilişkilerine de yön verdiğini de düşünerek, dinin ekonomiyle alakalı yaklaşımına kısaca değinirken, özellikle dinin koyduğu faiz yasağının günümüz ticari hayatında nasıl şekillendiği Diyanet'in bu konudaki tavrı ne yönde olduğuna değineceğiz.

Ekonomik ve ticari hayatta vade farkı, enflasyon, borsa ve hisse senedi gibi ekonomiyle alakalı durumlar, dini alanda da tartışılan konular arasında yer almıştır.

Faiz yasağı, İslam dinin temel kaynaklarından Kur'an ve Sünnetle sabitleşmiş bir durumdur. Ancak faizin kapsamı ve faizli işlemlerin hukuki sonuçları konusunda farklı tavır ve görüşler ortaya atılmıştır. Son devir İslam bilginleri, kredi faizlerini emek-sermaye ortaklığının değişik bir çeşidi olarak değerlendirmekte, bir başka grup ise günümüz toplumlarında şartların değiştiğinden, faizli kredi kullanımında zaruret ve kamu yararı bulunduğundan söz etmektedir. Bu arada, tüketim kredisinden alınan faizi haram görüp, üretim ve yatırım kredisinden alınan faizi haram saymayanlar, devletle vatandaş arasında cereyan etmeyeceğini söyleyenler toplumsal kalkınma ve sosyal adalet noktasında, düşman ülkesinde faizli işlemleri caiz görenler de Müslüman'ın bundan karlı çıkacağı noktasından hareket ederler. Bu görüşlerin değerlendirmesinde ise, faiz yasağının klasik doktrinin dışına çıkıldığı söylenmektedir. Faizle ilgili bu tür açıklamaların Batılı iktisadi hayatının ve şartlarının altında gündeme geldiği söylenmekte ve İslam'ın sistem olarak faizi reddedip onun yerini alacak başka kurumlar ikame etmeye önem verdiği vurgulanmaktadır. Kapsamlı olan faiz yasağının münferit olaylardan yola çıkarak meşrulaştırılamayacağı söylenmiştir (DİB, 2006: II. c. 421).

Faiz yasağının günümüz şartlarına uyarlanması ve toplumsal kalkınmada aktif bir öneme sahip sermaye birikimi ve yatırımlara finansal kaynak temini, problemlerine çözüm bulunması yönünde Diyanet'in görüşleri ilmi halde şu şekilde belirtilmiştir:

Çağın biriken problemlerine çıkış yolu ve alternatif çözümler üretmeden sadece "faizin haram olduğunu, faize yol açan hilenin ve faiz şüphesinin de faiz olduğunu" söylemek, haramın aşılması ve aşılması ya da dindar kesimin ekonomik hayattan uzak durarak pasif ve mütevazî işlerle yetinmesi gibi iki yanlıştan birini yaygınlaştıracaktır. Hatta İslam toplumlarında Müslüman kesimin giderek ekonomik gücü yitirmiş ve bu gücü gayri müslimlere kaptırmış olmasının önemli bir sebebi de faiz yasağını anlayış tarzları ve bu yasağın yerini dolduracak alternatif çözümler üretilmemiş olmasıdır.

Öyle anlaşılıyor ki, vade farkını faiz dışında değerlendirmek, enflasyon farkını faiz saymamak, faizsiz banka modelini ve murabaha usulünü ön plana çıkarmak çok bireysel ve mevzii kalmakta, meseleyi çözmeye yetmemektedir. Bunların faiz sayılması ise hiç çözüm değildir. O takdirde iktisadi hayat cendere içine itilmiş ve daha da zorlaştırılmış olacağından birçok örtülü faiz yolu kendiliğinden açılacaktır. Görülen o ki faizin günümüz ekonomik şartlarına göre değerlendirmesi, konunun kesin çizgilerle belirlenemeyeceği yöndedir. Diyanet'in bu konu da oluşabilecek problemleri de göz önünde bulundurup çözümün sadece dini doktrinle çözülemeyeceği ve konunun hukuki, ahlaki ve sosyal boyutunun bir arada değerlendirilip ona göre bir çözüme ulaşılabileceği ortaya çıkmaktadır. Böyle bir süreç başladığında belki de, klasik doktrinindeki ölçülerden gerekiyorsa sarfınazar edilip faizin ne olduğu ve ne olması gerektiği hususunda iktisatçıların ve diğer sosyal bilimcilerin katkılarını da almak, böylece toplumun geneline yönelik bazı ölçüleri belirlemek mümkün olacaktır (DİB, 2006: II. c. 424).

Türkiye'de özellikle 1980'li yıllarda liberal ekonominin artış göstermesiyle de alakalı olarak yeni bankacılık sistemlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Yatırım ortaklığına dayanan ve bu sistemde faiz yerine kar payı devreye girmektedir. Özellikle

dindar kesiminde rağbet gören bu sistemle ilgili “banka faizi ile faizsiz işlem gören özel finans kurumlarının kar payları aynı şeylerdir” ifadesine katılanların oranı %25,7, katılmayanların oranı ise %46,0’dır. Böyle bir sistemin toplum tarafından olumlu karşılanması dini alanda bu finans şirketlerindeki bu uygulamanın yasaklanmayışı etkili olmaktadır.

Netice itibariyle; Modern toplumun bir özelliği olarak paranın kullanım alanı ve şekli değiştiği, değişen ve sekülerleşen yeni ticaret hayatının, dini davranış biçimlerini de etkilediği görülmektedir.

4.8. Aile Kurumundaki Değişmeler ve Din

Ailenin toplumun en küçük kurumlardan bir tanesi olduğunu biliyoruz. Aile, biyolojik, psikolojik, hukuki, ahlaki, iktisadi ve dini bağlara dayalı sosyal bir birlikteliktir (Günay, 1978: 239). Bireyin sosyalleşmesi, aileden başlayarak topluma yayılmaktadır. Aile bireyin temel ihtiyaçlarını karşıladığı bir yer, diğer taraftan toplumla da sağlıklı bir iletişim kurmasını sağlayan temel bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aile yapılarına göre geniş veya çekirdek olarak tanımlanmaktadır. Geniş aile daha çok geleneksel aile tipolojisinin bir örneği olarak ebeveyn, çocuklar, büyük baba, büyük anne vb. yakınların da bulunduğu kalabalık bir karakterdedir. Ailenin kuruluşunda önemli faktörlerden birisi dindir. Bu bağlamda dinlerin genelinde evlilik dini anlamda teşvik edilmektedir.

Modernleşmenin sonuçlarından bir tanesi de aile yapısındaki değişimlerdir. Geleneksel aile yapısının geniş aile tipolojisi modernleşmeyle birlikte çekirdek aile dediğimiz ebeveyn ve çocuklardan oluşan bir duruma dönüşmüştür. Modernleşmeyle birlikte geniş ailenin etkisinin azalmasının yanı sıra, eş seçiminin özgürlüğün artması, hem evliliğin hem de aile içinde karaların alınmasında kadın haklarının önem kazanması, akraba evliliğinin önemini yitirmesi, cinsel özgürlüğün özellikle kısıtlayıcı toplumlarda gelişmesi, çocuk haklarının genişlemesi gibi hususlar sayılabilir (Kirman, 2005: 200). Geleneksel aileden geniş aileye geçerken dini hayatta da bir takım değişimler olmuştur. Çünkü geleneksel ailelerde dinin bağlayıcılığı söz konusu iken, modern toplum yapısında ise, diğer faktörler de –ekonomi, eğitim vb.-devreye girmektedir. Geniş aileden dönüşen çekirdek aile yapısı, çocuk sayısındaki azalmalarla da daha da dar bir yapıya dönüşmektedir. Bu durum ailenin çocuk sayısını kontrol altında tutmayı hedefleyen aile planlaması gibi bir organizasyonu da ortaya çıkarmıştır.

Burada bizi ilgilendiren aile ile ilgili bu tür toplumsal değişimlere din kurumunun düzenleyicisi olarak Diyanet’in nasıl yaklaştığıdır. Diyanet, aile bağlarını koruma adına tedbirler aldığı aşağıdaki şura kararlarından da anlaşılmaktadır.

Aile kurumunun yıpratılması ve yozlaştırılması, başta toplumsal çözülme olmak üzere pek çok problemi beraberinde getirmektedir. Aile kurumunun saygınlığını korumak ve sürekliliğini sağlamak amacıyla, Diyanet İşleri Başkanlığı, aile değerlerini hafife alan, aile kurumunu yıpratıcı, evlilik dışı birliktelikleri öven veya sıradanlaştıran her türlü girişimi dikkatle takip etmeli, gereken duyarlılığı göstermeli ve bu konuda ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapmalıdır.

Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarının daha etkin ve verimli hizmet sunabilmesi için gerekli yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Hizmetin etkinlik ve devamlılığını sağlamak için sadece bu birimlerde çalışacak nitelikli görevliler atanmalıdır (VI. Din Şurası kararı).

Bu hizmetlerin uygulamasına yönelik her müftülüğün kendi bünyesinde aynı zamanda Aile İrşat ve Rehberlik Büroları kurulmuştur. Burada gerek telefon gerekse bire bir görüşmelerle topluma ailevi problemlerde cevap bulabileceği rehberlik amacı güttüğü görülmektedir.

4.8.1. Doğum Kontrol, Kürtaj ve Tüp Bebek

Doğum Kontrol ve Kürtaj; Meriç'in fetva sorularını değerlendirme adına yaptığı araştırmada kürtaj konusu soruların sıklığına göre %17'lik bir sıralamada yer almaktadır. Toplum alanındaki değişimin modern bir tavır alış olarak gebeliğin de bir plan çerçevesinde yapılması bu tür eylemleri yaygınlaştırdığının bir göstergesidir (Meriç, 2004: 88).

Modernleşmeyle birlikte yaygınlık kazanmaya başlayan seküler tutumlar kapsamı ve yönünün belirlenmesi adına 'doğum kontrol yöntemleri mutlaka kullanılmalıdır' fikrine katılanların oranı %60,6 (Kirman, 2005: 225). Yine konuyla ilgili başka bir alan araştırmasının "doğum kontrolü veya aile planlamasına taraftar mısınız? Sorusuna %57,3 evet cevabını vermiş olduğu görülmektedir (Coşkun, 2005: 201) "doğum kontrolünün dinen de ahlaken de sakıncası yoktur diyenlerin oranı %43,7 olan ve eğitim durumlarının bağımsız değişken seçildiği araştırma da eğitim düzeyi arttıkça sakıncası yoktur diyenlerin oranı artmaktadır (Akdoğan, 2004: 239).

Bu araştırmaların gösterdiği sonuç modern toplumların özelliği olarak görülen doğum kontrol olayının toplumun genelini benimsediği yönündedir.

Toplumsal değişim olarak karşımıza çıkan aile yapısındaki dönüşüm olarak görülen doğum kontrol ve kürtaj konusunda Diyanet'in dini anlamda düzenlemelerine yine ilmihal kitaplarında rastlamaktayız.

Doğum kontrolü ya da çocuk sayısını kontrol altına alma konusunda, dini bir yasak olmadığı ancak bunu uygulama da dinin yapılmasında sakınca görmediği koruma yöntemlerini önerdiği görülmektedir. Çocuk düşürme ya da kürtaj denilen olayı ise dini yasaklar içerisinde görülmektedir. Kürtajla ilgili önceleri "Hz. Peygamber'in anne karnındaki çocuğa 120. gününden sonra ruh üfleneceğinden' yola çıkılarak 120. güne kadar ceninin alınabileceği hususunda fıkıh alimleri görüş beyan etmişlerdir. Ancak bu günle ilgili tıp ilminin imkanlarından da yararlanılarak ceninin döllemeden itibaren ayrı bir canlılık ve bütünlük kazandığını, safha safha oluşum ve yaratılışının tamamlandığı ortaya çıkmaktadır. Buna bağlı olarak da başta 120 gün içerisinde oluşan çocuk düşürme olayını yasak tutmanın mümkün olmadığı" yönünde bir değişim ortaya çıkmaktadır (DİB, İlmihal, 2006: 2. c.134).

Kürtaj konusunda ise; Din İşleri Yüksek kurulunun kararı şu şekildedir: Sonuç olarak denilebilir ki, gebeliği önleyici tedbirlere başvurarak doğumu kontrol altında bulundurmamak, istenmeyen durumlarda gebeliğe engel olmak caiz ve mümkündür. Ancak, gebelikten sonra, annenin hayati tehlikesi gibi haklı, kesin ve meşru bir zaruret olmaksızın, düşürmek veya aldırma (kürtaj) yolu ile bir canlının hayatına son verilmesi uygun değildir (DİY)

Aile ile ilgili konulardan bir tanesi de sağlık problemlerinden dolayı tüp bebek yöntemiyle çocuk sahibi olmak isteyen ebeveynlerin durumlarıyla alakalı bir durumdur. Tıp ilminin ilerlemesiyle ortaya çıkan bu durum uygulama bakımından farklı yöntemlerin kullanılması bağlamında dinin tavrı da farklılık arz etmektedir. Dinin, bebeğin aynı nikah altındaki kadın ve erkeğe uygulanan yöntemi tasvip ettiği, diğer nikah durumu olmayan farklı çiftlerdeki uygulamayı ve taşıyıcı annelik gibi durumları onaylamadığı ortaya çıkmaktadır. Tüp bebek konusunun toplumsal değişim açısından değerlendirilmesi ise, bilimin ilerlemesiyle ortaya çıkan bu yeni durum karşısında, Diyanet, klasik dini uygulamalarda ve kaynaklarda böyle bir uygulamanın olmaması bakımından yeni çözüm sunma ihtiyacı içerisine girdiği görülmektedir. Bu çözümleri üretirken de bilimin verilerinden yaralandığı ortaya çıkmaktadır. Bu durum bize dinin değişime açık olduğunu toplumsal olaylara göre yeni pratiklerin ortaya çıkabileceğini göstermektedir. Diyanet bu

yıl düzenlemiş olduğu Din Şuralarında da aile ilgili problemler içerisinde bu konuya da yer vermiştir.

4.8.2. Resmi Nikahın Önceliği

Toplum arasına İmam nikahı olarak bilinen dini nikahın resmi bir meşruiyet taşınamaması bazı eleştirilere sebep olmaktadır. İslam'a dönük eleştirilerde dikkat çeken husus da dini nikahın istismar edilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bununla ilgili Göle Siyasal İslam'ı eleştirilirken imam nikahının kötüye kullanımı ile de bir meydan okumayla karşılaşıldığını belirtmektedir (Göle, 2002: 153).

Diyanet ailenin kurulmasına ve aile bağlarının korunmasına ayrı bir önem vermektedir. Bu yüzden evlilik bağına riske atacak durumları da özellikle dini alanda yerleşmiş, problem haline gelmiş durumları da bertaraf etme yoluna gittiği görülmektedir. Evlenme İslam kültüründe tarafların hür iradeleriyle oluşan bir sözleşme olarak düzenlenmiştir. Şahitler huzurunda yapılması gibi aleniyeti sağlayan şekil şartları dışında özel bir merasimi gerektirmez. Halk arasında dini nikah olarak bilinen uygulama, Türkiye'ye özgü tarihi, dini ve hukuki şartların ürünüdür. Ancak, eşlerin evlilikten doğan haklarının zayı olmaması açısından, bu uygulamanın resmi nikahtan sonra yapılması tavsiyeye değer bulunmuştur.

Evlilik birliğinin devamı asıl gaye olmakla birlikte İslam dini, eşlerin, birbirleri ile uyuşmadığı ve ayrılmanın zaruret haline geldiği durumlarda, Kur'an ve Hz. Peygamber'in gözettiği amaçlar ve hukuki süreç dikkate alınarak bu birliği sona erdirmeye haklarının bulunduğunu kabul eder. Dinin bu hakları gözetme konusundaki hassasiyetine rağmen, resmi evliliğin olmadığı durumlarda hakların göz ardı edildiği de toplumsal bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Dini nikahın, istismar edilmemesi için Diyanet, I. Din Şurasında aşağıdaki kararı almıştır.

Nikah konusunda toplumumuzda yaşanan rahatsızlıkların giderilebilmesi için, isteyenlerin "resmi nikahlarının", müftüler veya müftülerin yetkili kılacağı görevliler tarafından kıyılmasına imkan verecek mevzuat değişikliği yapılmalıdır (I. Din Şurası).

Dini nikahın toplumsal yansımalarını göz önünde bulundurduğumuzda, kadının hukuksal haklarından mahrum olma gibi problemleri ortaya çıktığı gözlenmektedir. Çok eşliliğin medeni kanunla yasaklanmasına rağmen dini nikahla bunu istismar edilmesi ya da boşanma durumlarında kadının durumunun vicdani bir duygusallığa terk edilmesi bir çok yönden kadının maduriyetine sebep olabilmektedir. Bu durumun dinle meşruiyet kazandırılmaya çalışılması da ayrıca dini bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda Diyanet'in bu problemleri göz önünde tutarak verdiği bir açıklamayı görmekteyiz. Toplumsal bir sorun haline gelen bu durum dini nikah algısının değişmesine sebep olmuştur. Diyanetin resmi nikaha verdiği öncelik ya da teşviki dini bir değişim olarak karşımıza çıkmaktadır ki; öncesine baktığımızda dini nikah resmi nikaha gerek görülmezsizin yeterli konumdaydı. Ancak 'Güncel Dini meseleler İstişare Toplantısında' resmi nikahın gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Yine bununla ilgili olarak Diyanet İlmihal'inde "devletin evlenecek kimseleri evlenme ehliyeti ve engelleri bakımından kontrol altında tutması ve geçerli bir evliliği sağlayacak açıklığı temin edip evliliğin dini-hukuki geçerlilik şartlarını bilen bir görevliye nikahları kıydırması İslam'ın ruhuna daha uygun bulunmakta ve nikah akdiyle eşlere sağlanan hukuki garantileri daha temin edici olmaktadır (DİB 2006: II. c. 201).

Netice itibarıyla toplumsal bir sorun ya da ihtiyaç olma durumlarında dinin böyle bir duruma kayıtsız kalmaması bakımından dinin klasik görüşlerinde değişimin olabileceği ortaya çıkmaktadır.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Böyle bir çalışmada temel amacımızı, modernleşmeyle birlikte ortaya çıkan toplumsal değişim karşısında dinin de bu değişimden etkilenip etkilenmediğini Türk toplumunun geçirmiş olduğu değişim sürecini de göz önünde bulundurarak değerlendirmeye çalıştık. Diğer taraftan Diyanet İşleri Başkanlığının düzenlemiş olduğu din şuraları kararlarını ve bu kararların uygulamaya dönük yönlerinden yola çıkarak dini değişimin olup olmadığını anlamaya çalıştık.

Modernleşmeyi sosyologlar, aydınlanma çağı olan 17. Yüzyıla kadar götürürler. Skolastik düşüncenin sorgulandığı, dogmatik yapıda kırımların olduğu bu dönemde akılcı felsefelerin ön plana çıktığı görülmektedir. Devam eden bu süreçte bir dizi reformun yaşandığı, bilimselliğin arttığı hümanizm, rasyonelleşme gibi akımların etkin olduğu bir dönem olarak tarihte yer almaktadır.

Modern toplumun temel karakteristiği olan sosyal değişim olgusu, her dönem etkinliğini sürdürmektedir. Bu yönüyle değişim her toplumun ortak bir kaderi olarak yerini almaktadır. Toplumsal değişme deyince, ailenin örgütlenişinde, ekonomi din vb. kurumlar gibi sosyal yapıda meydana gelen değişimleri sıralayabiliriz. Sosyologlar bu değişim trendi içerisinde, farklılaşan ve değişen toplum yapısı içerisinde dinin aldığı konumda da farklılıkların olabileceğini iddia etmişlerdir.

Modernleşme toplumların genelinde benzer değişim ve farklılaşmalara sebep olmuştur. Bu farklılaşma ve toplumsal değişimin sebep olduğu bir süreç de din-dünya ilişkilerini içerisine sekülerleşme teorisi olmuştur. Sekülerleşmenin neden olduğu dini-dünyevi ayrımı toplumun kutsala olan bağlılıklarında da farklılaşmalara sebep olmuştur.

Tüm bu değişim dalgası içerisinde toplumsal yapıda egemen olan dini alanda reformlarla, Dinin toplumsal ve kurumsal öneminin azalacağı hatta yok olacağına dair kehanetler bu noktada ortaya çıkmaktadır. 19. Yüzyılın hakim paradigması haline gelen bu süreç sekülerleşme teorisi olarak anılmaktadır. Sekülerleşme ile birlikte, dini inanç, pratik ve kurumlar sistematik olarak toplumda aşınmaya başlar. Bunun yerine akıl ve bilim ikame edilmeye çalışılır. Ancak dinin toplum içerisinde yok olacağına dair sekülerleşme teorisi eleştirilmiş, hatta, gerek yeni dini hareketlere yapılan vurgu gerekse fundamentalist eylemlerin baş göstermesi, dinin iddia edildiği gibi yok olmadığını ortaya koyan de-sekülerleşmeden bahsedilir olmuştur.

Dinin toplumsal önemine binaen toplumdan tamamen silinemeyeceğini düşüncesiyle sekülerleşme teorisini de tamamen etkisiz olduğunu düşünmek de aynı yanlışlığı doğurmaktadır. Burada ortaya çıkan durum toplumun seülerleşmenin ne kadar gerçekleştiği ve dinin bu noktada nasıl bir konumda yer aldığıdır. Yine yapılan araştırmalar ışığında kiliseye gitmese de kendini inançlı hissedilen insanların bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Netice itibarıyla dinin özelleşerek kendi alanına çekildiği, kurumsal bazda zayıflamadan söz edilse de bireysel açıdan önemini koruduğu ortaya çıkmaktadır.

Seküleşmeye dair bu genel açıklamalar dinle sekülerliğin birlikte yer alabileceği tezini doğrulamaktadır.

Araştırmamızın amacını oluşturan Türk toplumunun Batıdaki bu tür gelişmelerden ne kadar etkilendiği sorusuna, gelişmelerden uzak kalmadığı ve bu değişimden payını aldığı yöndedir. Türk toplumunun batılılaşma dönemi Tanzimat dönemine kadar uzanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla hız kazanan Türk modernleşmesi özellikle Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde yapılan inkılap ve reformlarla büyük bir ivme kazandığı bilinmektedir. Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze gelinceye kadar Türk toplumu seküler toplum olma yolunda ilerlemektedir.

Cumhuriyet'in ilanıyla toplumu modern bir şekilde yeniden inşa etme girişimleri, kademeli bir yapı değişikliğine sebep olmuştur. Değişimin önünün açılmasına yönelik ilk

olarak saltanatın, hilafetin, Şeyhül İslamlık makamının vd. kaldırılması değişimin kurumsal olarak aşamalı bir şekilde gerçekleştiğini göstermektedir. İlgası gerçekleştirilen bu kurumların yerini çağdaşlaşmaya ve değişime açık, ulus egemenliğine dayanan yeni bir sistemle dönüştürüldüğü görülmektedir. Değiştirilen bu kurumların yerini dolduracak yeni bir kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığı da böylelikle Türkiye Cumhuriyeti'nin bünyesi içerisinde yerini almıştır. Din hizmetlerinin yerine getirilmesi ve toplumu din ve ahlaki yönden yol gösterici bir misyona sahip olan Diyanet İşleri Başkanlığı da bu hedef doğrultusunda çalışmalarını sürdürmektedir.

Yukarıda da bahsettiğimiz ve varsayımlarımız arasında da yer alan sekülerleşme ile dinin bir arada bulunmasının tipik bir örneğini Türk toplum yapısında bulabilmekteyiz. Devlet politikası olarak laiklik ilkesinin benimsenmesi ve hatta laikliğin anayasada değiştirilmesi teklif bile edilemez ilkeleri arasında yer alması Türkiye Cumhuriyeti'nin seküler yönünü göstermektedir. Diğer taraftan devletin kendi bünyesinde dini hizmet sunan ve bunu devletin bir kurumu olarak yerine getiren Diyanet İşleri Başkanlığının bulunması sekülerlikle dinin bir arada bulunmasının politik yönünü oluşturmaktadır. Böyle bir durum toplumsal alanda da kendisini göstermektedir. Türk toplum yapısında din bir tarafa bırakılmadığı gibi laiklik ilkesi de benimsenmiş gözükmemektedir. Diğer taraftan toplumsal değişim bazında özellikle 1980'li yıllarda liberal ekonominin benimsenmesi, hayat standartlarının yükselmesi, şehirleşmenin artması eğitim seviyesinin yükselmesi gibi modernleşmenin saç ayaklarını oluşturan bu gelişmelerle Türk toplumunun hızlı bir değişim sürecinden geçtiği gözlemlenmektedir. Yapılan araştırmalar da bu değişimin niteliğini ortaya koymaktadır.

Türk toplumu bir taraftan modern toplum olma özelliğine bürünürken diğer taraftan, dini de tamamen devre dışı bırakmış değildir. Türk toplumunun temel karakteristiği haline gelen İslam dini, Türk toplumunun Dini meşruiyeti de göz ardı etmemesi ve hayatına yön vermesi bakımından fonksiyonunu kaydetmemektedir. Bu dual yapı içerisinde değişimin tek taraflı olması da düşünülemez. Bu yönüyle sürekli bir değişimin gözlemlendiği bir durumda etkileşimin devreye girmesi zorunlu olarak ortaya çıkmaktadır. Netice itibariyle yaşam tarzı, hayata bakış açısı değişen modern Türk toplumu dini algılamalarını da bu değişime dahil etmektedir. Din de bu değişim karşısında toplumun yeni ihtiyaçlarına cevap verme adına değişime ve yeni meşruiyet alanları oluşturma yoluna gittiği ortaya çıkmıştır. Sekülerleşmenin boyutları arasında yer alan kurumsal ya da iç sekülerleşme dediğimiz olay bu şekilde devreye girmektedir.

Toplumun dini pratikleri dönüştürmesine yönelik bir sonuç karşısında dinin buna kayıtsız kalması da düşünülemez. Burada devreye giren başta da belirttiğimiz gibi topluma din adına hizmet veren Diyanet İşleri Başkanlığı'dır. Özellikle dini alanda böyle bir değişimin yaşanması, dini kaide ve doktrinlerinin özünü koruyarak değişimin yönünü kapsamını belirleme gibi bir işlevselliği ortaya çıkarmaktadır. Bu amaç doğrultusunda toplumun bu yeni ihtiyaçlarına cevap verme ve topluma daha kaliteli bir din hizmeti sunma adına Diyanet İşleri Başkanlığının Din Şuraları ve diğer tüm faaliyetleri de bu amaç doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Modernleşen ve sekülerleşen Türk toplumunu din hizmeti sunan Diyanet'in kendi organizasyon yapısındaki gelişme ve değişmeye yönelik faaliyetleri kurumsal sekülerleşme içerisinde değerlendirdiğimiz iç sekülerleşmenin yani dini değişimin bir göstergesidir. Bunun örneğini de din hizmetleri sunumundaki kaliteyi artırmaya yönelik faaliyetleri ve bilimsel çalışmalardan istifade edilmesini, bu kapsamda değerlendirebiliriz.

Şehirleşmenin artması yeni iş sahalarının açılması birçok yönden kalitenin güdülmesi de toplumu dünyevi alanda yüksek bir çabanın ve çalışmanın içerisine sürüklemektedir. Böyle bir durumda gelişmelerin gerisinde kalmak istemeyen, diğer taraftan dini pratiklerini de yerine getirmek isteyen Türk toplumu dini pratikler de bir

takım değişimler ya da dinin yoruma açık yönlerini kendilerine göre dönüştürme yoluna gitmişlerdir. İbadet etme şekliinden tutun da farklı inanç şekillerinin ortaya çıkmasına kadar dindarlığın boyutlarında değişimin olabileceğini göstermektedir.

Dini pratiklerdeki değişimi din şuralarıyla örneklendirdiğimiz çalışmamızda, dinin değişime açık olan alanlarının daha çok sosyal boyutunu içerdiği görülmektedir. Gerek bu şuralarla gerekse bu şuralarda alınan kararların uygulamasına yönelik faaliyetlerinde değişimin yönünü iki şekilde ortaya çıktığını görmekteyiz:

Bunlardan birincisi; dinin değişime ya da yeni durumlara cevap bulma adına bilimsellikten yararlandığı ve ona göre cevapların üretildiği durumlardır ki; astım hastalarının spreyinin orucu bozmadığına dair görüş, tüp bebek konusundaki görüşler, tefsir ve hadislerin günün şartlarına göre yeniden değerlendirilip gözden geçirilmesi, vd. bilimsellikten faydalanılarak ortaya çıkan yeni görüşler olarak değerlendirilebilir.

Değişimin diğer yönü ise Diyanet'in kurumsal düzeyde organizasyon yapısında gerçekleştirdiği ve kaliteli din hizmeti adına yapmış olduğu değişimlerdir ki, bunlar da personelin eğitim seviyesinin yükseltilmesine yönelik çalışmalar, teknolojinin imkanlarından yararlanılmasına yönelik televizyon, internet vb. iletişim unsurlarından yararlanması, merkezi ezan sisteminin yerleştirilmeye çalışılması, din hizmetinin sunumunda kalitenin gözetilmesi, din alanında ortaya çıkan toplumsal sorunlara bilimin verilerinden de faydalanarak cevap aranması bir tür değişim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan Diyanet bir taraftan toplumsal değişimin dine olan etkisine cevap bulurken diğer taraftan da kendi bünyesinde de bir takım değişim ve gelişim yoluna gitmiştir. Kurumsal sekülerleşme olarak ifadelendirdiğimiz durum böylelikle ortaya konulmaktadır. Ayrıca, Diyanet'in çalışmalarındaki bu hedefleri, sekülerleşme paradigmalarından dini pazar modeli yönünde bir hareket olarak değerlendirilebilir. Öyle ki, din ve dini gruplarının çeşitliliği içerisinde dini tekeli elinde bulunduran Diyanet de, hem bu çoğulcu ortamda barışı ve hoşgörüyü sağlamayı hem de en kaliteli din hizmeti sunmayı hedeflediği ortaya çıkmaktadır.

Sekülerleşmenin toplum içerisinde yeni dindarlık tiplerinin ortaya çıkması yönündeki varsayım ise, gerek ibadetlerle ilgili değişim taleplerinde gerekse bireysel dindarlık tiplerinin ortaya çıkması yönündeki sorularla gözlemlemek mümkündür.

Sekülerleşme perspektifinden, Türkiye'de dini pratiklerdeki değişimi, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın düzenlemiş olduğu Din Şuraları kararları ve bunların uygulanması yönündeki çalışmaları da göz önünde bulundurarak araştırdığımız bu çalışmada, toplumun dini algılamalarında değişimin olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca Diyanet'in de tüm bu toplumsal gelişmeler karşısında değişim ve gelişim gösterdiği, yeni toplumsal olaylara karşı yeni çözümler sunduğu ortaya çıkmıştır. Bu yenilikler bize, dinin marjinalleşmemesi adına, değişim yoluna gidebileceğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKLAR

- ACUNER, Y.-Artan O., 2008. “Din Görevlilerin Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, I. Din Hizmetleri Sempozyumu, DİB, Ankara, 79-106 ss.
- AKDOĞAN, A., 2004. Sosyal Değişme ve Din, Rağbet Yay., İstanbul, s.376
- AKGÜL, M., 2002. Türkiye’de Din ve Değişim: Bir Erol Güngör Çözümlemesi, : Ötüken Neşriyat, İstanbul, 420 ss.
- AKKAYA, Y., 2008, Kur’an’a Açılan Pencere: Kur’an Yolu Tefsiri, Diyanet Aylık Dergi Nisan 2008, DİB Yay., Ankara,62-64 ss.
- AKTAN, H., 2003. Bazı Yanlış Telakilerin Kur’an Hakemliğinde Yeniden Değerlendirilmesi, II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, Ankara, DİB, I.c. 260-279 ss.
- ARİNZE, K.F., 1998. Dinler Arası Diyalog ve Hoşgörü, II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, Ankara, DİB, II. c. 47-53 ss.
- ATAY, H., 1993. İslam’ı Anlama ve Anlatma Metodu Akıl İlim Kaynağı I. Din Şurası ve Müzakereleri, Ankara, DİB, I. c., 287-302ss.
- ATAY, T., 2004. Din Hayattan Çıkar, Anropolojik Denemeler, İletişim Yay. İstanbul, 230s.
- BAYER, A. 2006. Sosyolojik Perspektiften Sekülerleşme Din İlişisine Yeniden Bakış, KSÜ, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş s.107
- BARDAKOĞLU, A.,2009. Başyazı, “Göğe Uzanan Şehadet Parmağı” Diyanet Aylık Dergisi, DİB, Ankara, 3 ss.
- BEKAROĞLU, M, 2008. Din Hizmetleri Sempozyumu, Ankara, I. c. 15-17 ss.
- BELLAH, R., 2002. “Din İle Sosyal Bilim Arasında”, çev. A.Köse, Sekülerizm Sorgulanıyor,Ufuk Kitapları, İstanbul, 161-188 ss.
- BERGER, P. L., 2000. Kutsal Şemsiye, Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları, çev. A.Coşkun, Rağbet Yay, İstanbul, 269 s.
- _____, 2002. Sekülerizmin Gerilemesi, der. A.Köse, Sekülerizm Sorgulanıyor, İstanbul, Ufuk Yay, 11-32 ss.
- BERKES, N., 1973. Türkiye’de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yay., İstanbul, 598s.
- BİLGİN, B., 2003. Dinin Farklı Yorumlanmasından Kaynaklanan, Kadınlarla İlgili Problemler ve Çözüm Yolları, II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, Ankara, DİB Yay, I. c., 245-253 ss.
- BİLİCİ, M., 2000. “İslam’ın Bronzlaşan Yüzü: Caprice Otel”, İslamın Yeni Kamusal Yüzleri, Metis Yay., İstanbul, 216-236 ss.
- BODUR, H. E.,2003. Dini Çoğulculuk ve Sosyal Dayanışma, II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri DİB, Ankara, II. c.21-33 ss.
- _____,2006.”İslam’da Gelenek ve Modernliğin Din ve Sosyal Değişme Perspektifinden Değerlendirilmesi”, KSÜ, İlahiyat Fak., İslam Düşüncesinde Gelenek ve Yenileşme Sempozyumu,-Bildirileri, Kahramanmaraş, 39-56 ss.
- _____,2009. “Sekülerleşme Teorileri Çerçevesinde Din ve Sosyal Değişme, TÜDTAD, İAHR tarafından düzenlenen ‘Sekülerleşme ve Dini Canlanma’ konulu uluslararası konferansı, Ankara, 34-46 ss.
- BOZDOĞAN, S., 1998. Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik S. Bozdoğan, Çev., N. Elhüseyni, haz. A. Anadol, Tarih Vakfı Yurt Yay. 223 s.
- COŞKUN.A., 2005. Sosyal Değişme Ve Dini Normlar, Dem Yay., İstanbul, s. 230 s.
- ÇELİK, C.,2002. Değişim Sürecinde Merkez Çevre İlişkileri, İslamiyat V.s. 4, 81-97 ss.
- _____, 2002. Şehirleşme ve Din, Çizgi Yay. Konya, 395 s.
- DAVİSON, A., 2006. Türkiye’de Sekülerizim ve Modernlik, İletişim Yay.İstanbul, 343 s.
- DİB, 1996. Güncel Dini Sorunlar Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, DİB Yay., Ankara, 787 s.

- _____, 1995. I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, Ankara, DİB Yay, I.c.,706s.- II. 715 s.
- _____, 1999. Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı : (Tarihçe-Teşkilat-Hizmet ve Faaliyetleri) (1924-1997) DİB Yay. Ankara, 978 s.
- _____,2002. Son On Yılda DİB Önemli Hizmetleri, DİB Yay., Ankara,224 s.
- _____, 2003. II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, Ankara, DİB Yay, I.c., s.690-II.c. 799 s.
- _____, 2005. III. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, Ankara, DİB Yay, 1022 s.
- _____, 2006. İlmihal: I. c. İman ve İbadetler; II. c. İslam ve Toplum, DİB Yay. Ankara, I. c. 588 s.-II.c.570 s.
- _____, 2007. “Çağımızda Sosyal Değişme ve İslam”,2002 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu ve Müzakereleri, , TDVY, Ankara, 575 s.
- _____, 2008. I. Din Hizmetleri Sempozyumu, Ankara, I.c,685 s.-II. c. 696 s.
- _____, 2009. Diyanet Aylık Dergisi, “Din Görüntülü Yeni Akımlar”,DİB, Ankara, s.64
- DOBBELAERE, K., 2006. “Sekülerleşmenin Üç Yüzü; Toplumsal, Kuramsal ve Bireysel Sekülerleşme”; Çev. A. Köse, Laik Ama Kutsal, Etkileşim Yayınevi, İstanbul, 109-126 ss.
- DOĞAN, İ., 1996. Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar, Sistem Yay., İstanbul, 465 s.
- GIDDENS, A., 2001. Anthony Giddens’la Söyleşiler, Modernliği Anlamlandırmak, Alfa Yay., İstanbul, 250 s.
- _____, 2004. Modernliğin Sonuçları, Ayrıntı Yay., İstanbul, 183 s.
- GLOCK, C., 1998. “Dindarlığın Boyutları Üzerine”, Din Sosyolojisi, der. Y. Aktay, M.E. Köktaş, Ankara, Vadi Yay, 252-27 ss.
- GÖLE, N. 1998. “,Modernleşme Bağlamında İslami Kimlik Arayışı”, Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik S. Bozdoğan, Çev., N. Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yay. 70-85 ss.
- _____, 2000. İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri, Metis Yay, İstanbul, 260 s.
- _____,2001. Modern Mahrem, Metis Yay., İstanbul,189 s.
- _____, 2002. Melez Desenler, Metis Yay., İstanbul, 175 s.
- _____, 2009. İç İç Geçişler: İslam ve Avrupa, Metis Yay., İstanbul, 193 s.
- GÜNAY, Ü., 1997. Güngör H., Ecer V., Laiklik, Din ve Türkiye, Adım Yay., Ankara, 172 ss.
- _____, 2007. Değişimin Sosyolojik Boyutu Bağlamında Toplumsal Değişme ve İslamiyet İlişkileri, 2002 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu ve Müzakereleri, TDVY, Ankara, 38-76 ss.
- _____, 2008. Din Sosyolojisi, İnsan Yay. İstanbul, 677 s.
- _____, 2009. Laiklik Din ve Türkiye, “Sekülerleşme Teorileri Çerçevesinde Din ve Sosyal Değişme, TÜDTAD, İAHR tarafından düzenlenen ‘Sekülerleşme ve Dini Canlanma’ konulu uluslararası konferansı, Ankara, 183-203 ss.
- GÜNAYDIN, M., 2008, Din Hizmetlerinde Teknolojinin Kullanılması: Hopörlörlü Ezan Okuma Meselesi, Din Hizmetleri Sempozyumu, Ankara, II. c.,31-43 ss.
- KARA, İ., 2003. Din İle Modernleşme Arasında : Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri, : Dergah Yay., İstanbul, 502 s.
- KARAMAN, R. 2000. Sanayileşmenin Dine Etkisi: Mersin Örneği, Prizma Dizgievi, Konya, 191 s.
- KEHRER, G., 2007. Din Sosyoloji, Der. Y. Aktay, M.E. Köktaş, VadiYay., İstanbul, s.378 21-106 ss.
- KEYDER, Ç., 1998. 1990’larda Türkiye’de Modernleşmenin Doğrultusu, Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik S. Bozdoğan, Çev., N. Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yay. 29-41 ss.

- KİRMAN, M. A., 2004. Din Sosyolojisi Terimleri Sözcüğü, Rağbet Yay, İstanbul, 272 s.
- _____, 2005. Din ve Sekülerleşme, Karahan Yay, Adana, 302 s.
- _____, 2006. Modernizmin Sonuçları ve Din, KSÜ, İlahiyat Fak., İslam Düşüncesinde Gelenek ve Yenileşme Sempozyumu,-Bildirileri, Kahramanmaraş, 67-79 ss.
- _____, 2007. Sekülerleşme Perspektifinden İnsan-Din İlişkilerinin, Dünü Bu Günü Geleceği, TÜDTAD, İAHR tarafından düzenlenen ‘Sekülerleşme ve Dini Canlanma’ konulu uluslararası konferansı, Ankara, 292-301 ss.
- _____, 2008. Dinin Pazar Modeli ve Din Hizmetleri, Din Hizmetleri Sempozyumu, DİB Ankara, II. c, 495-505 ss.
- _____, M. Günaydın, H. Apaydın, 2007. İbadete Çağrı Olarak Ezan, Rağbet Yay. İstanbul, 144 s.
- KONGAR, E., 1995. Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, Bilgi Yay., İstanbul, 264 s.
- KÖSE, A., 2002. Sekülerizm Sorgulanıyor, Ufuk Yay, İstanbul, s. 246
- _____, 2006. Laik Ama Kutsal, Etkileşim Yay., İstanbul, 136 s.
- _____, 2006. “Sekülerleşme Teorileri Bağlamında Türkiye’de Din Ve Modernleşme”, Laik Ama Kutsal, Etkileşim Yay., İstanbul, 11-19 ss.
- KÜÇÜKCAN, T., 2005. “Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişme ve İslam Dünyası”, İslam Araştırmalar Dergisi, sayı 13, 109-128 ss.
- LEGER, D.H., 2006. “Sekülerleşme, Gelenek ve Dindarlığın Yeni Şekilleri: Bazı Teorik Öneriler”, Din Sosyolojisi, Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar, Çev., Halil Aydınalp, Çizgi Yay. Konya, 137-154 ss.
- MARDİN, Ş., 2006. Türk Modernleşmesi, İletişim Yay., İstanbul, 366 s.
- MARSHALL, G.; 1999. Sosyoloji Sözlüğü, Çev. Akınhay, O.; Kömürcü, D., Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 917 s.
- MARTİN, D., 2002, “Sekülerleşme Sorunu: Geçmiş ve Gelecek”, çev. A.Köse Sekülerizm Sorgulanıyor, Ufuk Kitapları, İstanbul, ss. 189-202
- MARX, K., F. Engels 1995. Din Üzerine, Çev., K. Güvenç, Sol Yay., Ankara, s. 367
- MERİÇ, N., 2004, Gündelik Hayat ve Fetvalar, Pınar Yay., İstanbul, 128 s.
- _____, 2005. Modernleşme, Sekülerleşme ve Protestanlaşma Sürecinde Değişen Kentte Dini Hayat ve Fetva Soruları, Kapı Yayınları, İstanbul, 356 s.
- MERT, N., 1994. “Laiklik Tartışmaları ve Siyasal İslam”, 87-99 ss.
- ÖZAY, M., 2007. Sekülerleşme ve Din, İz Yay., İstanbul, 277 s.
- ÖZYAZICI, A., 2004. Din ve Bilim Işığında Oruç ve Sağlık, DİB Yay. Ankara, 188 s.
- RİİS, O., 2006. “Modern Toplumda Din Araştırmaları Alanındaki Son Gelişmeler”, Çev., B. Solmaz, İ. Çapıoğlu, Din Sosyolojisi, Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar, Çizgi Yay., Konya, 191-214 ss.
- SEZEN, Y., 1993. Sosyoloji Açısından Din: Dinin Temel Sosyal Müesseseler Üzerindeki Tesirleri, İFAV, VII, İFAV Yay. İstanbul, 167 s.
- _____, 2004, Antropolojiden Psikanalize Kurban ve Din, İz Yay. İstanbul, s. 256
- SOLMAZ, B.; Çapıoğlu, İ., 2006. Din Sosyolojisi, Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar, Çizgi Yay., 363 s.
- SWATOS, W. H., CHRISTIANO K. J., 2002. “Sekülerleşme Teorisi: Bir Kavramın Serüveni, Çev., Ali Köse, Sekülerizm Sorgulanıyor, Ufuk Yay. İstanbul, 101 s.
- ŞENTÜRK L, S, Yazıcı, 2008. Diyanet İslam ilmi hali, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 591 ss.
- TARHANLI, İ., 1993. Müslüman Toplum Laik Devlet : Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığı, Afa yay., İstanbul, 226 s.
- TAŞ, K., 2002. Türk Halkının Gözüyle Diyanet, İz Yayıncılık, İstanbul, 264 s.

- TÜDTAD, 2009. İAHR tarafından düzenlenen ‘Sekülerleşme ve Dini Canlanma’ konulu uluslararası konferansı, Ankara
- UZUNOĞLU, A., 1980. Diyanet İşleri Başkanlığı Mevzuatı : Açıklamalı, Ankara, s.360
- YALÇINTAŞ, N. 1995. Televizyon ve Sosyal Hayat I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, DİB Yay, Ankara, II. c. 402-408 ss.
- YEPREM, S., 2003. “Dinin Anlaşılmasında ve Hayata Geçirilmesinde Yorum ve Yeri”II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, DİB Yay, Ankara, 280-289 ss.
- YILMAZ, M.N., 2003. II.. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, DİB Yay, Ankara, I. c., 3-8 ss.
- YİTİK, A.İ., 2009. “Doğu Kökenli Batılı Akımlar”, Diyanet Aylık Dergisi, DİB Yay., Ankara, 5-9 ss.
- WACH, J., 1987. Din Sosyolojisine Giriş, çev. Battal İnandı, AÜİFY, Ankara, 65 s.
- _____, 1990. Din Sosyolojisi, Çev. Günay, Ü., EÜİFY, Kayseri, 482 s.
- WALLACE, R.A; Wolf, A., 2004. Çağdaş Sosyoloji Kuramları, Çev. L.Elburuz, M.R. Ayas, Punto Yay., İzmir, s.554
- WEBER M., 1985. Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, çev. Z.Aruoba, Hil Yay, İstanbul, 140 s.
- <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/29.02.2008>
- <http://hac.diyamet.gov.tr>
- www.haberfx.net 19.03.2005
- www.diyamet.gov.tr
- www.milliyet.com.tr 3.4.2002
- www.hurriyet.com.tr 24.02.2009

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı – Soyadı : Sebiha KAHRAMAN
Doğum Yeri ve Tarihi : Elbistan / 01.05.1982

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : KSÜ İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans Öğrenimi : KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve
Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
Doktora Öğrenimi :
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi

Kur'an Kursu Öğreticiliği
Stajlar :
Projeler :
Çalıştığı Kurumlar : Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim

E-Posta Adresi : sebiha_kahraman@mynet.com
Tel. : 0544 8513429
Tarih : 29.01.2010